

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

**Zajatecký a internační tábor v Německém Jablonném
1914–1921**

Magisterská diplomová práce

Kateřina Sommerová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.

Olomouc 2024

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci s názvem *Zajatecký a internační tábor v Německém Jablonném 1914–1921* vypracovala samostatně na základě citovaných pramenů a literatury.

V Jablonném v Podještědí dne

.....

podpis

Poděkování

Především bych ráda vyjádřila velké díky doc. PhDr. Michaelu Viktoříkovi, Ph.D. za jeho nekonečně trpělivé vedení, za veškeré rady, připomínky a povzbudivá slova, které pomohly vzniku diplomové práce, a také za ponouknutí, abych se vypravila bádát do vídeňských archivů, kde mi byl rovněž nemalou oporou. Děkuji archivářům, jmenovitě Mgr. Pavlu Heřmánkovi, Th.D. z Vojenského historického archivu a paní Jaroslavě Jarolímkové ze Státního okresního archivu v České Lípě za veškerou jejich pomoc a za konzultace, které mne mnohdy nasměrovaly k pramenům, jež by jinak zůstaly opomenuty, a přitom se pro práci ukázaly býti velmi přínosné. Nemalé díky patří i doc. PhDr. Bohdanu Zilynskému, díky kterému se mi otevřely možnosti bádání k Ukrajincům internovaným v Československu po první světové válce. Poděkování náleží rovněž paní Marcele Žitné, za zpřístupnění dokumentů a fotografií k zajateckému hřbitovu, uložených na stavebním odboru Městského úřadu v Jablonném v Podještědí, a paní Janě Mudrové, jež byla tak laskavá a poskytla mi svou sbírku fotografií zachycující internované Ukrajince. V neposlední řadě chci poděkovat mé rodině a přátelům, především Janu Ruczovi, Michaele Voltnerové a Natálii Eberlové, kteří po celou dobu mého výzkumu s veškerou trpělivostí a shovívavostí naslouchali slovům o nových i starých objevech k zajateckému a internačnímu táboru a sledovali mé myšlenkové pochody, jež současně usměřňovali svými poznámkami a zvědavými dotazy.

Obsah

Úvod	6
Pramenná základna	9
Vhled do historiografie	13
1. Váleční zajatci a zajatecké tábory za první světové války	21
1.1 Váleční zajatci v mezinárodním právu	21
1.2 Váleční zajatci v Rakousku-Uhersku a systém zajateckých táborů	23
1.2.1 Organizace péče o válečné zajatce	27
1.2.2 Násilí páchané na zajatcích a pravidlo reciprocit	29
1.2.3 Cenzura a propaganda	32
2. Ruská vesnička – zajatecký tábor v Německém Jablonném	38
2.1 Výstavba a organizační struktura tábora	38
2.2 Rok 1915 – rok mnoha změn.....	45
2.3 Život za plotem	51
2.3.1 Náboženský život v táboře	59
2.3.2 Styky s civilisty	62
2.3.3 Zločin a trest, trest a zločin.....	65
2.4 Hospodaření v táboře.....	68
2.4.1 Zásobování tábora.....	74
2.5 Důstojnická stanice pro válečné zajatce	76
2.6 Nemoc ostnatého drátu a útěky	80
2.7 Velká proměna – táborová a záložní nemocnice	85
2.7.1 Hřbitov	91
2.8 Návrat domů?	94
3. Druhý život zajateckého tábora v Německém Jablonném.....	101
3.1 Ukrajinské boje za nezávislost a Ukrajinci v ČSR po Velké válce	103
3.2 Internační tábor v Německém Jablonném	104

4. Epilog.....	118
Závěr	123
Seznam použitých zkratk	126
Seznam použitých pramenů a literatury	128
Archivní prameny	128
Archivní prameny online	128
Tištěné prameny	129
Periodika.....	130
Sekundární literatura.....	130
Internetové zdroje	137
Resumé	139
Obrazová příloha	140

Úvod

„U nás nebyly žádné továrny na mrzáky ani na mrtvé, jaké byly v jiných zemích,“¹

dušoval se Ernst von Streeruwitz, hovoře o válečných zajatcích a zajateckých táborech na území habsburské monarchie: Zajatcům byla totiž poskytována náležitá lékařská péče a díky tomu v Rakousku-Uhersku nepropukaly epidemie, tolik běžné v táborech států Dohody. I v jiných ohledech bylo samozřejmě o zajatce náležitě postaráno.

Palčivá otázka, zda má Streeruwitz pravdu a habsburská monarchie vskutku nakládala se zajatci příkladně a v korespondenci s mezinárodním humanitárním právem, jak se dlouho tvrdilo a věřilo, začala historiky trápit teprve v 90. letech 20. století. Do té doby se nevelké množství publikací k Velké válce zmiňovalo o válečných zajatcích jen zběžně, pokud vůbec.² Teprve když se historici začali zajímat o běžný den vojáka a jeho prožitky v bitvě i mimo ni, nastal čas také pro válečné zajatce, kteří zaslouženě poutají stále větší pozornost badatelů dodnes. V české historiografii se stále jedná o pole orané jen pomalu, řádek po řádku, tábor po táboru. Také předkládaná diplomová práce bude takovým řádkem a zaměří se na zajatecký tábor v Německém Jablonném v době první světové války.

Tato případová studie k problematice zajateckých táborů má oproti jiným textům české provenience tu výhodu, že může těžit z archivních materiálů uložených ve Státním rakouském archivu ve Vídni a z nejnovějších výzkumů zahraničních autorů³, v jejichž čele stojí rakouská historička Verena Moritz, která se válečnými zajatci a zajateckými tábory v předlitavské části monarchie dlouhodobě zabývá. Je to mj. právě ona, kdo podává ve svých příspěvcích výjimečně obsáhlá pojednání zobrazující zajateckou problematiku v celé její tematické šíři a hloubce a kdo se svou precizností a úvahami stal nemalou inspirací pro následující text.

¹ STREERUWITZ, Ernst Streer Ritter von: *Springflut über Österreich. Erinnerungen, Erlebnisse und Gedanken aus bewegter Zeit 1914–1929*. Wien – Leipzig 1937, s. 101.

² A od tohoto trendu je upouštěno jen pomalu. Z publikací k první světové válce např. FERGUSON, Niall: *Nešťastná válka*. Praha 2004; KEEGAN, John: *První světová válka*. Praha – Plzeň 2003; RUMPLER, Helmut a kol. (ed.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband, Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas*. Wien 2016; RUMPLER, Helmut a kol. (ed.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914–1918: Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft*. Wien 2014; PROKŠ, Petr: *Diplomacie a „velká válka“ 1914–1918/1919. Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*. Praha 2014; Na české země zaměřené jsou např. knihy ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, 2. vyd. Praha 2014; KVAČEK, Robert: *První světová válka a česká otázka*. Praha 2013. Zcela odlišně nahlíží na Velkou válku např. HUTEČKA, Jiří: *Muži proti ohni: Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*. Praha 2016.

³ V českých pracích nejsou tyto zahraniční práce příliš reflektovány.

Diplomová práce se pokusí na příkladu jednoho zajateckého tábora v českých zemích analyzovat složité, mnohvrstevnaté téma zajatců a táborů, kde se každodennost prolíná se složitými organizačními strukturami, s nařízeními a vizemi státních úřadů, které ne vždy odpovídaly realitě, s epidemiemi, násilím na zajatcích a bojem proti němu a v neposlední řadě s otázkou repatriací v závěru a po skončení války. To vše je zastřešené cenzurou a propagandou, jejímž terčem zajatci také byli. Předmětem analýzy bude již vzpomínaný malý zajatecký tábor v Německém Jablonném v severních Čechách. Současně by však bylo chybou tuto sondu profilovat příliš úzce a omezit se striktně na pojednání o jediném táboru, neboť by hrozilo, že bude otázka zajatců v Jablonném zcela vytržena z kontextu a nedošla by náležitému pochopení. Práce se proto zaměří na konkrétní tábor a současně se jej pokusí zasadit do širšího rámce, tedy do rozsáhlého táborového systému, jenž se v Rakousku-Uhersku během první světové války rozvinul. Opomenuta nezůstane ani důležitá otázka dobového mezinárodněprávního postavení zajatců. Tomu poslouží především první kapitola *Váleční zajatci a zajatecké tábory za první světové války*.

Obyvatelstvo se obvykle ke vzniku zajateckých táborů stavělo skepticky a s obavami, nepřátelští vojáci znamenali pro vybranou oblast nemalou ekonomickou zátěž a především hrozbu – morální, ale i zdravotní. Lokality navíc musely splňovat určitá kritéria, aby mohlo být k výstavbě baráků pro zajatce přikročeno. Čím si tedy Jablonné získalo nepřízeň (nebo snad přízeň?) státních úřadů, že v jeho blízkosti daly vzniknout táboru, který měl v době své největší obsazenosti počtem zajatců 3–4krát převyšovat počet domácího obyvatelstva? A jak se místní s táborem vyrovnali? Pomohou dostupné prameny odhalit, zda mluvil Streeruwitz přinejmenším v případě tábora v Jablonném pravdu a se zajatci bylo nakládáno ze strany státních orgánů, táborového (vojenského) personálu či civilistů dobře, dle jejich nejlepšího vědomí a svědomí, a především dle platného mezinárodního práva? Rozsáhlá kapitola věnovaná prvoválečné etapě existence tábora se kromě těchto otázek zaměří mj. také na táborové hospodaření, na jehož rozvoj ministerstvo války velmi dbalo, nebo na velkou proměnu části tábora v nemocniční zařízení. Stranou nezůstane ani téma repatriace, která ne vždy probíhala dle představ státních úředníků.

Nutno také vzpomenout poválečný osud tábora, který záhy po skončení první světové války našel své opětovné využití ve formě internačního tábora pro Ukrajinskou brigádu, přišedší na území Československa po neúspěšných bojích s polskou armádou. Ukrajinci zde setrvali až do roku 1921 a také oni zanechali v Jablonném nemalou stopu,

právem jim tedy náleží místo ve třetí kapitole. Z logiky věci vyplývá, že některé prameny či literatura věnovaná tomuto tématu jsou v ukrajinštině. Pokud jsou níže citované, pak jsou uvedeny pro větší srozumitelnost v přepisu do latinky.

Jak výše nastíněné téma napovídá, jsou pro diplomovou práci stěžejní léta 1914–1918, kdy tábor fungoval jakožto tábor zajatecký. O něco méně rozsáhlá kapitola doplní dějiny tábora o roky 1919–1921, kdy se oplocené objekty proměnily v tábor internační⁴ a poskytovaly azyl pro vojáky Ukrajinské brigády. Během výzkumu však bylo zjištěno, že existence tábora nebyla ukončena odchodem ukrajinských vojáků do Josefova na podzim 1921, jak se dosud věřilo, ale nadále pokračovala v podobě shromaždiště pro ruské a ukrajinské repatrianty, kteří Jablonné obývali přinejmenším ještě v létě 1922. Jelikož o tomto období tábora skrovná literatura zcela mlčí, bylo rozhodnuto přesáhnout rámec práce vytyčený na samém počátku bádání a věnovat poslední kapitolu shromaždišti mužů, žen a dětí, kteří v Jablonném čekali na transport do své vlasti. Teprve tímto epilogem lze uzavřít dějiny tábora v Německém Jablonném, které trvaly po dlouhých devět let.

Jelikož literatury k tématu válečných zajatců a tím spíše k táboru v Německém Jablonném není mnoho, je diplomová práce založena především na studiu písemných pramenů z tuzemských a zahraničních archivů. Vzhledem k užšímu zaměření bylo při výzkumu využito především metody kvalitativní, drobné zmínky k dalším táborům v monarchii posloužily ke komparaci a doplnění, sdílejí tedy úkol se sekundární literaturou, která rovněž pomáhá zaplnit některá z mnoha bílých míst, jež v průběhu bádání vyplula na povrch, současně však nabádá také k zamyšlení a hledání nových souvislostí.

Na závěr bych se ráda věnovala ještě názvu místa, o němž práce pojednává, tedy severočeskému městečku Jablonné v Podještědí, kteréžto jméno nese až od roku 1946. V práci je město jmenováno jako Německé Jablonné (či zkráceně Jablonné), jedná se o soudobý český ekvivalent německého Deutsch-Gabel. Československé úřady si po první světové válce mnohdy s názvem města nevěděly rady a docházelo proto k nejrůznějším záměnám, buď za nedaleký Jablonec nad Nisou, nebo za Jablonné, resp. Jablonec nad Jizerou, nacházející se poblíž Jilemnice. Aby nedocházelo k zmatení, nejsou tyto názvy v textu více reflektovány a o městě se hovoří pouze jako o (Německém) Jablonném.

⁴ Tj. vojáci v ČSR nebyli ze statusu zajatců, ale pouze internovaných vojenských osob, požívali tedy větší svobody než váleční zajatci, kteří neměli jakožto muži nepřátelských armád svobodu žádnou.

Pramenná základna

Nejvyšším článkem v hierarchii péče o válečné zajatce v Rakousku-Uhersku za první světové války bylo c. a k. Ministerstvo války ve Vídni. Proto právě ve Válečném archivu (*Kriegsarchiv*)⁵, tedy v jednom z oddělení Rakouského státního archivu ve Vídni, se nacházejí důležité dokumenty vztahující se nejen k obecné problematice válečných zajatců v pojednávaném období, ale rovněž přímo k zajateckému táboru v Jablonném, včetně plánů a několika fotografií. Jedná se především o nařízení a doporučení z hlediska péče o válečné zajatce, jejich ubytování, šacení a stravy. Komunikace mezi ministerstvem a tábory, resp. ministerstvem a vojenskými velitelstvími byla samozřejmě oboustranná, v archivu ministerstva války lze tudíž nalézt rovněž zprávy táborových velitelství o poměrech panujících v jednotlivých zajateckých táborech, stížnosti zajatců i závěry inspekci zástupců neutrálních států, Červeného kříže či přímo rakousko-uherské vojenské správy. Bohužel, nemalé množství pramenů zůstává nedosažitelné, jelikož byly tyto dokumenty buď skartovány, nebo uloženy v jiných složkách a jsou tedy prakticky nedohledatelné. Ve Správním archivu (*Allgemeines Verwaltungsarchiv*)⁶ se k zajatcům vztahují jen zlomky archiválií, včetně zápisu z meziresortní porady, jež řeší např. možnosti zaměstnávání zajatců (i uprchlíků).

Zapátráme-li ve sbírkách Vojenského historického archivu v Praze, nalezneme fond Zajatecký tábor Německé Jablonné. Ten však obsahuje pouze jedinou knihu hlášení z důstojnické stanice z roku 1915 a nutno podotknout, že ostatní tábory v Čechách se nacházejí v podobné situaci.⁷ Kniha hlášení je dobrým pramenem pro dokumentaci života ve stanici pro zajaté důstojníky, jelikož kromě početního stavu jsou zde zaznamenány zvláštní události, nehody či požadavky zajatců. Ze všech knih hlášení, evidenčních knih či služebních knih, jež muselo každé táborové velitelství vést, je však tato jedinou, která se pro zajatecký tábor, resp. stanici pro důstojníky v Jablonném dochovala.

⁵ Österreichisches Staatsarchiv in Wien (dále ÖStA), Kriegsarchiv (dále KA), fond Kriegsministerium – Hauptreihe (dále KM-HR). Fond obsahuje tisíce kartonů, proto bylo nutné jednotlivé kartony vytipovat na základě dostupných archivních pomůcek.

⁶ ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Ministerium des Innern (dále M.d.I.), Allgemein 1900–1918.

⁷ HÁJKOVÁ, Dagmar – KLEČACKÝ, Martin: *Kriegsgefangenenlager in Böhmen bzw. auf dem Territorium des heutigen Tschechien im Ersten Weltkrieg. Geschichte und Gedenken*. In: MORITZ, Verena – WALLECZEK-FRITZ, Julia (Hg.): *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918*. Historiographien, Kontext, Themen. Wien 2022, s. 253. Táborové fondy nejsou uspořádané a obsahují jen malé zlomky agendy, která se k nim dochovala.

Prameny k táborům, včetně jablonského, je tak nutno hledat v jiných fondech, zvláště nosným je v tomto směru fond 9. sborového velitelství v Litoměřicích,⁸ jelikož právě do litoměřického obvodu zajatecký tábor v Jablonném za první světové války spadl. Ve stovkách kartonů je možné dohledat hospodářské plány i informace k organizaci tábora, značnou část materiálů tvoří obecná agenda válečných zajatců, tedy příkazy a doporučení, jež ministerstvo války rozesílalo jednotlivým vojenským velitelstvím v monarchii, některé z dokumentů jsou tudíž duplicitní k materiálům nalezeným ve fondech Válečného archivu ve Vídni.

Ve Vojenském historickém archivu se nacházejí rovněž fondy důležité pro poznání poválečných osudů tábora, kdy dřevěné baráky obývaly namísto válečných zajatců internovaní vojáci ukrajinské armády a později ještě osoby většinově ruské národnosti, jež nebylo z politických a jiných důvodů možné repatriovat dříve. Jedná se jmenovitě o fond Ministerstva národní obrany⁹, který odkrývá nejen československou politiku vůči některým osobám ukrajinské, polské a ruské národnosti, ale také samotný závěr existence tábora v Německém Jablonném, ony materiály jsou tvořené především množstvím stížností, jež na ministerstvo mířily z posádkového velitelství v Jablonném, a následnými reakcemi československého státu, pokoušejícího se najít způsoby, jak neuspokojivou situaci v táboře řešit.

Pro poznání regionálních dějin jsou neméně důležité fondy ve Státním okresním archivu v České Lípě. Zápisy ze zasedání městského zastupitelstva a městské rady uložené v Archivu města Jablonné v Podještědí ukazují, ač lakonicky, postoj představitelů města (nikoli však většinového obyvatelstva) k existenci zajateckého tábora; stejný fond obsahuje rovněž plány tábora a táborového hřbitova a také městskou kroniku, jež neopomíná existenci zajateckého tábora a jeho proměnu v internační tábor zmínit. Kronikář však události zaznamenával zpětně, mj. za pomoci novinových článků, a jak mýjely válečné roky, opadával počáteční zájem obyvatelstva o zajatce, a i zmínky k zajatým vojákům a internovaným mužům tak v kronice ubývají. Fond Okresní soud Jablonné v Podještědí je, stejně jako fond Okresní úřad Jablonné v Podještědí, na prameny k táboru skoupý, z materiálů okresního soudu z let první světové války se zachoval pouze ročník 1916 („pro dokreslení dobové atmosféry“), zbytek byl

⁸ Vojenský historický archiv v Praze (dále VHA), fond 9. sborové velitelství. Fond byl v nedávné době přečíslován, v práci budou pro snadnější orientaci užívána stará čísla kartonů, korespondující s čísly v archivních pomůckách.

⁹ VHA, fond Ministerstva národní obrany (dále MNO).

skartován...¹⁰ O to důležitější jsou fondy Jana Dukáta a jeho dcery Marie Dukátové,¹¹ kteří udržovali styky s ruskými zajatci i internovanými Ukrajinci. Kromě několika fotografií je především fond Marie Dukátové cenný bohatou korespondencí, již si, tehdy mladá dívka, s několika vojáky vyměňovala. Pro potřeby diplomové práce byla využita především německy psaná korespondence, podhalující vztahy zajatců a civilistů v Jablonném, které se mohly, navzdory veškerým zákazům, vyvinout v silné citové vazby.

Na existenci táborů se často pokoušeli vydělat místní živnostníci, hledající ve výstavbě táborů i v jejich následném provozu značné finanční zisky. K Jablonnému se nacházejí drobné zmínky v dokumentech výše zmíněného fondu litoměřického velitelství, agenda firem a živnostníků působících v Německém Jablonném pro období první světové války se však nedochovala ani v SOkA Česká Lípa, ani v SOkA Most, kde jsou deponované archiválie živnostníků a průmyslových podniků. V tomto ohledu je tedy alespoň prozatím nutno se spokojit se zlomky, jež lze vypátrat v materiálech k zajateckým táborům ve VHA.

Ve větších městech vycházely i v době první světové války městské noviny a např. zajatecký tábor v Liberci měl dokonce vlastní periodikum, v němž byl reflektován život zajatých vojáků.¹² Městské noviny v Německém Jablonném, tedy *Deutsch-Gabeler Zeitung*, začaly vycházet až roku 1926 a pokud existovaly táborové noviny, nedochovaly se.¹³ Pro reflexi tábora v dobovém tisku je tak potřeba obrátit se na *Reichenberger Zeitung* vycházející v nedalekém Liberci. Stejně jako v případě městské kroniky, také v novinách je patrná postupná ztráta zájmu o zajatce. Noviny referovaly svým čtenářům na počátku války především o neustávajících transportech, o možnostech využití nepřátelských vojáků na práce v zemědělství či průmyslu, senzaci

¹⁰ Státní okresní archiv Česká Lípa (dále SOkA Česká Lípa), fond Archiv města Jablonné v Podještědí (dále AM JvP); SOkA Česká Lípa, fond Okresní úřad Jablonné v Podještědí (dále OÚ JvP); SOkA Česká Lípa, fond Okresní soud Jablonné v Podještědí (dále OS JvP). Okresní úřad ani Okresní soud v Německém Jablonném neměly agendu válečných zajatců na starosti, veškeré záležitosti s nimi spjaté řešila sama jablonská radnice, resp. vojenská správa, proto není příliš překvapivé, že se ve jmenovaných fondech dokumenty k táboru nenacházejí. Okresní soud však řešil přestupky civilistů, jejichž styky se zajatci byly zakázané. V roce 1916 se soud případnými incidenty proběhnuvšími mezi zajatci a civilisty nezabýval, pro zbývajících válečná léta zůstane tato otázka bohužel navždy nezodpovězená.

¹¹ SOkA Česká Lípa, fond Jan Dukát; Tamtéž, fond Marie Dukátová (nezpracováno).

¹² Byly jimi *Reichenberger K. G. Lager Zeitung*. POKORNÝ, Pavel: *Liberecký zajatecký tábor v první světové válce*. Ústí nad Labem 2020 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce), s. 7.

¹³ K dispozici máme pouze torzovitě dochované *Pfarramtliche Nachrichten für das Kirchspiel Deutsch-Gabel und Brims*, kde jsou v krátkosti zmíněni váleční zajatci (resp. je tu obrázek hřbitova), ale také Ukrajinci, kteří byli v Jablonném „přivítáni jako hosté“. *Aus Zeit und Streit*. Pfarramtliche Nachrichten für das Kirchspiel Deutsch-Gabel und Brims 13, č. 60, 1. prosince 1915, s. 241; *Aus Zeit und Streit*. Pfarramtliche Nachrichten für das Kirchspiel Deutsch-Gabel und Brims 17, č. 10, 1. října 1919, s. 37–38.

a současně strach vyvolávaly zprávy o útěcích jednotlivců i větších skupin z táborů, to vše bylo samozřejmě zatížené cenzurou a oficiální propagandou, a to vše také postupně z novin mizelo, jak se válka prodlužovala a zajatci se stali pro společnost běžnější a již okoukanou součástí válečného konfliktu.

Také fotografií zachycujících tábor a důstojnickou stanici pro válečné zajatce je poskrovnu – v táborech a jejich okolí bylo ostatně fotografování zakázáno. Přesto však nebylo v moci strážných všem pokusům zabránit a kupř. zajatecký tábor v Broumově se může dokonce pyšnit jedinečným pramenem, obsáhlým albem s popsányými fotografiemi, dokumentujícími každodenní život mužů v táboře.¹⁴ Oproti tomu v Jablonném si teprve po zrušení a rozebrání tábora místní představitelé povzdechli, že nikdo pro dny budoucí jejich tábor nenafotil, a skrovné množství fotografií je tak nutné za draho odkupovat od pohotovějších spoluobčanů...¹⁵

Některé tábory se rovněž dočkaly vydání vzpomínek mužů, kteří v táboře pobývali jakožto zajatci, nebo se tam pohybovali ze služebních důvodů.¹⁶ Práce s takovýmto typem pramenů s sebou nese řadu překážek, především v podobě autorovy paměti, sebeidealizace a s tím související autocenzury, ovšem svou hodnotu memoáry pro tato úskalí samozřejmě neztrácejí. Dosud se nepodařilo dohledat žádné paměti zajatců, v nichž by jablonský tábor figuroval, krátce však na svou internaci v Jablonném zavzpomínali dva ukrajinští autoři, Osyp Zaleskyj a Markijan Terletskyj.¹⁷ Uvedené texty se ale bohužel nepodařilo dopátrat, mimo citací v pracích ukrajinských autorů. Roku 1920 vyšla v Jablonném knížečka *Ukrajina v tabori*, věnovaná především kulturní činnosti v táboře internovaných příslušníků Ukrajinské brigády. Tím současně nabízí dosti podrobný vhled do volnočasových aktivit a vzdělanosti internovaných vojáků. Jejím autorem je Jakym Jakymovič Jarema (1884–1964), ukrajinský filosof, psycholog a literární kritik, který od roku 1917 bojoval v ukrajinské armádě za samostatnou Ukrajinu, sám byl v Jablonném internován a po roce 1922 vedl několik let v Praze

¹⁴ BERGMANN, Petr: *Lager Broumov/Braunau, 1915–1918*. Praha 2018, s. 5.

¹⁵ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 450, kart. č. 26, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 19. června 1923. Ve vídeňském archivu se však podařilo objevit čtyři unikátní fotografie, pocházející patrně (soudě dle jejich číslování) z rozsáhlejší série.

¹⁶ Např. na tábor v Josefově sepsal vzpomínky Karel Kracík, důraz na „upřímné češství“ a snahy Čechů ruským zajatcům přilepšit a případně jim i pomoci k útěku jsou patrné prakticky na každé stránce, stejně jako poukazování na zlé Němce a Maďary... Viz KRACÍK, Karel: *Ze života zajatých Rusů u nás: příběhy z josefovských zajateckých táborů 1914–1918: soubor feuilletonů = Iz žizni plennych Russkich u nas: istorii iz žizni lagerej vojennoplennyh v Jozefove 1914–1918: sbornik očerkov*. Praha 2006.

¹⁷ ZALESKYJ, Osyp: *Ukrajins'ka Bryhada v Nimec'kim Jablinnim v ČSR*. Visti kombatanta, 1976, č. 1, s. 38–51; TERLETSKYJ, Markijan: *Tabir internovanych v Nimec'kim Jablonnim v Česko-Slovaččyni*. In: *Ukrajins'ka halyc'ka armija u 40-riččja jiji učasty u vyzvol'nych zmahannjach v 1918–1920 rr. (Materijaly do istoriji)*, 1958, s. 582–588.

ukrajinskou emigraci, než se vrátil zpět do Haliče.¹⁸ V té době vyšel také soubor fotografií, který kulturní vyžití Ukrajinců v tábore dokumentuje obrazem i drobným komentářem.¹⁹

Z výše uvedeného vyplývá, že k dějinám válečných zajatců a jejich pobytu v Německém Jablonném se nejvíce pramenů nachází ve fondech c. a k. Ministerstva války, MNO a vojenského velitelství v Litoměřicích, je tedy nutné brát v potaz, že diplomová práce bude na problematiku zajatců a internovaných Ukrajinců nahlížet především z pohledu státních orgánů. Ego-dokumentů se k pojednávanému tématu dochovalo jen poskrovnu a nedovolují hlouběji proniknout do života v tábore skrze zraky a zkušenosti zajatých vojáků. Na druhou stranu však např. závěry rakousko-uherských táborových inspektorů a na to navázané pokyny ministerstva války pomáhají odhalit situaci v tábore snad poněkud lépe než subjektivní a (auto)cenzurou a propagandou ovlivněné dopisnice či časem a svědomím pozměněné memoáry.

Vhled do historiografie

Výzkum týkající se válečných zajatců v době první světové války je stále v počátcích, a to z několika poměrně prostých důvodů: V meziválečné době bylo ještě příliš brzy na to, aby historici cítili, že mohou objektivně zhodnotit nedávné události, pakliže nebylo potřeba sepsat dílo ospravedlňující činy té či oné země,²⁰ nehledě na to, že po rozpadu monarchie zavládl v dokumentaci chaos a jen málo dokumentů bylo zpřístupněných. Zajatci byli navíc bolestnou připomínkou toho, že státy – ať už šlo o centrální či dohodové mocnosti – v řadě aspektů nastalou situaci nezvládly a navzájem se následně očerňovaly ze špatného, ne-li přímo brutálního zacházení se zajatými vojáky. V jednotlivých zemích se samozřejmě další příčiny nezájmu o zajatce také lišily podle konkrétní situace. Například v Rakousku panoval mezi

¹⁸ JAREMA, Jakym Jakymovyč: *Ukrajina v tabori: Ohljad kul'turno-prosvitnoji dijál'nosti vid červnja 1919 r. do červnja 1920 r. v tabori Ukrajin's'koji Bryhady (Čecho-Slovac'ka Republyka)*. Nimec'ke Jablonne 1920. Dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b0646e70-cc87-11e3-b110-005056827e51?page=uuid:f4bf9cd0-f323-11e3-a012-005056825209> [cit. 2. 4. 2024]. K osobě J. J. Jaremy více např. GAPON, Nadija – NJAŠKEVYČ, Petro: *Jarema Jakym Jakymovyč*. In: Ševčenkivs'ka encyklopedija, 6 t. T–Ja, Kyiv 2015, s. 1103–1104. Dostupné online: <https://archive.org/details/shevch06/page/1103/mode/1up?view=theater> [cit. 2. 4. 2024].

¹⁹ *Kartyny z žyttja Ukrajin's'koji bryhady v Nimec'kim Jablonnim, Multipart monograph*, Grottau [b. d.]. Dostupné online: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:0b230b90-e638-11e3-a2c6-005056827e51?page=uuid:8cc4cd90-0691-11e4-beed-5ef3fc9ae867> [cit. 2. 4. 2024].

²⁰ V případě habsburské monarchie se o takové sebeospravedlnění pokusil ve svých pamětech např. Ernst von Streeruwitz, který za první světové války působil na Ministerstvu války právě v sekci válečných zajatců při 10. oddělení. Viz STREERUWITZ, E.: *Springflut über Österreich*.

obyvatelstvem zájem především o vojáky z fronty, kteří se na válce podíleli aktivně (oproti „pasivním“ zajatcům); ve Francii a především v Itálii vůči zajatcům panovala značná nedůvěra, až pohrdání – zajatcem byl v dané optice muž, který v zajetí viděl cestu, jak si zachránit vlastní život, namísto aby hrdinně bojoval za vlast, bývalí zajatci si pak proto jen obtížně vytvářeli své místo ve společnosti.²¹ Oproti tomu kupř. v Československu byl zájem o zajatce nemalý – nejednalo se však o zajaté muže pobývající na území českých zemí, ale o ty císařské, resp. české, kteří padli do zajetí, avšak neotáleli a vstoupili do legionářských vojsk.²² Ať už ale byly vydané publikace ve zmíněných zemích věnovány osudům „aktivních“ či „pasivních“ vojáků z první světové války, šlo především o vzpomínkovou literaturu psanou vojáky samými, a nikoli pery historiků.

Druhá světová válka svou brutalitou zastínila tu první, a přestože tedy již záhy vznikala díla věnovaná nacistickému či stalinistickému teroru a v souvislosti s tím i koncentračním táborům, resp. gulagům,²³ první světová válka musela na své „objevení“ historiky stále ještě čekat a tím spíše museli počkat váleční zajatci, jejichž osudy se, mj. díky sociálním a kulturním přístupům zaváděným do historiografie od 60. let, začali historici zabývat až v 90. letech minulého století.²⁴

Předkládaná práce si neklade za cíl – a ani není v jejích možnostech – podat rozsáhlý přehled historiografie zabývající se tématem válečných zajatců v době Velké války. Ostatně, pustili se do toho již jiní autoři.²⁵ Protože se však diplomová práce zabývá jedním ze zajateckých táborů, jenž se nacházel na území Rakouska-Uherska,

²¹ ABBAL, Odon: *Die französische Gessellschaft der Zwischenkriegszeit und die ehemaligen Kriegsgefangenen*. In: OLTMER, Jochen (Hg.): *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2006, s. 297–299; PROCACCI, Giovanna: *Fahnenflüchtige jenseits der Alpen. Die italienischen Kriegsgefangenen in Österreich-Ungarn und Deutschland*. In: Tamtáž, s. 194, 202–204.

²² Kromě vlastních vzpomínek publikovali čeští vojáci také beletristické prózy inspirované svými zkušenostmi ze zajetí či z legií. Literární věda tato díla zahrnuje pod pojem „legionářská literatura“, jedněmi z předních představitelů tohoto směru jsou Rudolf Medek a František Langer. Legionáři jsou i pro historiky vděčným tématem dodnes.

²³ Pro případ nacistického Německa vzpomeňme kupř. Hannah Arendtovou, která ve své vlivné práci *O původu totalitarismu* (1951) spatřuje v koncentračním táboru ideál totalitární moci. O tom BUBEN, Radek – PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj – RŮŽIČKA, Jiří: *Diktatura a autoritářské režimy*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 283–284.

²⁴ O vojáky v ruském zajetí projevíli (západní) historici zájem o něco dříve, už v 80. letech. V socialistických státech byla tato problematika zpracovávána ještě dříve, vypovídající hodnota těchto prací je ale omezená. Zaměřovaly se totiž především na zajatce, již se přidali v době občanské války na stranu bolševiků, a ostatní zajatí vojáci jsou v těchto pracích opomíjeni. Nemalou roli samozřejmě hrála a dosud hraje také (ne)přístupnost ruských archivů. WURZER, Georg: *Die Erfahrung der Extreme. Kriegsgefangene in Rußland 1914–1918*, In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 97–100.

²⁵ Řeč je o nové publikaci *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918. Historiographien, Kontext, Themen*, o níž bude ještě v textu blíže pojednáno.

nabízí se drobný exkurz do tvorby zahraničních (evropských), především pak rakouských historiků, kteří studium zde pojednávané problematiky pro oblast habsburské monarchie otevřeli a jejichž dílo je pro tuto diplomovou práci důležité. Teprve poté se podíváme, jak si v otázce válečných zajatců stojí česká historiografie a co bylo napsáno přímo k zajateckému táboru v Německém Jablonném.

Zájem o válečné zajatce byl otevírán postupně skrze vysokoškolské studentské práce a regionální historiografii – pozornost byla zpočátku věnována pouze konkrétním táborům, kteréžto byly začleňovány do širší historie dané oblasti, případně byli zajatci zmiňováni v rámci větších děl věnovaných první světové válce. Průlomovým dílem se stala disertační práce Petera Hansaka,²⁶ jenž se nezaměřil na jediný zajatecký tábor, ale na celou oblast Štýrska, a co je důležitější, nevěnoval se jen táborům samotným, ale zajatcům, jejich organizaci a táborovému systému v širším měřítku.²⁷ Na Hansakovu práci navázali další autoři, mezi jinými Verena Moritz, která svou dizertaci²⁸ obhájenou roku 2001 zasvětila revizi dosavadních prací vzniknuvších k zajateckým táborům v Rakousku-Uhersku a pokusila se dokázat, že životní podmínky zajatců v c. a k. táborech nebyly tak příkladné, jak se snažila historiografie do té doby vykreslit. K rozšíření povědomí o problematice válečných zajatců ale přispěla až o pět let později kolektivní monografie *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*²⁹. Čtenář díky této knize nejenže nahlédne do života zajatců v habsburském mocnářství, Německu, Rusku, Velké Británii a Francii, ale dozví se též o humanitární a národnostní otázce v souvislosti s válečnými zajatci. Poslední ze tří oddílů publikace je pak věnován repatriacím, které v řadě případů přinesly vojákům navracejícím se po letech domů jen další strasti.

Na tomto místě se spokojíme se zmínkou poslední knihy náležející k publikacím rakouské provenience. Je jí opět kolektivní monografie, *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918. Historiographien, Kontext, Themen*, jež je, jak název napovídá, tentokrát zasvěcená podrobným rozborům historiografie věnující se zajatcům za první světové války, a to v několika zemích: Nejpodrobněji

²⁶ MORITZ, Verena – WALLECZEK-FRITZ, Julia – LEIDINGER, Hannes: *Die österreichische Historiographie zur Kriegsgefangenschaft im Habsburgerreich 1914–1918. Zwischenkriegszeit und Neubeginn nach 1945*. In: MORITZ, V. – WALLECZEK-FRITZ, J. (Hg.): *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918*, s. 154–156.

²⁷ HANSAK, Peter: *Das Kriegsgefangenenwesen während des I. Weltkrieges im Gebiet der heutigen Steiermark*. Graz 1991 (nepublikovaná dizertační práce).

²⁸ MORITZ, Verena: *Zwischen allen Fronten. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich im Spannungsfeld von Nutzen und Bedrohung (1914–1918)*. Wien 2001 (nepublikovaná dizertační práce).

²⁹ OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*.

a nejobsáhleji jsou zpracovány kapitoly k Rakousku-Uhersku a zajatcům z pera Vereny Moritz,³⁰ jejíž pečlivá rešerše ukazuje jednak vzrůstající zájem o problematiku, související mj. se stoletým výročím Velké války, současně však nabízí také celou řadu témat spjatých s válečnými zajatci, která stále ještě čekají na své badatele. Každý z autorů příspěvků věnovaných stavu bádání v Maďarsku, České republice, Černé Hoře, Rusku, Srbsku, Itálii a Rumunsku se ujal svého úkolu trochu odlišně. Pro nás je důležitá kapitola *Kriegsgefangenenlager in Böhmen bzw. auf dem Territorium des heutigen Tschechiens im Ersten Weltkrieg. Geschichte und Gedenken*³¹ Dagmar Hájkové a Martina Klečackého, kteří „navzdory zadání“ pojali svůj příspěvek z velké části jakožto stručné shrnutí historie táborů existujících na území Čech, zatímco historiografii je věnováno jen pár úvodních stran. To však koresponduje se skutečností, že v českém prostředí historici této látce dosud nevěnovali přílišnou pozornost.

Vývoj historického bádání v českých zemích v souvislosti s válečnými zajatci za první světové války můžeme sledovat v souladu s tím, co bylo zmíněno na předešlých řádcích. Zájem o zajatce se začal probouzet v 90. letech minulého století, především v souvislosti s různými upomínkovými akcemi a vojenskými hřbitovy. Pozornost byla od počátku věnována jednotlivým zajateckým táborům a jejich historie byla včleňována do děl regionální historiografie.³² A jako tomu bylo i u našich německy mluvících sousedů, tak i v českých zemích jsou mnohdy studenti těmi, kdo se v rámci svých vysokoškolských prací zajateckými tábory zabývají,³³ koneckonců tento text je toho důkazem. Oproti našim zahraničním kolegům jsme však v bádání přibližně o deset let pozadu – vysokoškolské závěrečné práce se začínají objevovat až ke konci prvního desetiletí nového tisíciletí,³⁴ materiály čerpají především v okresních, příp. oblastních archivech a jsou založené převážně na nemnohé odborné literatuře české provenience,³⁵ protože autoři neměli k dispozici např. výše zmiňované a mnohé další zahraniční tituly,

³⁰ V jednom případě však za spoluautorství Julie Walleczek-Fritz a Hannese Leidinger.

³¹ HÁJKOVÁ, D. – KLEČACKÝ, M.: *Kriegsgefangenenlager in Böhmen*, s. 253–268.

³² Např. BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana – BRUTENĚK, Vladimír: *Ozvěny Velké války: zajatecký tábor Jindřichovice 1915–1918*. Sokolov 2012; BERGMANN, P.: *Lager Broumov/Braunau*; SCHUSTER, Michal: *Ruští váleční zajatci v Borotíně (okr. Blansko) v letech 1917–1918*. Sborník Muzea Blanenska 33, 2018, č. 1, s. 42–56.

³³ HÁJKOVÁ, D. – KLEČACKÝ, M.: *Kriegsgefangenenlager in Böhmen*, s. 254.

³⁴ TŮMOVÁ, Miriam: *Každodennost v zajateckých táborech Rakouska-Uherska za 1. světové války a jejich obraz v deníku Alessandra Pennasilica*. Praha 2010 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

³⁵ Mezi tyto závěrečné práce patří např. KUČEROVÁ, Pavlína: *Zajatecký tábor v Podhradě u Chebu (1915–1918)*. Liberec 2015 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce); POKORNÝ, P.: *Liberecký zajatecký tábor; nebo nejnovější OLACH, Jakub: Vojenský výcvikový prostor a zajatecký tábor Milovice – Mladá v letech 1904–1918*. Ústí nad Labem 2023 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

kteřé mohou českému čtenáři aspoň částečně vyplnit bílá místa, která se v našem výzkumu nutně objevují, a nabídnout různé přístupy a témata, na něž je možné se zaměřit. Výjimkou v tomto směru je diplomová práce Miriam Tůmové *Každodennost v zajateckých táborech Rakouska-Uherska za 1. světové války a jejich obraz v deníku Alessandra Pennasilica*³⁶, která ačkoli se úžeji věnuje táboru v Milovicích, snaží se podat také širší obraz situace italských (!) válečných zajatců v habsburské monarchii a pracuje s širokým portfoliem literatury a pramenů německé i italské provenience, včetně deníku jednoho ze zajatých italských poddůstojníků, jehož edice je součástí celé práce.

K otázce válečných zajatců za první světové války vznikla také v českém prostředí řada studií, které jsou součástí větších monografií či sborníků věnovaných Velké válce, vzhledem k jejich mnohdy omezenému rozsahu se však tyto studie nezabývají tématem příliš do hloubky. Množství z nich je věnováno českým a slovenským zajatcům v Rusku, za příklad může posloužit Jitka Zabloudivová, jež se tématu věnovala již ve své rigorózní práci,³⁷ v několika dílčích studiích a následně i v monografii.³⁸ Při příležitosti stoletého výročí první světové války uspořádal Vojenský historický ústav Praha cyklus mezinárodních konferencí *Léta do pole okovaná* a některé z příspěvků se věnovaly také zajatcům. Na pramenech osobní povahy založil Dalibor Vácha svou studii o životě českých vojáků v ruských zajateckých táborech.³⁹ Jiří Klůc se téhož roku konference účastnil s příspěvkem věnovaným největšímu zajateckému táboru v českých zemích, Jindřichovicím,⁴⁰ a o rok dříve přispěla Jana Zaťková do debaty studií k zajateckým táborům spadajícím do oblasti vojenského velitelství v Bratislavě.⁴¹

³⁶ TŮMOVÁ, M.: *Každodennost v zajateckých táborech Rakouska-Uherska*.

³⁷ ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *Čeští a slovenští zajatci v Rusku 1914–1920*. Praha 2000 (nepublikovaná rigorózní práce).

³⁸ ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *Češi v zajetí a zajatci v Čechách*. In: PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Česká společnost a první světová válka. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 20. listopadu 1998*. České Budějovice 1999, s. 9–21; *Táž: Zapomenuté hroby. Příběh českých a slovenských zajatců na stavbě murmanské dráhy*. Přísně tajné! Literatura faktu 2001, č. 6, s. 23–36. Monografie vyšla autorce 18 let po obhájení rigorózní práce, snaží se zmapovat život zajatců v ruských táborech a jejich motivaci vstoupit do československých legií. *Táž: V ruském zajetí: organizace zajatých Čechů a Slováků v Rusku*. Praha 2018.

³⁹ VÁCHA, Dalibor: *Každodenní život v ruských zajateckých táborech 1914–1915*. In: LÁNÍK, Jaroslav – KYKAL, Tomáš a kol.: *Léta do pole okovaná 1914–1918. Svazek II. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy*. Praha 2017, s. 392–411.

⁴⁰ KLŮC, Jiří: *Zajatecký tábor Jindřichovice 1915–1918*. In: LÁNÍK, J. – KYKAL, T. a kol.: *Léta do pole okovaná 1914–1918*, s. 240–244.

⁴¹ ZAŤKOVÁ, Jana: *Masové zajatectvo a zajatecké tábory jako fenomén 1. světové vojny (na příklade oblasti vojenského velitel'stva Bratislava v roku 1914)*. In: LÁNÍK, Jaroslav – KYKAL, Tomáš a kol.: *Léta do pole okovaná 1914: Proměny společnosti a státu ve válce*. Praha 2015, s. 351–358. Na stejné téma

Česká historiografie doposud v otázce válečných zajatců nepokročila natolik, aby dala vzniknout souborným, a přitom detailním pracím na sledované téma.⁴² Jeden pokus o souhrnné dílo však přeci jen vznikl. Na stránkách Českého červeného kříže je zpřístupněna dvoudílná *Encyklopedie válečného zajetí*⁴³, na níž pracoval více než deset let Lubomír Chobot. Jedná se o vskutku úctyhodný počín, ať už svým rozsahem nebo tematickým záběrem – autor si vytyčil za cíl představit na více než 700 stránkách (s bohatým fotografickým doprovodem) dějiny zajetí od 18. století do roku 1945, a to nikoli pouze pro české země či Evropu, ale také pro „daleké kontinenty“. Tematická obsáhlost v poměru k rozsahu díla dává tušit, že na problematiku není nahlíženo nijak zvlášť detailně, přesto autor pracuje s bohatým bibliografickým i pramenným materiálem nejrůznější provenience⁴⁴ a v pojednání o českém historickém bádání o válečných zajatcích by jistě měla být tato publikace zmíněna.

Encyklopedie válečného zajetí, vzhledem ke svému záměru, zmiňuje také zajatecký tábor v Německém Jablonném, jedná se ovšem v podstatě jen o zmínky reflektující jeho existenci, není mu věnována prakticky žádná pozornost⁴⁵ na rozdíl od tábora v Josefově a dalších. Podobně je tomu i u jiných publikací, dílo výše zmíněných Vereny Moritz a Hannese Leidingera nevyjímaje – v knize *Zwischen Nutzung und Bedrohung* je přímo k táboru v Jablonném pouze drobná poznámka ke stížnostem na nedostatek potravin.⁴⁶ Nejedná se však o nijak zvlášť překvapující skutečnost – jen v oblasti Vojenského velitelství Litoměřice se kromě tábora v Německém Jablonném nacházely mnohem větší zajatecké tábory, z nichž především Josefov a mj. kvůli událostem druhé světové války také Terezín zcela přirozeně přitahují pozornost odborné i laické veřejnosti v českých zemích, a tím spíše i v zahraničí mnohem více než, ve srovnání s nimi malý, tábor v Jablonném.

sepsala Jana Zaťková o několik let dříve mnohem rozsáhlejší a podrobnější publikaci. Táž: *Zabudnutí vojáci: Zajatci v oblasti vojenského velitel'stva Bratislava 1914–1918*. Bratislava 2013.

⁴² HÁJKOVÁ, D. – KLEČACKÝ, M.: *Kriegsgefangenenlager in Böhmen*, s. 253.

⁴³ CHOBOT, Lubomír: *Encyklopedie válečného zajetí a internace: O osudech internovaných a válečných zajatců v období novověku*. Červený kříž [2018]. Online: <https://www.cervenykruz.eu/aktuality/encyklopedie-valecneho-zajeti-internace>; Týž: *Encyklopedie válečného zajetí a internace: O životě v nacistických ghettech, táborech, věznicích a káznicích v letech 1939–1945*. Červený kříž [2018]. Online: <https://www.cervenykruz.eu/aktuality/encyklopedie-valecneho-zajeti-internace>.

⁴⁴ Publikace je míněna pro širokou veřejnost. Není tudíž náležitě citovaná a je tedy těžké říci, odkud konkrétní informace autor čerpal, na konci každé kapitoly ale aspoň podává soupis pramenů a literatury.

⁴⁵ CHOBOT, L.: *Encyklopedie válečného zajetí: O osudech internovaných*, s. 42, 51, 61, 191.

⁴⁶ MORITZ, Verena – LEIDINGER, Hannes: *Zwischen Nutzung und Bedrohung: Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914–1921)*. Bonn 2005, s. 207–208. Rakouskem v názvu publikace je myšlena habsburská monarchie, nikoli pouze Rakousko jakožto jeden z nástupnických států po roce 1918.

Zajatecký tábor v Německém Jablonném tak dosud zůstává předmětem regionální historiografie. O rozšíření povědomí o historii tohoto tábora se zasloužil především regionální historik a pracovník Vlastivědného muzea v České Lípě, nedávno zesnulý Ladislav Smejkal, který o historii tábora v rámci Vlastivědného spolku Českolipska přednášel a pořádal pro zájemce též exkurze k „ruskému“ hřbitovu, který je dnes jediným hmotným pozůstatkem tábora.⁴⁷ Právě Ladislav Smejkal je také autorem příspěvku k historii tábora, jenž je součástí publikace *Jablonné v Podještědí: Pohledy do minulosti*⁴⁸, vzniknuvší ku příležitosti 750 let uplynulých od první doložené zmínky dokládající existenci Jablonného. Ačkoli v celé publikaci (vzhledem k jejímu záměru) nenacházíme žádné zdroje informací v ní obsažených, lze říci, že většinu informací čerpal Smejkal možná přímo z městské kroniky, určitě však ze dvou publikací sepsaných ve 20. letech minulého století. První z nich je *Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau i. B.*⁴⁹ od Daniela Kocha. Daniel Koch, učitel a následně i ředitel školy v Drnovci u Cvikova (Kleingrün), dovedl ve své vlastivědě historii města až po svou současnost, nevyhnul se tak ani období první světové války, a tedy ani zajateckému táboru i jeho využití po válce. Popisuje jej ve shodě s kronikou, nebrání se ale ani citově zbarvenému líčení zajatců či následně internovaných Ukrajinců a zkušeností místních obyvatel s těmito muži. K příležitosti domnělého tisíciletého výročí vzniku města roku 1926⁵⁰ vznikl sborník *Deutsch Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*⁵¹. Místní učitel a následně i starosta Wilhelm Moidl je pak autorem kapitoly věnované Jablonnému v době první světové války, přičemž

⁴⁷ Pro záznam přednášky pana Smejkala viz PUJMANOVÁ, Magdalena: *Zajatecký tábor a vojenský hřbitov v Jablonném v Podještědí*. Česká Lípa 17. 4. 2018. Online: <http://www.inoviny.cz/muzeum/zajateck-t-bor-a-vojensk-h-bitov-v-jablonn-m-v-podje-t-d>. Jedna z takových exkurzí se konala i krátce předtím, než se započalo s revitalizací hřbitova. Viz SLABÝ, Jaroslav: *Akce roku 2007, 3. listopad*. Online: <https://sphmjablonne.websnadno.cz/Akce-roku-2007.html>.

⁴⁸ SMEJKAL, Ladislav: *Zajatecký tábor*. In: BLAŽKOVÁ, Jana a kol.: *Jablonné v Podještědí: Pohledy do minulosti*. Česká Lípa 1998, s. 97–99; Smejkal zakomponoval historii tábora i do své publikace věnované Českolipsku na počátku 20. století, viz Týž: *Ve znamení revoluce. Ohlasy ruských revolucí 1905 a 1917 na Českolipsku*. Česká Lípa 1972, s. 29–30.

⁴⁹ KOCH, Daniel: *Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau i. B.* Deutsch-Gabel [1925].

⁵⁰ Ve víře, že město Jablonné založila již v 10. století Přibyslava, sestra svatého Václava, se obyvatelé Jablonného rozhodli uspořádat v roce 1926 velkolepé oslavy k tisíciletému výročí od založení města. Oslavy vskutku proběhly a žilo jimi celé město, pranic přitom nevadilo, že Václav Hájek z Libočan, z jehož textů se při určování stáří Jablonného vycházelo, stanovil za onen rok založení města až rok 945. Ironií také je, že v knize k danému výročí a oslavám vzniklé, v *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*, jeden z autorů již v úvodu vyvrací jednak možnost, že by bylo Jablonné založeno v 10. století, a jednak také samotnou existenci Václavovy setry Přibyslavy. BRETHOLZ, Bertold: *Wenzels Hajeks Bericht über die Begründung der Stadt Gabel im Jahre 945*. In: GIERACH, Erich – RUNGE, Franz: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*. Deutsch-Gabel 1926, s. 5–9.

⁵¹ GIERACH, E. – RUNGE, F.: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*.

tábor s tamními zajatci a posléze i s internovanými Ukrajinci zaujímá její značnou část. V podstatě se opět jedná o přepis kroniky, oproti kronice a Danielu Kochovi však tento příspěvek přináší i řadu detailnějších informací kupř. co se zaměstnávání zajatců týče.

Zájem o zajatecký tábor se v Jablonném v Podještědí na počátku 21. století udržoval mj. díky revitalizaci hřbitova, který při táboře za první světové války vznikl, a jeho následnému vyhlášení kulturní památkou roku 2013. Kromě kratičkových článků v městském zpravodaji, jejichž autorem je Jaroslav Oplt,⁵² tak při té příležitosti vznikla rukou Petry Šternové z libereckého územního odborného pracoviště Národního památkového ústavu podrobná zpráva věnující se právě hřbitovu.⁵³ Nejnovější knihou, která se věnuje historii Jablonného v Podještědí a potažmo tedy i místnímu zajateckému táboru z první světové války, je publikace leberské kastelánky Renaty Černé *Jablonné v Podještědí na starých pohlednicích*⁵⁴, kde ovšem text slouží především jako doprovod k předkládaným fotografiím a pohlednicím. Kromě zmíněného příspěvku Petry Šternové, jenž mj. posloužil právě jako podklad k prohlášení hřbitova za kulturní památku, však zbývající texty opět čerpají především z článků Ladislava Smejkalova či z vlastivědy Daniela Kocha a nepřinášejí tak k poznání historie zajateckého tábora nic nového.

Stejně tak již výše zmiňovaná kapitola *Kriegsgefangenenlager in Böhmen bzw. auf dem Territorium des heutigen Tschechiens im Ersten Weltkrieg* Dagmar Hájkové a Martina Klečackého využívá jako hlavní zdroj pro stručný popis historie tábora Smejkalovu kapitolu v *Pohledech do minulosti*, je zde však ještě odkaz na fond k jablonskému táboru ve Vojenském historickém archivu, ten však obsahuje pouze knihu hlášení z důstojnického zajateckého tábora a není ani jasné, zda autoři s tímto pramenem pracovali.⁵⁵

Autoři věnující se v posledních 25 letech zajateckému táboru v Jablonném se samozřejmě zasloužili o udržení této části dějin města v paměti jeho obyvatel. Ku škodě tábora se však nepokusili vytěžít prameny nacházející se v archivech v Praze či ve Vídni, a předkládaná práce si tedy klade za cíl tento nedostatek napravit.

⁵² OPLT, Jaroslav: *Zajatecký tábor v Jablonném*. Zpravodaj města Jablonné v Podještědí, 2007, č. prosinec, s. 11, 14; Týž: *Pobyt Ukrajinců v Jablonném v Podještědí v letech 1919–1922*. Zpravodaj města Jablonné v Podještědí, 2009, č. leden, s. 13–14.

⁵³ ŠTERNOVÁ, Petra: *Vojenský hřbitov kulturní památkou – Lada v Podještědí*. In: Zprávy památkové péče 74, 2014, č. 4, s. 339–341.

⁵⁴ ČERNÁ, Renata: *Jablonné v Podještědí na starých pohlednicích = Deutsch-Gabel in alten Ansichtskarten*. Hostivice 2021.

⁵⁵ HÁJKOVÁ, D. – KLEČACKÝ, M.: *Kriegsgefangenenlager in Böhmen*, s. 263.

1. Váleční zajatci a zajatecké tábory za první světové války

První světová válka byla v mnohém zlomovým konfliktem měnícím zcela způsoby válčení. Vývoj zbraní přispěl k proměně bitevního pole v zákopy, do zázemí proudily nevídané masy zajatců, které způsobovaly všem válčícím státům nemalé potíže. Nové okolnosti si žádaly nová pravidla, nové dohody, státní orgány se snažily reagovat na aktuální potřeby vojáků v poli i lidí v zázemí. Ne vždy se jim to však dařilo a jak plynuly válečné roky, země byly (některé více, některé méně) vyčerpány nejen na válečné, ale i na domácí frontě.

To se odráželo i na podmínkách válečných zajatců. Pro ně byly po celé Evropě (i v koloniálních zemích mimo ni) budovány rozsáhlé struktury zajateckých táborů, zajatí vojáci byli podrobováni cenzurní kontrole a stávali se i předmětem propagandy. Veškeré tyto aspekty bychom našli také v habsburské monarchii.

Abychom byli schopni posoudit místo tábora v Německém Jablonném v rámci celého systému zajateckých táborů Rakouska-Uherska, je třeba se nejprve blíže podívat, byť jen ve stručnosti, právě na přístup habsburské monarchie k válečným zajatcům, stejně jako na ukotvení práv válečných zajatců a povinností jejich vězňitelů v mezinárodních úmluvách.

1.1 Váleční zajatci v mezinárodním právu

Vojáci byli válečnými vítězi zajímáni již ve starověku, a už tehdy se vládcové snažili zmírňovat krutost války zaváděním určitých pravidel, na zajatce se však dlouho zapomínalo. Teprve osvícenství, a především pak 19. století však s sebou přineslo potřebu zajistit zajatcům i jistá práva na humánní zacházení.⁵⁶ Tak jako bitva u Solferina byla impulzem pro založení Červeného kříže a sepsání První Ženevské úmluvy, tak vedla americká občanská válka ke vzniku Lieberova kodexu (1863), podepsaného Abrahamem Lincolnem a ustavujícího mj. pravidla pro zacházení

⁵⁶ Charles Louis Montesquieu věnoval zajatcům prostor ve svém díle *O duchu zákonů* (1748), v knize o otroctví. Zde vyjádřil své přesvědčení, že otroctví je nemorální a mělo by být zrušeno, a ani s válečnými zajatci by proto nemělo být nakládáno jako s otroky, nebo je dokonce zabít, neboť „všechno právo, které může válka dát jedinci nad zajatcem, spočívá v tom, že si může zajistit jeho osobu tak, aby mu už nemohl škodit“. Citováno dle MONTESQUIEU, Charles Louis de: *O duchu zákonů*. Dobrá voda 2003, s. 277.

s válečnými zajatci na území USA. Na evropském kontinentě se tímto kodexem inspirovala Bruselská deklarace (1874), již však nepřijaly všechny mocnosti.⁵⁷

Pro situaci válečných zajatců tak byly mnohem zásadnější následující dvě úmluvy: Zmíněná *První Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli* z roku 1864 (aktualizována 1906) předně stanovila, že na lékařskou péči mají nárok všichni vojáci bez ohledu na státní příslušnost, tedy i váleční zajatci. Vedoucí úlohu při dohlížení na dodržování Ženevské úmluvy má přitom Mezinárodní výbor Červeného kříže (dále jen MVČK), který jakožto neutrální entita drží ochrannou ruku nad oběťmi válečných konfliktů.⁵⁸ Toto ujednání bylo reflektováno i na Haagské konferenci roku 1899, resp. roku 1907, při sepisování úmluv se tedy v otázce raněných a nemocných již pouze odkázalo na úmluvu ženevskou.⁵⁹ Právě *Haagské úmluvy* z roku 1907 jsou pak oním druhým, základním dokumentem, k němuž bylo za první světové války často odkazováno, a to i v případě přístupu k válečným zajatcům.

Čtvrtá haagská úmluva, *Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní*, zahrnuje *Řád války pozemní* – právě zde nalezneme 17 článků, jež v mezinárodním právu zakotvily ochranu zajatých vojáků. Země, jež se zavázaly k dodržování haagských úmluv, tak měly se zajatci nakládat lidsky (čl. 4). Pokud se válčící strany nedomluvily jinak, byly na základě 7. článku povinny s nimi nakládat „co se týče stravy, noclehování a ošacení právě tak jako se sbory vlády, která je má zajaté“ a musely vést jejich evidenci (čl. 14). Další články pak upravují práva zajatců na (bezplatné!) přijímání a odesílání korespondence a balíčků, právo na uchování jejich majetku či možnost svobodně vyznávat svou víru. Mezi práva „přijímajícího“ státu patřilo zaměstnání zajatců či jejich trestání za porušení zákonů a za útoky.

Teoreticky tak byla otázka válečných zajatců podchycena v mezinárodním právu již před propuknutím Velké války. Jak se ale záhy ukázalo, požadavky stanovené mezinárodními úmluvami nepočítaly (ani nemohly) s bezprecedentním přílivem statisíců zajatých vojáků, kteří již v prvních měsících konfliktu roku 1914 začali

⁵⁷ K tomu a obecně také k vývoji mezinárodního humanitárního práva více FUCHS, Jiří: *Mezinárodní humanitární právo*. Praha 2007, s. 13–17. K válečnému právu podrobně BOOTHBY, William H.: *The Law of War: A Detailed Assessment of the US Department of Defense Law of War Manual*. Cambridge 2019.

⁵⁸ K Ženevským úmluvám podrobněji JUKL, Marek: *Ženevské úmluvy, obyčeje a zásady humanitárního práva (stručný přehled)*. Český červený kříž 2020.

⁵⁹ Viz *Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní, Řád války pozemní*, oddíl 1., kap. 3., čl. 2. Znění Haagských úmluv, resp. *Řádu války pozemní*, k němuž je v tomto textu odkazováno, je publikováno v HOBZA, Antonín: *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha 1931, s. 394–398.

zaplavovat válčící státy. V konečném důsledku tak podmínky zavazující k péči o válečné zajatce jen prohloubily značné hospodářské, sociální i politické potíže, jež s sebou válka přinesla.

Ukázalo se také, že ženevské a haagské úmluvy byly sice pro zajatce a jejich životní situaci velice důležité, zdaleka však nebyly dostačující, mj. chyběly kontrolní mechanismy, jež by na dodržování mezinárodních úmluv dohlížely. Iniciativu tedy opět převzal MVČK, který svolal v září 1917 a poté ještě v únoru 1918 do Ženevy konferenci, jíž se účastnili nejprve zástupci národních společností Červeného kříže neutrálních států, a podruhé všech států – cílem bylo zlepšit podmínky válečných zajatců a vypracovat i zákoník dané problematice věnovaný.⁶⁰ K realizaci nedošlo, nicméně válčící mocnosti samy mezi sebou vedly jednání, ve snaze ulehčit vlastním vojákům úděl v rukách nepřítele a zajistit jejich brzký návrat do vlasti. V roce 1917 a dubnu roku 1918 tak vznikly dvě bernské dohody uzavřené mezi Německem a Francií, jež se ukázaly být významnými nejen pro válečné zajatce. Hovořilo se v nich totiž také o civilistech, kteří byli v podobných dohodách opomíjeni.⁶¹

Pro přetrvávající nedostatky vznikla roku 1929 *Třetí Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci*. I ta, ač mnohem propracovanější, musela být revidována v reakci na ještě větší hrůzy druhé světové války, to už však není předmětem této práce.

1.2 Váleční zajatci v Rakousku-Uhersku a systém zajateckých táborů

V průběhu Velké války bylo na území habsburské monarchie vybudováno hluboko v zázemí, ale i v blízkosti fronty celkem 106 táborů, resp. „stanic“ pro válečné zajatce, na jejichž výstavbu padlo přes 200 mil. korun.⁶² Jejich počty se dle potřeby proměňovaly – stávající zanikaly, nové byly vystavovány, stanice při frontách, kde byli zajatci shromažďováni a následně transportováni do táborů ve vnitrozemí, se přesouvaly dle vývoje na bojišti.

Také účely některých zajateckých táborů se vlivem vývoje války měnily. Kupř. vstup Itálie do války proti Rakousku v květnu 1915 způsobil, že tábory

⁶⁰ ŠVEJNOHA, Josef: *Historie Mezinárodního Červeného kříže*. Praha 2008, s. 78.

⁶¹ JONES, Heather: *Violence against Prisoners of War in the First World War. Britain, France and Germany, 1914–1920*. Cambridge – New York 2011, s. 157–158.

⁶² MORITZ, V. – WALLECZEK-FRITZ, J. – LEIDINGER, H.: *Die österreichische Historiographie zur Kriegsgefangenschaft*, s. 166. Někteří historici hovoří pouze o přibližných 50 táborech – jedná se o ty velké, budované v zázemí, také jejich počet se samozřejmě dle potřeby proměňoval.

v Knittenfeldu a Feldbachu ve Štýrsku se ocitly v blízkosti nově otevřené fronty. Protože nebylo bezpečné, aby zde nadále pobývali váleční zajatci (tábor by mohl být napaden, na druhé straně hrozily hromadné útoky či povstání zajatců a jejich snaha připojit se k protivníkovi Rakouska), byli tito většinou evakuováni a převezeni do táborů dále ve vnitrozemí. Štýrské tábory však nezůstaly ležet ladem, naopak ona blízkost k frontě posloužila k tomu, aby byly Feldbach i Knittenfeld přeměněny ve vojenské nemocnice a tamní dílny vyrábějící např. rohože a lehátka začaly svými výrobky zásobovat právě jižní frontu.⁶³

Největší počet zajateckých táborů byl vystavěn v Rakousku (konkrétně v Horním a Dolním Rakousku, Salcbursku a Štýrsku) a poté v Čechách, daleko od bojiště.

Ernst von Streeruwitz ve svých pamětech uvádí, že v Čechách a na Moravě nebylo z politických důvodů možné zajatecké tábory zakládat⁶⁴ – ministerstvo války se totiž obávalo nespolehlivosti a nelояálnosti českého obyvatelstva, které by mohlo vyhledávat kontakty se slovanskými zajatci a svými sympatiemi s vězňenými vojáky ohrožovat zájmy monarchie. Tato informace je však poněkud zavádějící, první tábory pro válečné zajatce začaly v Čechách vznikat již na podzim roku 1914 a v zimě 1914/1915 už tyto tábory obývalo přes 80 000 zajatců.⁶⁵ Nutno však podotknout, že pro budování příbytků pro zajaté vojáky byly vybírány lokality s většinou německojazyčným obyvatelstvem. A když Rakousko-Uhersko začalo v průběhu roku 1915 využívat zajatce jakožto levnou pracovní sílu, trvala vojenská správa na podmínce, že zajatci nesmějí být na práce nasazováni ve slovanských oblastech.⁶⁶

Ne všichni zajatí vojáci putovali rovnou do zajateckých táborů. Někteří byli ponecháváni v blízkosti fronty a využíváni na pomocné práce (zákopové práce, nošení raněných a mrtvých...), ačkoli to odporovalo haagským úmluvám.⁶⁷ Většina zajatců však byla po zajetí převezena do shromažďovacích stanic, kde byli zaevidováni (což se ne vždy podařilo), odvšiveni, a teprve poté převezeni dál do vnitrozemí do zajateckých táborů. Tyto shromažďovací stanice, podřízené vrchnímu etapnímu

⁶³ HANSAK, Peter: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark 1914 bis 1918*. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 84, 1993, s. 271–279.

⁶⁴ STREERUWITZ, E.: *Springflut über Österreich*, s. 103.

⁶⁵ MORITZ, Verena – LEIDINGER, Hannes: *Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1915*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 41.

⁶⁶ ÖStA AVA M.d.I., Allgemein 1900–1918, 19. Militärangelegenheiten, protokol č. 37641, 1915, kart. č. 1938.

⁶⁷ Zakazuje to 6. článek Řádu války pozemní: „Stát jest oprávněn zaměstnávat válečné zajatce kromě důstojníků podle jejich hodnoty a způsobilosti za dělníky. Tyto práce nesmějí býti přílišné a nesmějí býti v nižším vztahu k válečným výkonům.“ Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní, Řád války pozemní, oddíl 1., kap. 3., čl. 6, s. 394.

velitelství, vznikly v reakci na epidemie, jež propukaly v zázemí po příjezdech zajatců, kteří si mnohdy infekční nemoc přivezli přímo z fronty, nebo se nakazili během transportu.⁶⁸

První zajatci byli v Rakousku-Uhersku ubytováni v kasárnách, prázdných halách opuštěných továren, ve stodolách. Jednalo se však pouze o provizorní řešení, které nepočítalo ani s velkým množstvím zajatců, ani s dlouhotrvajícím konfliktem. Záhy se tedy takovéto objekty ukázaly být nedostačujícími a monarchie, stejně jako její spojenci i protivníci, byla nucena přistoupit k výstavbě táborů, jež se zpočátku nesly opět v provizorním duchu – v lepším případě byly pro zajatce připraveny dřevěné přístřešky, mnohdy si však museli vystačit se stany nebo s pouhou střechou bez jediné stěny chránící před větrem.⁶⁹ Už na podzim 1914 ale začaly vznikat první barákové tábory, které se následně rozrostly ve víceméně soběstačná, oplocená města schopná pojmout desetitisíce mužů.

Řád války pozemní nařizoval zvláštní zacházení se zajatými důstojníky. Kromě pohodlnějšího transportu (byli např. převáženi v pohodlnějších vozech pro pasažéry, kdežto řadoví vojáci byli mnohdy transportováni ve vagónech pro dobytek) nesměli být nuceni pracovat a samozřejmě jim mělo být zajištěno také náležité ubytování. Využívány tak byly např. prázdné hostince nebo hotely v lázeňských městech, které mnohdy sami majitelé s vidinou náležité náhrady vojenské správě k těmto účelům nabízeli.⁷⁰ Kde podobná zařízení k dispozici nebyla, vznikala v zajateckých táborech důstojnická oddělení separovaná od zbytku tábora, s mnohem lépe vybavenými ubikacemi – důstojnické baráky byly rozděleny na samostatné pokoje, jež sice důstojníci neobývali samostatně, přesto jim však poskytovaly aspoň trochu soukromí, k dispozici navíc měli sluhy a požívali obecně mnohem většího komfortu, za který si však museli platit.⁷¹ Takové tábory s důstojnickými odděleními vznikly např. v Sigmundsherbergu či Mauthausenu, v Uhrách lze jmenovat kupř. drobnou obec Ostffyasszonyfa, v Čechách mj. Liberec, Broumov či Jindřichovice.⁷²

⁶⁸ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 38.

⁶⁹ OLTMER, Jochen: *Einführung: Funktionen und Erfahrungen von Kriegsgefangenschaft im Europa des Ersten Weltkriegs*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 18; DELPAL, Bernard: *Zwischen Vergeltung und Humanisierung der Lebensverhältnisse. Kriegsgefangene in Frankreich 1914–1920*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 151–152.

⁷⁰ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 41–42; HANSÁK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 263.

⁷¹ VHA, fond 9. sborové velitelství, III. Intendance (Int.), 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188.

⁷² Tamtéž, Int. 44-2/5-2, 1918, kart. č. 261.

Další možností byl vznik důstojnických stanic (*Offiziers Station für Kriegsgefangene*), které mohly fungovat zcela samostatně (Mladá Boleslav, Schloss Zell, Komárno a další), nebo byly přidruženy k většímu zajateckému táboru pro vojáky, nebyly však zcela jeho součástí – např. v Německém Jablonném táboru a stanici pro důstojníky oddělovalo prostorově město. V tomto případě měly stanice vlastní velení i personál (alespoň částečně). V habsburské monarchii vznikly (k roku 1915) pouhé tři zajatecké tábory s důstojnickými stanicemi, všechny v severních Čechách: Terezín, Most a zmíněné Německé Jablonné.⁷³

Není možné podat přesná čísla zajatců, kteří prošli zajateckými tábory. Už od počátku se válčící mocnosti včetně habsburské monarchie potýkaly s problémy s evidencí zajatců⁷⁴ a i pro jednotlivé tábory je problém se k přesnějším číslům dobrat – v hlášeních se jejich počty často zaokrouhlovaly, stejně jako u transportů, které je navíc náročné sledovat. Celkové počty zajatců v táboře se často měnily, jak se zajatci přesouvali – mnozí navíc byli zaměstnáváni mimo tábor, vznikaly pracovní oddíly, které se přemisťovaly dle toho, kde byla jejich práce třeba (např. při žních). Mimoto úřady samy s čísly manipulovaly – ať už šlo o sebeobhajobu (předkládání nižších počtů nemocných či zemřelých zajatců) nebo o snahu povzbudit vlastní vojáky a civilní obyvatelstvo a demonstrovat svou sílu. Čísla vlastních mužů padlých do zajetí se tak zmenšovala, naopak počty nepřátelských zajatců na území Rakouska-Uherska byly nadsazovány (a ostatní státy činily totéž).⁷⁵ Válečná i poválečná propaganda tak udělala své a čísla předkládaná jednotlivými zeměmi, a dokonce i v rámci vlastního státního aparátu se značně liší. Odhaduje se však, že podunajská monarchie vzala do zajetí v průběhu první světové války cca 2 mil. vojáků, z toho 800 000–1,75 mil. Rusů, resp. vojáků carské armády.⁷⁶

⁷³ Tamtéž, Int. 44-2/5-2, 1918, kart. č. 261.

⁷⁴ Dle centrální evidenční kanceláře rakouského a uherského Červeného kříže nebylo k dubnu 1916 v monarchii řádně zaregistrováno na 160 000 zajatců – ti byli často drženi na frontě na práce. MORITZ, Verena: *The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915*. In: BISCHOF, Günter – KARLHOFER, Ferdinand (eds.): *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I*, New Orleans 2014, s. 238.

⁷⁵ Problematice surčování počtů válečných zajatců se věnuje hlouběji MORITZ, Verena: *Rahmenbedingungen und übergungen zu neueren Forschungen über Kriegsgefangenschaft im Habsburgerreich*. In: MORITZ, V. – WALLECZEK-FRITZ, J. (Hg.): *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918*, s. 19–55.

⁷⁶ Tamtéž, s. 45.

1.2.1 Organizace péče o válečné zajatce

Záležitosti zajatců spadaly do kompetencí c. a k. Ministerstva války. Do agendy zajatých vojáků zasahovalo několik ministerských oddělení, centrem se však stalo jedno z pododdělení 10. oddělení ministerstva války, které mělo dříve na starosti mobilizaci. V čele tohoto pododdělení stál Heinrich svobodný pán Raabl-Werner, jenž na 10. oddělení pracoval od roku 1909 jakožto vojenský intendant a měl na starosti otázky týkající se stravy a ošacení. Změnou zaměření svého pododdělení se Raabl-Werner⁷⁷ záhy stal hlavní postavou v rámci rakousko-uherského zajateckého systému.⁷⁸ Následně byla působnost 10. oddělení rozšířena i na válečné uprchlíky, což dokládá militarizaci péče o ně – ostatně i způsob jejich ubytování byl podobný jako v případě válečných zajatců (kde nebyly k dispozici prázdné továrny, stodoly apod., stavěly se dřevěné barákové tábory).⁷⁹

Pro zjednodušení vypracovalo ministerstvo války služební příručku *J-35*⁸⁰, která shrnovala základní nařízení a poučky vztahující se k péči o válečné zajatce, jejich právům i jejich povinnostem. Příručka však nebyla zdaleka postačující a ministerstvo muselo nadále vydávat množství nařízení, reagující na aktuální požadavky a problémy.

Říci, že záležitosti válečných zajatců v Rakousku-Uhersku mělo na starosti 10. oddělení ministerstva války, by však bylo značně zjednodušující. Ministerstvo války sice ovládalo agendu týkající se zajatců, nemělo však nad nimi přímou kontrolu. Do hry vstupovala celá řada aktérů, předně vojenská velitelství, jež měla na starosti zajatecké tábory a stanice nacházející se v jejich obvodu. Vojenské velitelství fungovalo mj. jakožto prostředník mezi ministerstvem války a velením jednotlivých zajateckých táborů. Táborové velitelství pak bylo tím, kdo na zajatce přímo dohlížel, řídil se

⁷⁷ Heinrich svobodný pán Raabl-Werner (1875–1941) byl velice důležitou osobností angažovanou v péči a ochraně válečných zajatců. Kromě toho, že měl značný podíl na vypracování zajateckého systému v habsburské monarchii, působil v roce 1918 jakožto zástupce velitele rakousko-uherské mise pro válečné zajatce v Petrohradě a podílel se též na ženevských jednáních roku 1929, z nichž vzešla *Třetí Ženevská úmluva*. V letech 1938–1939 se ale sám zajatcem stal, když byl internován v koncentračním táboře Dachau. EGGER, R.: *Raabl-Werner, Heinrich Frh. von*. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 8, Wien 1982, s. 358. Online: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_R/Raabl-Werner_Heinrich_1875_1941.xml [cit. 7. 1. 2024].

⁷⁸ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Zwischen Nutzung und Bedrohung*, s. 55–56.

⁷⁹ HERMANN, Artina: *Cities of Barracks*. In: ŽVANKO, Ljubov M. – GATRELL, Peter (eds.): *Europe on the Move: Refugees in the Era of the Great War*. Manchester 2017, s. 135.

⁸⁰ *J-35. Kriegsgefangenenwesen. Sammlung und Sichtung der engagierten Erlässe*. Wien 1915; *J-35. Kriegsgefangenenwesen. Zusammenstellung aller dermalen gültigen „Postbestimmungen“ für die Kriegsgefangenen bei der Armee im Felde einschließlich der Bereiche der k. u. k. Militärgeneralgouvernements*. Wien 1917; *J-35. Kriegsgefangenenwesen. Zusammenstellung aller dermalen gültigen Postbestimmungen*. Wien 1917. To vše dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/periodical/uuid:51a34155-4bc6-46c3-97db-b37476303733>.

dle nařízení ministerstva války a současně vznášel podněty na vojenské velitelství či přímo na ministerstvo v reakcích na aktuální potřeby tábora a zajatců.

Do tohoto systému vstupovala další ministerstva, předně c. a k. Ministerstvo zahraničí, jehož diplomaté zpravovali ostatní státy o situaci zajatců v monarchii a současně se snažili zajišťovat pro ně i vlastní zajatce v zahraničí lepší životní podmínky. A protože haagské úmluvy z roku 1907 umožňovaly nasazování zajatců k práci a státy toho hojně využívaly, zasahovalo do zajatecké agendy např. i ministerstvo zemědělství.⁸¹ Zástupci jednotlivých ministerstev se také spolu scházeli na konferencích a nad otázkou válečných zajatců diskutovali.⁸²

Vedle ministerstva války bylo nosným pilířem zajateckého systému vrchní velitelství armády (*Armeoberkommando*, AOK), které se však mnohdy s přístupy ministerstva neztotožňovalo. Tyto neshody nejen že vedly k vzájemnému zhoršování vztahů, ale také ke značným rozdílům v zacházení se zajatci v blízkosti fronty a v zázemí.⁸³

Problémem tohoto ohromného soukolí nebyly jen odlišné názory ohledně přístupu k válečným zajatcům a jejich potřebám, ale rovněž nejasné vymezení kompetencí jednotlivých orgánů. S tím souvisí i zvětšení byrokratického aparátu, který nebyl schopný dostatečně rychle reagovat na aktuální situace a namísto zásadních problémů se mnohdy řešily maličkosti.⁸⁴

Statisíce zajatců přivážených z fronty celou situaci neusnadňovaly, ba naopak, státy včetně Rakouska-Uherska nebyly v nastalém chaosu schopny vést ani jejich náležitou evidenci, nařízenou haagskými úmluvami. Ve Vídni byla pro potřeby evidence zajatců zřízena Informační kancelář pro válečné zajatce (*Auskunftsstelle für Kriegsgefangene*), přičleněná od srpna roku 1914 k rakouské a uherské společnosti Červeného kříže.⁸⁵ Vznik této kanceláře byl rovněž nařízen haagskými úmluvami (čl. 14) a jejím hlavním úkolem bylo střídat veškeré informace o zajatcích – o místě a čase jejich zajetí, transportu a místě přebývání, o pobytu v nemocnicích, výměně do vlasti, uprchnutí, a samozřejmě také o úmrtí.⁸⁶ Veškeré tyto a další informace

⁸¹ MORITZ, V.: *Rahmenbedingungen*, s. 76–77.

⁸² ÖStA AVA M.d.I., Allgemein 1900–1918, 19. Militärangelegenheiten, protokol č. 37641, 1915, kart. č. 1938.

⁸³ MORITZ, V.: *Rahmenbedingungen*, s. 74–75.

⁸⁴ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen. Kriegsgefangene in der Donaumonarchie 1914–1915*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 47.

⁸⁵ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Zwischen Nutzung und Bedrohung*, s. 54–55.

⁸⁶ Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní, Řád války pozemní, oddíl I., kap. 3., čl. 14, s. 396.

pak byly poskytovány příslušným (nepřátelským) vládám, což bylo značně usnadněno právě díky pomoci Červeného kříže.

Role Červeného kříže ve zlepšování péče o válečné zajatce již byla naznačena v podkapitole k mezinárodnímu právu. MVČK a jeho národní společnosti jakožto neutrální entity byly dále velice důležité pro poskytování informací nejen jednotlivým vládám, ale i rodinám zajatých vojáků, které se na Červený kříž, resp. jím založenou Mezinárodní agenturu pro válečné zajatce (*Agence internationale des prisonniers de guerre*)⁸⁷ obracely s dotazy na své syny, bratry a otce. Delegáti a zdravotní sestry Červeného kříže měli právo podnikat inspekční cesty do zajateckých táborů či na pracoviště, kde byli zajatci zaměstnáváni, a vlády, stejně jako místní velitelství, byly povinny jim přístup na tato místa umožnit. Sestry Červeného kříže také mnohdy tvořily doprovod vyslanců neutrálních států, kteří rovněž sbírali informace o životních podmínkách zajatců a snažili se tlačit na válčící mocnosti, aby podnikaly kroky ke zlepšení jejich situace. Např. za zájmy rakousko-uherských zajatců se takto zasazovaly nejprve USA a následně Dánsko, za německé zajatce delegáti ze Švédska a třeba Rusko se obrátilo s prosbou o pomoc na Španělsko.⁸⁸

Zásluhy v péči o válečné zajatce nelze upřít ani různým církevním organizacím, z nichž jednou z nejznámějších je YMCA, a samozřejmě Vatikánu, který nabádal k lidskosti v zacházení se zajatci ve jménu křesťanské lásky.⁸⁹

1.2.2 Násilí páchané na zajatcích⁹⁰ a pravidlo reciprocity

Není jistě nutné zdůrazňovat, že válka je plná násilí. Přijetím ženevských a haagských úmluv se ale státy zavazovaly zajaté vojáky násilí ušetřit, chovat se k nim humánně a zajistit jim dostatečně dobré životní podmínky.

⁸⁷ V *Agence internationale des prisonniers de guerre* (AIPG) z velké části jakožto dobrovolnice působily ženy. Kromě materiální pomoci válečným zajatcům se AIPG starala také o jejich vzdělávání, její největší význam však spočívá ve vytvoření vlastního rozsáhlého informačního systému, jež ke konci války čítal téměř 5 mil. karet dohledaných zajatců. Průměrně AIPG dostávala za války 2 000–3 000 dotazů denně, ke konci války to bylo až 18 000 dotazů na válečné zajatce během jediného dne. HINZ, Uta: *Humanität im Krieg? Internationales Rotes Kreuz und Kriegsgefangenenhilfe im Ersten Weltkrieg*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 222–224.

⁸⁸ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Zwischen Nutzung und Bedrohung*, s. 56–57.

⁸⁹ Slovy Tomáše Garrigue Masaryka se Vatikán „specializoval na úkol mírotvorce“ a péče o válečné zajatce byla, vzhledem k recipročnímu jednání válčících států, důležitým prvkem ve snahách o uzavření onoho touženého míru. K roli Vatikánu ve Velké válce více např. ŠMÍD, Marek: *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*. Brno 2016. Ke slovu T. G. Masaryka ohledně Vatikánu viz Tamtéž, s. 81.

⁹⁰ Velice podrobně se touto problematikou zabývá Heather Jones ve své publikaci *Violence against Prisoners of War*.

V předchozích podkapitolách již bylo naznačeno, že úkol postarat se náležitě o zajatce nebylo pro válčící země jednoduché splnit – velké množství mužů transportovaných do zázemí znamenalo problém se zásobováním (ač mnohem větší potíže nastaly až ve druhé polovině války) a s nedostatečnými ubytovacími kapacitami. V přeplněných táborech se rychle šířily nemoci a především zima 1914/1915 se nesla ve znamení epidemií, zejména skvrnitého tyfu a cholery.⁹¹ S epidemiemi šly samozřejmě ruku v ruce narůstající počty úmrtí – čísla, která zneřádaným státům sloužila jako důkaz nepřítelovy krutosti v nakládání se zajatci.

Protože mezinárodní úmluvy zakazovaly vydat rozkaz „nebrat zajatce“, voják, který se vzdal do rukou nepřítele, měl (nebo alespoň měl mít) zajištěnu relativně bezpečnou cestu z fronty. Zajetí se tak mohlo stát pro řadu vojáků lákavou možností utéct z boje a zachovat si tak život a velící složky armád si tuto skutečnost moc dobře uvědomovaly. Zajatci tak bývali označováni za zbabělce a zrádce vlasti – vzpomeňme na „český“ 28. pěší pluk nebo na situaci italských zajatců, kteří byli svou zemí zavrženi. Itálie jim odmítala poskytovat jakoukoli hmotnou pomoc, jakkoli ostatní státy včetně Vatikánu na Itálii naléhaly a apelovaly na její povinnost pečovat o vlastní státní příslušníky.⁹² Takové jednání mělo vojáky motivovat k boji do posledního muže, namísto aby se hromadně vzdávali.⁹³

Podobný účel měly plnit fámy o tom, že nepřítel zajatce bez milosti vraždí ještě na frontě. Tyto zvěsti sice byly založeny na pravdivých událostech, nejednalo se však o běžnou praxi. Pokud velitel přikázal nebrat zajatce, jednalo se o neoficiální rozkaz jednotlivce a nikoli o plošné nařízení. Zkazky o střílení zajatců se šířily rychle a státy jich dokázaly propagandisticky využít k démonizaci nepřítele. Výsledkem však nebylo jen vyvolání strachu ze zajetí, účinek mohl být zcela opačný a mohl ve vojácích probudit touhu po odplatě: „Vy střílíte naše vojáky, kteří se vám vzdali, my budeme

⁹¹ BLÁHOVÁ, Marie a kol.: *Velké dějiny země Koruny české. Sv. XII.b, 1890–1918*. Praha 1999, s. 609.

⁹² Italská vláda dokonce odrazovala rodiny zajatých vojáků od toho, aby jim posílaly potravinové balíčky, Italové tak v táborech mnohdy strádali mnohem více než ostatní zajatci. K situaci italských vojáků v zajetí podrobněji PROCACCI, G.: *Fahnenflüchtige jenseits der Alpen*, s. 194–215. K 28. pěšímu pluku více např. FUČÍK, Josef: *Osmadvacátíci. Spor o českého vojáka Velké války 1914–1918*. Praha 2006.

⁹³ Přesto dle odhadů padlo během první světové války do zajetí 6,9–8,7 mil. vojáků a např. pro Rusko znamenali zajatci přibližně polovinu jejich celkových ztrát.

střílet ty vaše.“⁹⁴ Tento princip reciprocity byl dle Heather Jones hlavní příčinou stupňování agrese a nenávisti, která byla patrná i po skončení války.⁹⁵

Reciprocita však sloužila současně jako umírňovací mechanismus, přinejmenším v případě Rakouska-Uherska. Obavy, že špatné podmínky zajatců v monarchii vyvolají prudké protireakce v jejich domovských zemích a zhorší se tím situace rakousko-uherských vojáků v (především ruském) zajetí, byly více než oprávněné. I to byl tedy důvod, proč se státní orgány snažily zamezit jakýmkoli unikům škodlivých informací do zahraničí. Od roku 1915 navíc do zajateckých táborů mířily inspekční delegace Červeného kříže a neutrálních států a jejich závěry byly předkládány také domovským zemím zajatců. Bylo proto důležité zajistit, aby byla zcela zřejmá snaha habsburského soustátí zlepšovat ne vždy přívětivé poměry v táborech, a tudíž mj. prošetřovat různé stížnosti zajatců. Kupř. na jaře roku 1916 proto 10. oddělení ministerstva války nakázalo prošetřit incident z důstojnické stanice pro zajatce v Německém Jablonném, kde si při inspekci francouzský důstojník stěžoval na nedostatečnou lékařskou péči americkému námořnímu atašé. Protože lékař před diplomatem neprozíravě řekl, že nemůže léčit každého simulanta, a navíc nemá dostatek léků ani místa v nemocničních barácích, hrozilo dokonce odvelení tohoto lékaře. Jeho vyjádření totiž naznačovalo, že Rakousko-Uhersko nedokáže zajatcům poskytnout náležitou péči, a poškozovalo tím jeho reputaci.⁹⁶

Nicméně fyzických trestů zajatci ušetřeni nebyli. Pomineme-li věznění či hladovění, mohli být zajatci oficiálně trestáni španglemi⁹⁷ nebo uvázáním⁹⁸. Minimálně k roku 1917 bylo z nařízení ministerstva války možné zajatce za „tvrdohlavost, vzpurnost či surovost“ potrestat španglemi po dobu 6 hod. (nepřerušeně) a v případě tvrdých trestů je až na dva dny „zavěsit“.⁹⁹ Takovýto způsob

⁹⁴ FERGUSON, N.: *Nešťastná válka*, s. 317–337. Spojenci měli dokonce věřit, že němečtí vojáci sekají francouzským a belgickým dětem ruce, a naopak Němci byli přesvědčeni o tom, že vojáci spojeneckých armád zajatce mučí vypichováním očí, uřezáváním uší a nosů apod. Viz JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*, s. 72–75.

⁹⁵ Bernard Delpal tyto represe vůči zajatcům po válce ukazuje na příkladu přístupu Francie k německým vojákům – namísto aby se organizovaly co nejrychlejší přesuny oněch mužů zpět do vlasti, byli němečtí zajatci nuceni ještě několik let pomáhat s obnovou oblastí na severu Francie (odklizení sutin, odminovávání apod.). DELPAL, B.: *Zwischen Vergeltung und Humanisierung*, s. 158–161.

⁹⁶ ÖStA KA KM-HR, 14. Abt., 62-10/2, 1916, kart. č. 1806.

⁹⁷ Špangle jsou pouta, jimiž byla mužům připoutána pravá ruka k levému kotníku (či naopak).

⁹⁸ Jako „uvázání“ nebo „zavěšení“ se označuje trest, při němž byli vojáci i na několik dní přivázáni ke sloupu či stromu za ruce, jež měli spoutané za zády, a to tak vysoko, aby se dotýkali země jen špičkami bot.

⁹⁹ V tomto případě se jedná o vymezení pravomocí pro četnictvo, nicméně lze předpokládat, že tresty byly obdobně, ne-li přísněji využívány také přímo v zajateckých táborech, a to už od začátku války. VHA, fond 9. sborové velitelství, II. Vojenské oddělení (MA), 8-28/9, 1917, kart. č. 70.

potrestání se nám může zdát jako příliš tvrdý a snad i odporující již tolikrát zmíněným úmluvám, není tomu ale tak. Oba zmíněné tresty byly zcela běžně používány jakožto disciplinární prostředek v rakousko-uherské armádě (jakkoli s tím Karel I. nesouhlasil a snažil se je i zrušit).¹⁰⁰ A článek č. 8 *Řádu války pozemní* praví: „Váleční zajatci jsou podrobeni zákonům, předpisům a rozkazům, které platí v armádě státu, v jehož moci se nalézají. Každá neposlušnost může být potrestána s náležitou přísností.“¹⁰¹ Přísně vzato tak bylo použití zmiňovaných trestů v pořádku.

Co už ale přípustné nebylo, tak to bylo nasazování zajatých vojáků na práce na frontě. Jednalo se asi o nejdrsnější projev násilí na válečných zajatcích, ovšem do jisté míry vynucený okolnostmi – armády tak nahrazovaly vlastní vojáky, kteří padli, byli ranění nebo se sami dostali do zajetí. Haagské úmluvy zakazovaly zemím využívat zajatce k práci, která přímo souvisela s válečným snažením těchto zemí.¹⁰² Už jen proto, že by to zajatce v řadě případů stavělo do nedobrovolné pozice bojovníků proti vlastním krajanům. Dříve či později však všechny mocnosti k danému kroku přistoupily, a zajatci tak na frontách kopali zákopy, budovali zátarasy z ostnatého drátu a odnášeli z pole raněné a mrtvé. Aby zajatci nebyli přímo ohroženi bitevní vřavou, domluvily se alespoň mocnosti na dodržování 30km vzdálenosti od fronty – blíže už zajatci neměli být nasazováni. Ani tato dohoda však nebyla bezezbytku dodržována a 30km linie se tak stala dalším bodem vzájemného obviňování a sporů o válečné zajatce.¹⁰³

1.2.3 Cenzura a propaganda

První světová válka nebyla „světovou“ jen rozsáhlostí konfliktu, ale také medializací. Každý den bylo obyvatelstvo v zázemí informováno o situaci na frontě, každý den se stránky novin plnily zprávami o úspěších i ztrátách armád, o zajatých a padlých vojácích, o solidaritě domácího obyvatelstva a krutosti nepřátel.

Čím více se zprávy šířily, tím spíše bylo potřeba získat kontrolu nad informacemi, které byly čtenářům předkládány. Cenzura nebyla na počátku 20. století pro válčící státy ničím novým, situace způsobená Velkou válkou si však žádala vytvoření daleko

¹⁰⁰ Ke zmiňovaným trestům více HUTEČKA, Jiří: *C. a k. armádní autority a morálka českých vojáků, 1914–1918*. In: LÁNÍK, J. – KYKAL, T. a kol.: *Léta do pole okovaná 1914–1918*, s. 285–287.

¹⁰¹ Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní, *Řád války pozemní*, oddíl 1., kap. 3., čl. 8, s. 395.

¹⁰² Tamtéž, čl. 6, s. 394.

¹⁰³ JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*, s. 152–166, 178–185.

rozsáhlejších aparátů, které se v průběhu války dále vyvíjely a rozšiřovaly, a reagovaly tak na zvyšující se množství materiálu, jež bylo potřeba podrobit kontrole.¹⁰⁴

Různé státy přistupovaly k organizaci cenzury různě, vyznačovaly se však jedním společným rysem, ač s různou mírou (de)centralizace systému: o cenzuru se nestaral jediný úřad, nýbrž probíhala v několika stupních, které byly podřízené vrchnímu velení armády. Ve Francii tak vzniklo 385 provinciálních cenzurních komisí s nadřízenými cenzory v Paříži, lokální cenzurní kanceláře v Itálii dostávaly každodenně pokyny z Říma, v Německu byli cenzoři instruováni od vrchního cenzurního úřadu (*Oberzensurstelle*), založeného v Berlíně už v říjnu 1914.¹⁰⁵

Také v Rakousku-Uhersku byla cenzura za války podřízena vojenské správě. Již v červenci 1914 vznikl válečný dohlédací úřad¹⁰⁶ (*Kriegsüberwachungsamt*, dále jen KÜA) zodpovídající se c. a k. Ministerstvu války, jeho velením byl pověřen Leopold svobodný pán Schleyer.¹⁰⁷ Tento úřad se zabýval rakouskou částí monarchie, měl odhalovat špionáž a aktivity proti monarchii a jeho součástí bylo i cenzurní oddělení. S ohledem na zaměření předkládané práce se opět zaměříme na situaci v Předlitavsku, pro úplnost však dodejme, že pro Uhry byla na stejné úrovni jako KÜA založena Komise pro válečný dozor (*Kriegsüberwachungskommision*) řízená uherským ministerstvem obrany.¹⁰⁸

Na úrovni KÜA působil v Předlitavsku v oblasti cenzury také válečný tiskový stan (*Kriegspressquartier*, dále jen KPQ), který byl přímo podřízený AOK a na starosti měl především válečnou oblast, vměšoval se však také do kompetencí KÜA. Ostatně KÜA samostatně dlouho nepůsobil, již v říjnu 1915 získalo AOK svolení řídit jeho činnost.¹⁰⁹

¹⁰⁴ V případě Osmanské říše hovoří Eberhard Demm o výjimce. Aparát starající se o cenzuru zde byl poměrně jednoduchý, jelikož téměř 90% negramotnost nezavdávala důvod k jeho rozvíjení. Viz DEMM, Eberhard: *Censorship and Propaganda in World War I. A Comprehensive History*. London – New York – Oxford 2019, s. 6.

¹⁰⁵ Podrobněji k organizaci cenzury v Německu, Velké Británii, Itálii či Francii DEMM, E.: *Censorship and Propaganda*, s. 5–14.

¹⁰⁶ České ekvivalenty těchto institucí neexistují, v práci jsou tudíž využity překlady užívané ve studii CHARYPAR, Michal: *V zájmu širší a užší vlasti. Literární cenzura v éře měšťanského liberalismu a modernismu*. In: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kol.: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Sv. I, 1749–1938, Praha 2015, s. 546–547. Zmíněná práce (a celá publikace) se zaměřuje především na literární díla, podvojný cenzurní systém je zde proto podán poněkud zjednodušeně.

¹⁰⁷ Ke KÜA více viz např. SCHEER, Tamara: *Die Ringstraßenfront. Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkriegs*. Wien 2010; případně REBHAN-GLÜCK, Ines: *Das Kriegsüberwachungsamt und die Pressezensur. Die Welt der Habsburger: Der Erste Weltkrieg: „Meinungsmache“: Zensur als Instrument der Kriegsführung*. 2024. Online: <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/das-kriegsüberwachungsamt-und-die-pressezensur> [cit. 6. 2. 2024].

¹⁰⁸ DEMM, E.: *Censorship and Propaganda*, s. 6.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 6.

Výše uvedené orgány tvoří pouze jednu z vrstev organizace cenzurního systému v Předlitavsku. Důležitou roli sehrály také poštovní úřady, policie či okresní hejtmanství, jež bojovaly „v první linii“ proti nechtěným zprávám v korespondenci či telegramech, ale také v tisku, který sice měl být předkládán cenzorům ke schválení ještě před vydáním, tedy k tzv. cenzuře předběžné, ne vždy se tak však dělo, u tiskovin byla proto uplatňována i cenzura následná.

O tom všem hovoří Eberhard Demm ve své knize *Censorship and Propaganda in World War I*, který se složité cenzurní systémy pokusil pro jednotlivé země popsat a vytvořit také ilustrační schémata.¹¹⁰ Nevěnuje se ale již dalším aktérům, kteří se cenzury účastnili a jejichž podíl na kontrole a předávání informací je pro naše potřeby neméně důležitý.

Tisíce válečných zajatců ubytovávaných od počátku války v Rakousku-Uhersku daly vzniknout řadě úřadů a oddělení, jejichž náplní práce byla péče o zajatce, jejich zásobování, zajištění přístřeší – a v neposlední řadě také cenzura jejich korespondence.

Jelikož váleční zajatci – a z nich především důstojníci – měli přinejmenším v prvním roce války dosti volného času, trávili dny mj. psaním dopisů své rodině. A pokud byli negramotní, našli si druha, který dopis napsal za ně. Zajatecké tábory měly vlastní pošty, kde probíhalo shromažďování dopisů od zajatců a také přerозdělování zásilek pro zajatce v táboře, které byly v případě podezření ze závadnosti opět překontrolovány. Shromážděné dopisy pak byly odeslány dál, neputovaly však přímo k adresátům, jimž zajatí vojáci svá psaní určili. Všechny dopisy od nebo pro válečné zajatce musely projít přes Společnou centrální evidenční kancelář rakouské a uherské společnosti Červeného kříže¹¹¹ (*Gemeinsame Zentralnachweisebureau der österreichischen und ungarischen Rotkreuz-Gesellschaft*, dále jen GZNB), konkrétně přes cenzurní oddělení „D“ Informační kanceláře pro válečné zajatce, již jsme zmínili v kapitole k organizaci péče o zajatce.¹¹² Pakliže dopis cenzurou prošel, pokračoval dále ve své cestě, ani tentokrát však neputoval

¹¹⁰ Pro schéma k rakousko-uherské cenzuře viz tamtéž, s. 202. K cenzuře v Rakousku za první světové války také SPANN, Gustav: *Zensur in Österreich während des 1. Weltkriegs 1914–1918*. Wien 1972 (nepublikovaná disertační práce).

¹¹¹ Ředitelem GZNB byl ustaven Markus von Spiegelfeld (1858–1943), předválečný místodržící v Tyrolsku. V roce 1917 byl povýšen do hraběcího stavu. Viz SCHÖBER, R.: *Spiegelfeld, Markus Graf von*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 13, Wien 2010, s. 20–21. Online: <https://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes> [cit. 10. 2. 2024].

¹¹² VHA, fond 9. sborové velitelství, IV. Pomocné orgány – šéf sanitní služby (San. Chef.), XVII – Zajatci a zajatecké tábory, č. 1273/835 z 14. 9. 1914, kart. č. 277. Ke GZNB více např. MORITZ, V.: *Rahmenbedingungen*, s. 79–82.

na adresu uvedenou na dopisní obálce či řádcích dopisní karty, nýbrž byl ještě pozastaven na některém z cenzurních úřadů státu, na jehož území dopis mířil. Stejný proces fungoval i v opačném směru, cenzurní úřady totiž prohlížely korespondenci přicházející (nejen) zajatcům, ale i tu odchozí do zahraničí. Nezřídka se tak na dopisech válečných zajatců můžeme setkat se třemi či čtyřmi různými razítky potvrzujícími, že bylo psaní zkontrolováno.¹¹³

Aby byla cenzura efektivní, bylo potřeba v cenzurních kancelářích zaměstnávat lidi, kteří ovládali jazyk pisatele. Cenzurní oddělení tak byla dle jazyků přerozdělována do dalších pododdělení a např. v rámci GZNB tak již k 1. červnu 1915 působilo 470 cenzorů v 23 jazykových skupinách.¹¹⁴

Kromě toho, že cenzoři bránili šíření nežádoucích zpráv, získávali současně z dopisů civilistů i zajatců hodnotné informace, ať už se jednalo o válečné otázky (např. přesuny vojsk) nebo kupříkladu o hospodářskou situaci v zázemí nepřátelského státu.¹¹⁵ Tyto informace následně posloužily mimo jiné další instituci, jež šla s cenzurou ruku v ruce – propagandě.

Váleční zajatci hráli v prvoválečné propagandě velkou roli. V novinových článcích byly citovány jejich výpovědi, skutečné nebo smyšlené, vyjadřující spokojenost s životem v táborech. Otiskovány byly fotografie z táborů a další snímky se šířily Evropou v podobě pohlednic, v obou případech měly sloužit jako důkazný materiál zobrazující dobře opečovávané vojáky v zajateckých táborech. Organizovány byly i letákové akce: Nad frontou přeletěly balóny či letadla a shazovaly dolů letáčky slibující vojákům dobrý život v zajetí.¹¹⁶ Takováto propaganda měla nejen daný stát – v našem případě Rakousko-Uhersko – očistovat od pomluv a obvinění z krutostí páchaných na zajatcích, ale také oslabit nepřátelskou armádu skrze hromadně se vzdávající vojáky.¹¹⁷

Naopak zajatecké tábory v nepřátelských státech byly očeňovány tak, aby rakousko-uhersí vojáci nehledali v zajetí naději na záchranu života a zlepšení

¹¹³ ÖStA KA, Feld Akten (FA), fond Armeecoberkommando (AOK), GZNB, Akten, Bericht des Leiters der Zensur-Abteilung für Kriegsgefangenen-Korrespondenz z 20. 6. 1915, kart. č. 3789; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Zwischen Nutzung und Bedrohung*, s. 55; SOKA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, kart. č. 30, korespondence ruských zajatců z první světové války.

¹¹⁴ ÖStA KA FA AOK, GZNB, Akten, Bericht des Leiters der Zensur-Abteilung für Kriegsgefangenen-Korrespondenz z 20. 6. 1915, kart. č. 3789.

¹¹⁵ Tamtéž, Akten, Instruktion für die Zensurabteilung z 2. 11. 1914, kart. č. 3789.

¹¹⁶ DEMM, E.: *Censorship and Propaganda*, s. 113.

¹¹⁷ Niall Ferguson právě ve vojácích skládajících zbraně vidí příčinu porážky Ruska, neboť zajatci tvořili přibližně polovinu celkových ztrát carské armády. FERGUSON, N.: *Nešťastná válka*, s. 317.

životních podmínek oproti životu v zákopech, ale aby naopak bojovali do posledního dechu.¹¹⁸ Tato taktika však měla i nechtěný efekt, vyvolávala strach mezi civilisty, kteří byli plněni obavami o své blízké. V této optice totiž hrozilo, že padnou-li vojáci do zajetí, utrpení a smrt je zcela jistě nemine, a paradoxně tak mají větší šanci na přežití v bitevní vřavě. Aby byla veřejnost aspoň trochu uklidněna, objevovaly se – ač poměrně řídké – i kladně vyznívající zprávy o vojácích v zajetí. Tohoto úkolu se zhostil Červený kříž, který vydával i pohlednice zobrazující spokojené zajatce.¹¹⁹

Mezinárodní výbor Červeného kříže i jeho národní společnosti měly na cenzuře a propagandě velký podíl.¹²⁰ Peter Hansak sice říká, že Červený kříž byl neutrální entitou, která zaručovala objektivní zprávy z inspekci jejich delegátů v zajateckých táborech,¹²¹ ale nebylo tomu tak zcela, stejně jako u inspekci vyslanců neutrálních států.¹²² Může se na první pohled zdát poněkud zvláštní, že se Červený kříž sám podílel na cenzuře i propagandě, jeho účast na těchto aktivitách je však logická. Cílem Červeného kříže bylo zlepšit podmínky v táborech a zabránit recipročnímu stupňování násilí. Pokud by publikovali zprávy o špatných podmínkách zajatců, krutých fyzických trestech apod., uvrhlo by to státy, přistoupiвши na pravidla reciprocity, do nekonečné spirály násilností, z níž by nebylo cesty ven.¹²³ Současně však nemohli býti inspektoři příliš shovívaví, protože by státy jinak neměly žádnou motivaci k tomu, aby zlepšovaly podmínky ve svých táborech.

¹¹⁸ K motivaci vojáků složit zbraně a nechat se zajmout podrobněji tamtéž, s. 317–337.

¹¹⁹ HINZ, U.: *Humanität im Krieg?*, s. 224.

¹²⁰ K tomu např. DELPAL, B.: *Zwischen Vergeltung und Humanisierung*, s. 157; HINZ, U.: *Humanität im Krieg?*, s. 224. Problematice reciprocity a stupňování násilí se napříč publikací podrobně věnuje JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*.

¹²¹ HANSAK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 309.

¹²² Habsburská monarchie a Německo požádaly na začátku války Spojené státy, aby zastupovaly zájmy jejich zajatců proti Rusku. USA se tohoto úkolu ujaly, byly však záhy obviněny z „růžových brýlí“, jež si měli američtí delegáti nasazovat při prohlídkách ruských zajateckých táborů. To a zhoršující se vztahy, které vyústily ve vstup USA do války, vedly k tomu, že si centrální mocnosti vybraly nové zástupce svých zájmů – Rakousko-Uhersko oslovilo Dánsko, německá říše Švédsko. Rusko za stejným účelem oslovilo Španělsko, protože však španělští inspektoři dávali své zprávy o stavech zajateckých táborů v Německu ke schválení nejprve pruskému ministerstvu války, také důvěra carské říše vůči Španělům značně utrpěla. K tomu MORITZ, V.: *Rahmenbedingungen*, s. 56–57.

¹²³ Státy přistupovaly k reciprocitě s různou intenzitou. Kupříkladu Německo si na ono pravidlo potrpělo a zajatce hojně využívalo k vyjednávání lepších podmínek pro vlastní zajatce – např. posílali Francouze do pracovních táborů, aby přiměli Francii převzít německé zajatce z táborů v Africe do Francie. Naopak Rakousko-Uhersko tuto politiku svého spojence a souseda nesdílelo a k represím proti zajatcům se uchýlovalo jen v nejnútnejší míře, třeba v podobě omezení korespondence pro zajatce. Velkým problémem z hlediska represí byla generalizace – pokud noviny podaly zprávu o násilnostech v jednom táboře, pak se automaticky předpokládalo, že stejným způsobem je se zajatci nakládáno v celé zemi. DELPAL, B.: *Zwischen Vergeltung und Humanisierung*, s. 154; JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*, s. 123–124; VHA, fond 9. sborové velitelství San. Chef., XVII – Zajatci a zajatecké tábory, č. 67242 z 6. srpna. 1915, kart. č. 277.

Pro účely propagandy mezi zajatci posloužily dobře vedle příslibů lepšího živobytí i náboženské a národnostní otázky. Většina válčících států měla na svém území menšiny usilující o vlastní svébytnost (habsburská monarchie, carské Rusko), nebo vládly nad koloniemi (Velká Británie, Francie). Jednou z taktik, jak posílit vlastní armádu a oslabit vojsko nepřítele, tak byla podpora nacionalismu. Rusko povzbuzovalo Čechy proti Rakousku-Uhersku, Centrální mocnosti zase Ukrajince a Poláky proti Rusku. Vilém II. využil nespokojenosti muslimů s nadvládou imperiálních mocností a úspěšně je verboval do vlastního vojska – v táboře Zossen-Wünsdorf, speciálně vybudovaném pro muslimy, dokonce císař jako dar pro tamní zajatce nechal vystavět velkou mešitu.¹²⁴

Úloha válečných zajatců v cenzuře i propagandě nebyla zanedbatelná a nikoli náhodou jsme se tak na tuto problematiku podívali hlouběji. Oba faktory totiž znesnadňují objektivní posouzení pramenné základny, a přestože bude v textu na zajatecký tábor v Německém Jablonném nahlíženo především z pohledu státních orgánů, jelikož pramenů osobní povahy se k tématu podařilo dohledat poskrovnu, je nutno brát v úvahu skutečnost, že také dokumenty státních a mezinárodních institucí a samozřejmě tisk byly mnohdy poplatné propagandě, cenzuře a případně autocenzuře.

¹²⁴ Zossen-Wünsdorf patřil mezi tzv. Sondernlagern – zvláštní tábory v Německu zaměřené na propagandu mířenou na zajaté vojáky. STEUER, Kenneth: *German Propaganda and Prisoners-of-War during World War I*. In: PADDOCK, Troy R.E. (ed.): *World War I and Propaganda*, Leiden – Boston 2014, s. 170–175.

2. Ruská vesnička – zajatecký tábor v Německém Jablonném

Propuknutí první světové války se brzy dotklo i malého města Německé Jablonné, nacházejícího se v severních Čechách, vzdušnou čarou asi 20 km západně od Liberce. A nešlo pouze o všeobecnou mobilizaci. Německé Jablonné se totiž zakrátko mělo stát domovem pro tisíce vojáků, kteří padli do zajetí rakousko-uherským silám.

2.1 Výstavba a organizační struktura tábora

„Proč byl ruský zajatecký tábor zřízen právě v Německém Jablonném? – Protože Rusové prostě nutně chtěli pobývat v blízkosti Lemberka.“¹²⁵

Takto žertovně podávaly vysvětlení svým čtenářům v listopadu 1914 *Reichenberger Zeitung*, noviny vycházející v Liberci, kde ještě téhož měsíce městská rada odhlasovala vznik „vlastního“ zajateckého tábora.¹²⁶ Odpověď na onu otázku, proč právě Jablonné, však není zdaleka tak jednoduchá. Zajatci si sotva mohli vybrat, kde budou po dobu svého zajetí pobývat.

Vhodné místo pro vystavění zajateckého tábora bylo zejména od roku 1915¹²⁷ pečlivě vybíráno dle určitých kritérií: V první řadě se přihlíželo k dopravní infrastruktuře, blízkost železnice byla pro dopravu zajatců, materiálu i pro zásobování zásadní a nezbytná. Neméně důležitá byla možnost na daných pozemcích zavést vodovod a kanalizaci, čímž měla být zajištěna základní úroveň hygieny, zavedení elektřiny pak zpříjemňovalo zajatcům život v táboře, současně ale ulehčovalo strážím skrze noční osvětlení dozor nad celým oploceným prostorem.¹²⁸

V době, kdy se rozhodovalo o výstavbě tábora v Jablonném, byl nejdůležitější prvně jmenovaný faktor: železnice. Ta byla ve městě zprovozněna roku 1901 a stala se důležitou spojnici na trati Teplice – Liberec.¹²⁹ Jablonné tak onu podmínku splňovalo,

¹²⁵ *Scherzfrage*. *Reichenberger Zeitung* 55, č. 287, 17. listopadu 1914, s. 9. V Lemberku (dnešní Lvové) se nachází stejnojmenný zámek patřící v době první světové války Franzi hraběti Clam-Gallasovi, snad právě na blízkost tohoto zámku autor citovaných slov narážel.

¹²⁶ K zajateckému táboru v Liberci viz POKORNÝ, P.: *Liberecký zajatecký tábor*.

¹²⁷ Na podzim roku 1914 zúčastněné státy stále věřily, že válka brzy skončí, barákové tábory byly proto budovány jako provizoria, mnohdy nedostačující ani pro blížící se zimu. Výstavba nebyla navíc často ani dokončena, a už byly v ubikacích ubytovávány tisíce zajatců. Až roku 1915 se tábory začaly mnohem lépe zařizovat. K tomu více např. MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 38–39; OLTMER, Jochen: *Unentbehrliche Arbeitskräfte. Kriegsgefangene in Deutschland 1914–1918*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 73.

¹²⁸ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 45.

¹²⁹ K budování železnice v Jablonném viz RUCZ, Jan: *Svorko-jablonská dráha – založení, stavba a s tím spojené problémy*. Bezděz: Vlastivědný sborník Českolipska 26, Česká Lípa 2017, s. 97–118.

není to však uspokojivá odpověď na otázku, proč byly pro nový zajatecký tábor vybrány pozemky v blízkosti nevelkého města s méně než 4 000 obyvateli.¹³⁰ Proč rozhodlo ministerstvo války o vzniku relativně malého tábora v Jablonném, když byla jen o měsíc později započata výstavba několikanásobně většího tábora v nedalekém Liberci?

Alespoň částečnou odpověď poskytne nenápadný, úhledně psaný dopis uložený ve vídeňském archivu: Dne 17. října 1914 se Vinzenz Kraus, tehdy bývalý starosta Německého Jablonného, obrátil po poradě s městskými zastupiteli přímo na c. a k. Ministerstvo války s žádostí o založení tábora v jeho rodném městě.¹³¹

Není snadné posoudit, jakou váhu měl pro Vídeň zmiňovaný dopis, protože žádné (nalezené) dokumenty související se založením tábora se na Krausovu žádost neodkazují. Existují však indicie napovídající, že dopis nebyl bez významu: Pro litoměřický obvod ministerstvo války zpočátku počítalo s ubytováním 50 000 zajatců – tyto si nejprve mezi sebe měly z nařízení ministerstva rozdělit Josefov a Milovice, ačkoli Litoměřice předtím podaly návrh k ubytování 10 000 z nich také v Jablonném.¹³² Kladně se ministerstvo k táboru v Jablonném přiklonilo až několik dní po intervenci Vinzenze Krause. Snad upozornil na město ochotné ve své blízkosti ubytovat tisíce válečných zajatců ve chvíli, kdy monarchie zoufale sahala téměř po každé možnosti, jež by jim pomohla náležitě se postarat o zajatce, jak ji zavazovaly ženevské a haagské úmluvy. Snad kladné reakci napomohla Krausova politická dráha a možné kontakty.¹³³

¹³⁰ K roku 1910 bylo v Německém Jablonném 2378 obyvatel, při prvním sčítání obyvatelstva po první světové válce žilo v Jablonném (bez osad, přidružených k Jablonnému po druhé světové válce) již 3 732 lidí. Viz *Statistický lexikon obcí v Republice československé 1921. Díl I. Země Česká*. Praha 2006, s. 424. Online: <https://www.czso.cz/documents/10180/20538302/13n106cd1.pdf> [cit. 20. 2. 2024].

¹³¹ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 9-19/4-2, 1914, kart. č. 437. Teprve 12. října Vinzenz Kraus na zasedání městské rady vyslovil svůj úmysl dotázat se na zajatecký tábor u vojenského velitelství v Litoměřicích. Jak vidno, jednání byla velice rychlá, o dva týdny později se mohl Kraus těšit ze souhlasného vyjádření ministerstva války i městského zastupitelstva. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 110, kart. č. 6, zápis ze zasedání městské rady 12. října 1914.

¹³² SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 110, kart. č. 6, zápis ze zasedání městské rady 18. října 1914; Tamtéž, inv. č. 169, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 20. října 1914; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 9-19/4-2, 1914, kart. č. 437.

¹³³ Vinzenz Kraus (1865–1926) se v Jablonném stejně jako jeho otec živil jako koželuh. Patřil mezi ctěné občany města, stal se dvakrát starostou (1901–1904, 1919–1926) a v mezidobě působil jako městský rada. Dostal se také do vysoké politiky, v letech 1907–1918 byl poslancem říšské rady. Jakožto německý radikál se zasazoval o vznik provincie Deutschböhmen, byl dokonce zvolen do provizorního národního shromáždění sídlícího v Liberci. *Kraus, Vinzenz*. Parlament Österreich: Recherchieren: Personen: Parlamentarier 1848–1918. Online: https://www.parlament.gv.at/recherchieren/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918/Kraus_1?selectedtab=BIO [cit. 25. 2. 2024]; *Vinzenz Kraus: Biografie*. Parlament Österreich: Recherchieren: Personen. Online: <https://www.parlament.gv.at/person/967?selectedtab=BIO> [cit. 25. 2. 2024]; SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 351v.

Stejně tak můžeme pouze spekulovat, jaké důvody Kraus k vyslovení prosby měl. Možná chtěli představitelé města dokázat Vídni svou loajalitu a nabídnout monarchii pomoc ve složité situaci, kdy se nedostávalo ubytování pro stále příjíždějící vlaky plné vojáků zajatých na frontě. Možná šlo pouze o vypočítavý krok podnikatelů a obchodníků v městské radě a zastupitelstvu, kteří viděli v existenci zajateckého tábora nemalé finanční zisky. Jisté však je, že zastupitelé, nebo alespoň část z nich, o existenci tábora opravdu stála – když se v květnu 1915 začala městem šířit zpráva, že bude teprve nedávno dokončený tábor, který stál vojenskou správu 400 000 korun,¹³⁴ zrušen, rozhodlo zastupitelstvo o podniknutí okamžitých kroků proti tomuto zrušení a ihned se na situaci dotazovali na vojenském velitelství a ministerstvu.¹³⁵

Buď jak buď, dne 21. října 1914 rozhodlo 8. stavební oddělení ministerstva války výnosem č. 6434 o výstavbě zajateckého tábora v Jablonném. Kromě velkého tábora určeného pro zajaté mužstvo měla v Jablonném vzniknout také důstojnická stanice pro válečné zajatce.¹³⁶ Nešlo však ještě o pravomocné rozhodnutí, město se stále mohlo rozhodnout, že od výstavby ustoupí.¹³⁷ Ostatně ne všichni zastupitelé se vznikem tábora souhlasili. Průmyslník Wenzel Rautenstrauch např. poukazoval na zdražování potravin, nebezpečí vzpour, a především na hrozbu epidemií, obvyklou příčinu (nikoli iracionálního) strachu domácího obyvatelstva, související s koncentrací velkého počtu zajatců na jednom místě.¹³⁸

Ze strany vojenského velitelství v Litoměřicích přišlo ujištění, že epidemie ani zdražování potravin v důsledku ubytování válečných zajatců městu nehrozí, ostatně stejným způsobem se vojenská správa snažila uklidnit obyvatelstvo i jinde v monarchii.¹³⁹ A tak když zastupitelstvo 27. října hlasovalo o výstavbě tábora, návrh byl přijat. Ani tak se ale nejednalo o jednohlasné rozhodnutí: z dvaceti zastupitelů

¹³⁴ Zmiňovaná částka se vztahuje jen k první fázi výstavby tábora pro oněch 4 000 mužů, částky, jež padly na rozšíření tábora a jeho následnou adaptaci na záložní a plicní nemocnici se dohledat nepodařilo. lze však odhadovat, že jen výstavba tábora stála vojenskou správu do konce války více než milion korun. ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/5-19, 1915, kart. č. 725.

¹³⁵ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 170, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 10. května 1915.

¹³⁶ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 9-19/4, 1914, kart. č. 437.

¹³⁷ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 169, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 27. října 1914.

¹³⁸ Také hrabě Nostic argumentoval o půl roku později proti výstavbě tábora v Jindřichovicích především právě obavami ze zavlečení infekčních nemocí mezi civilní obyvatelstvo. BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENÁK, V.: *Ozvěny Velké války*, s. 12.

¹³⁹ Liberec dostal od Litoměřic stejnou odpověď. Jinde se zase vojenská správa snažila domácí obyvatelstvo přesvědčit o výhodách vybudování tábora – např. že erár zaplatí vybudování nových čističek a rozšíření kanalizační sítě. POKORNÝ, P.: *Liberecký zajatecký tábor*, s. 21; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 40.

pro tábor zvedlo ruku pouze jedenáct, sedm se vyslovilo proti návrhu a další dva se hlasování zdrželi, i jejich hlasy se tudíž započítaly mezi hlasy nesouhlasné.¹⁴⁰ Všichni tedy neuvěřili tomu, že tábor Jablonnému nepřinese potíže. A čas ukázal, že měli pravdu.

Pro výstavbu tábora byly vybrány pozemky markvartického¹⁴¹ zemědělce Wenzela Schichta, rozkládající se severně od jablonského nádraží. Někteří městští radní s tímto výběrem nesouhlasili, žádali vojenské velitelství v Litoměřicích, aby byl tábor z hygienických důvodů vystavěn dále od města, na tzv. Grundbergu, tedy na pozemcích obce rozkládajících se mezi Kunratickými domky a osadou Lada. Prosbě však vyhověno nebylo a 2. listopadu započala výstavba baráků ze dřeva a lepenky na pozemcích hospodáře Schichta, hned vedle jeho hospodářského dvora.¹⁴²

Nepodařilo se (zatím) dohledat dokumenty vyjasňující, jaké firmy zakázky na výstavbu tábora získaly. Nebylo však ničím neobvyklým, že se na výstavbě táborů podíleli místní řemeslníci a podnikatelé, kteří se na vzniku barákových městeček snažili co nejvíce vydělat,¹⁴³ a proto je snad opodstatněná domněnka, že nejinak tomu bylo v případě tábora v Jablonném. Přinejmenším dřevěná prkna, základní stavební materiál, dodávala místní firma Josef Elstners Söhne, jež měla v Jablonném u Mlýnského, resp. Pílského rybníka parní pilu a v její blízkosti také velkou vilu, ve které bylo během války ubytováno několik důstojníků z táborového strážního oddílu.¹⁴⁴

Ačkoli původně velitelství v Litoměřicích plánovalo v Jablonném ubytovat v 16 barácích až 10 000 zajatců,¹⁴⁵ nakonec ministerstvo války kompromisně rozhodlo

¹⁴⁰ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 169, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 27. října 1914.

¹⁴¹ Markvartice byly dříve samostatnou osadou, po druhé světové válce byly připojeny jakožto městská část k Jablonnému.

¹⁴² SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 110, kart. č. 6, zápis ze zasedání městské rady 26. října 1914; Tamtéž, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 268r. Rozhodnutí zdá se být poněkud zvláštním, v monarchii i ostatních zemích bylo běžné tábory stavět ve větší vzdálenosti od měst, a to jak z důvodů hygienických, tak bezpečnostních. Blízkost městu zvyšovala možnosti styku zajatců s domácím obyvatelstvem a tím i pravděpodobnost útěků. Vzdálenost mezi nádražím a táborem pak bývala překonávána pomocí nově zbudovaných úzkokolejek. V Jablonném však k podobnému kroku přistoupeno nebylo, snad v rámci úspor – např. úzkokolejka tam proto nikdy nevznikla.

¹⁴³ Např. tábor v Liberci nebo Podhradě u Chebu byl stavěn také pomocí místních firem. Rovněž při výstavbě tábora v Knittenfeldu nabídl svou pomoc (i pozemky) místní velkostatkář, jeho iniciativa se ale proměnila ve velkou kauzu po zjištění, že se pomocí erárních peněz snažil jen uhradit své nemalé dluhy. POKORNÝ, P.: *Liberecký zajatecký tábor*, s. 18–19; HANSAK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 264–266.

¹⁴⁴ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 41-7/21-27, 1914, kart. č. 190; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 336, kart. č. 18, soupis a adresy velitelů tábora.

¹⁴⁵ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 110, kart. č. 6, zápis ze zasedání městské rady 18. října 1914; Tamtéž, inv. č. 169, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 20. října 1914; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 9-19/4-2, 1914, kart. č. 437.

o táboře pro pouhé 4 000 vojáků. Během tří týdnů intenzivních prací vznikla „ruská vesnička“, jak tábor pokřtili místní,¹⁴⁶ čítající sedm obytných budov, kuchyň, sprchy, strážnici, hasičskou zbrojnici a samozřejmě latríny. V nemocniční skupině, oddělené plotem od zbytku tábora, se kromě obytných baráků pro nemocné zajatce a izolačního baráku pro infekčně nemocné nacházela lékařská ordinace a roku 1915 byla přistavěna márnice. Tábor byl dostavěn v březnu 1915 a výše nákladů na jeho výstavbu se vyšplhala na cca 400 000 korun.¹⁴⁷

Kromě tohoto velkého tábora pro zajaté mužstvo byl zřízen ještě malý zajatecký tábor, resp. důstojnická stanice na dolním předměstí, hned vedle budovy Střelnice¹⁴⁸ (později Sokolovny). Jeho kapacita byla ministerstvem války určena na 40 osob, zřízeny tudíž byly jen dva obytné baráky, k tomu kuchyně a obytný barák pro sluhy, tzv. „chlapce“ (*Burschen*).¹⁴⁹ Důstojníci měli haagskými úmluvami zajištěný nárok na lepší příbytky odpovídající jejich společenskému postavení, běžně tak bývali ubytováni v budovách prázdných hotelů, v lázních apod.¹⁵⁰ V Jablonném však potřebné budovy chyběly, největší prostory zmíněné Střelnice a dále tělocvičny, resp. kina¹⁵¹ byly využity k ubytování 500 mužů strážního oddílu, který do Jablonného dorazil ještě v době výstavby obou táborů 10. listopadu. Proto byly rovněž pro důstojníky vystavěny baráky z prken a lepenky. Aby měli zajištěno aspoň nějaké pohodlí a určitou míru soukromí, byly baráky rozčleněny příčkami na několik pokojů, každá budova byla navíc určena pro pouhých 20 mužů. Pro srovnání: Baráky v „ruské vesničce“, ač o téměř dvojnásobné délce (70 m), pojaly každý 600 vojáků, kteří museli spát na patrových postelích, jak bylo ostatně v zajateckých táborech běžné.¹⁵²

¹⁴⁶ *Das Barackenlager in Deutsch-Gabel*. Reichenberger Zeitung 55, č. 292, 21. listopadu 1914, s. 5. Přezdívka nebyla ničím výjimečným, např. tábora v Broumově místní říkali „malá Moskva“ a později s přibývajícím srbskými zajatci „nový Bělehrad“. BERGMANN, P.: *Lager Broumov/Braunau*, s. 11, 96.

¹⁴⁷ GIERACH, E. – RUNGE, F.: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*, s. 71; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-29, 1915, kart. č. 723; Tamtéž, Abt. 8/HB 19-13/5-19, 1915, kart. č. 725.

¹⁴⁸ V důsledku chybného překladu výrazu „Schützenhaus“ a následného přejímání došlo v několika člancích k táboru v Jablonném k mystifikacím – střelnice byla zaměněna za „strážnici“, čímž může vzniknout dojem, že důstojnický tábor se nacházel v bezprostřední blízkosti tábora pro mužstvo (u tamní strážnice), nikoli na opačném konci města. Viz SMEJKAL, L.: *Zajatecký tábor*, s. 97; OPLT, Jaroslav: *Zajatecký tábor v Jablonném*. Zpravodaj města Jablonné v Podještědí, 2007, č. prosinec, s. 11.

¹⁴⁹ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 9-19/4, 1914, kart. č. 437.

¹⁵⁰ Extrémním případem luxusního ubytování pro válečné zajatce (především důstojníky) byl tábor v Knittenfeldu, nejdražší projekt v habsburské monarchii, který se mohl pyšnit i vyhlávaným krytým bazénem (jen ten stál přes 100 000 korun...). MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 46.

¹⁵¹ Dnes budova společenského centra na severu města.

¹⁵² SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 269v; GIERACH, E. – RUNGE, F.: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*, s. 71; POKORNÝ, P.: *Liberecký zajatecký tábor*, s. 33; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-5, 1915, kart. č. 723.

První zajatci do Jablonného dorazili ve dvou transportech po 900 mužích již 25. listopadu 1914. Na nádraží byli seřazeni do zástupů a eskortou doprovodeni do svých nových příbytků, obehnaných tři metry vysokým plotem s ostnatým drátem a bedlivě hlídaným pomocí strážních věží. Střežení tábora bylo velmi promyšlené – kromě vybudovaných strážních věží bylo využito také zvedajícího se terénu. Některá stanoviště byla obsazována trvale, jiná byla používána pouze ve dne nebo naopak v noci. Strážní oddíl, zpočátku provizorně ubytovaný v tělocvičně, se nejpozději na jaře roku 1915 přestěhoval do nově vystavěného baráku přímo v táboře.¹⁵³

O chod táborů se starala táborová velitelství, jež byla vzhledem k mobilizaci tvořena především důstojníky v záloze nebo postavenými mimo službu. Do čela tábora v Jablonném byl stanoven plukovník v záloze Moritz Thilen, toho času velitel domobraneckého praporu č. 73 (Litoměřice), pobočником mu byl hejtman ve výslužbě Ludwig Wesely. O zásobování se staral proviantní důstojník, zpočátku poručík ve výslužbě Arthur Plenarz, poté (nejpozději od roku 1916) nadporučík Ernst Scheberle. K dispozici měli také jednoho důstojníka na pozici účetního, písaře a ruského tlumočnicka, který zajišťoval komunikaci se zajatci. Později přibyl také evidenční důstojník, poštovní důstojník, důstojník při správě budov a důstojník starající se o táborové hospodářství (nadporučík Nebesky). Pro zajištění strážní a eskortní služby byl táboru v Jablonném přidělen domobranecký strážní prapor č. 10 (*Landsturmwachbataillon Nr. 10*) z litoměřického obvodu.¹⁵⁴

Tábory byly prakticky samostatnou správní jednotkou. Z jejich kanceláří byl řízen veškerý chod tábora – zajišťovaly evidenci zajatců, jejich každodenní rozvrh, stravu, vojenská stavební kancelář (*Militärgebäudeverwaltung*) dohlížela na výstavbu táborových budov, kanalizace či cest. Depozitní kancelář uchovávala cennosti zajatců,¹⁵⁵ na táborové poště byly přerozdělovány a kontrolovány zásilky mířící do tábora i za táborové oplocení.¹⁵⁶ Táborová velitelství tak měla přímou kontrolu nad válečnými zajatci a jejich životními podmínkami a na rozdíl od vojenských

¹⁵³ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-29, 1915, kart. č. 723; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 269v.

¹⁵⁴ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188; Tamtéž, 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224.

¹⁵⁵ Zajatci u sebe nesměli po dobu pobytu v táborech přechovávat žádné cennosti ani peníze, jež jim mohly být z jejich mzdy vypláceny jen v malých obnosech, aby si mohli přilepšit, např. co se cigaret či většího přidělu chleba týkalo. Zřejmě se jednalo o opatření, jež mělo zabránit různým obchodům mezi zajatci, hraní hazardních her o peníze apod. K tomu také HANSAK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 277.

¹⁵⁶ K tomu např. TŮMOVÁ, Miriam: *Italští váleční zajatci v Rakousku-Uhersku*. Historický obzor 24, 2013, č. 1/2, s. 13.

velitelství a ministerstva války mohla reagovat na jejich potřeby. K oněm reakcím však potřebovala souhlas ministerstva, zprostředkovaný přes nadřízené vojenské velitelství, zdlouhavý byrokratický proces nabobtnalého státního aparátu tak táborovým velitelstvím mnohdy neumožňoval včas zakročit tam, kde bylo třeba, a v průběhu války proto táborová velitelství získávala rozsáhlejší pravomoci a také vojenská velitelství mohla o některých záležitostech rozhodnout, aniž by se obracela na ministerstvo.¹⁵⁷

Zajatecký tábor v Německém Jablonném byl přímo podřízen vojenskému velitelství v Litoměřicích, z právního hlediska zajatci podléhali vojenskému soudu, konkrétně diviznímu a brigádnímu soudu v Terezíně.¹⁵⁸

Také důstojnická stanice pro válečné zajatce, vybudovaná v Jablonném současně s větším táborem, byla podřízena litoměřickému velení. Měla vlastní velitelství, složené stejně jako v případě velkého tábora z velitele, jímž byl plukovník Josef Demel (a následně podplukovník v záloze Anton Zeuniker), a jeho pobočníka, dále z evidenčního důstojníka, poštovního důstojníka, proviantního důstojníka dohlížejícího na zásoby ve stanici, důstojníka majícího na starosti správu budov, účetního důstojníka a ruského tlumočnicka (později přibyl také tlumočnick francouzský). Měla také vlastní strážní a eskortní oddíl. Na rozdíl od zcela izolovaných důstojnických stanic se ta v Jablonném, přidružená k většímu táboru pro mužstvo, o část personálu včetně táborového lékaře musela dělit s táborem mužstva.¹⁵⁹

Jak se tábor rozšiřoval a zajatců přibývalo, zvyšovaly se také požadavky na početní stav personálu, který chod tábora zajišťoval. Sami zajatci byli proto do táborového soukolí postupně stále více zapojováni, a tak své dny za plotem netrávili jen hraním divadla, vařením, pečením a okopáváním záhonů, ale z doporučení ministerstva mohli být ti „spolehliví“ zajatci, kteří perfektně ovládali němčinu,

¹⁵⁷ Týkalo se to i obstarávání potravin, jež bylo rok od roku s narůstající hospodářskou krizí v monarchii stále náročnější. Jelikož poptávka byla velická (samozřejmě i mezi civilním obyvatelstvem), nabídky dodavatelů trvaly jen krátce, jelikož o odběratele neměli nouze a nechtěli – případně ani nemohli – se spoléhat na zajatecké tábory, které musely vyčkávat na souhlas ministerstva. Nabídky ale byly mnohdy pryč, než tábor onen souhlas získal. Na počátku roku 1917 tak 12. stravovací oddělení ministerstva války rozhodlo, že pokud nabídky nepřekročí velkoobchodní ceny (o nichž ministerstvo podávalo pravidelný přehled), pak tábory souhlasné vyjádření k nákupu od ministerstva nepotřebují. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 32-14/2, 1917, kart. č. 241.

¹⁵⁸ Tamtéž, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188.

¹⁵⁹ Již na konci roku 1914 zřídili také v důstojnické stanici jeden pokoj jakožto ordinaci, kde mohl lékař zajaté důstojníky vyšetřovat, aby nemuseli být přepravováni do tábora za nádražím. Tamtéž, Int. 14-4/14-2, 1914, kart. č. 186; Tamtéž, MA 60-18/20-3, 1918, kart. č. 89; Tamtéž, I. Presidiální spisy (Präs.), 158, Po 28.10.1918, kart. č. 155.

zaměstnání rovněž např. v přijímací kanceláři, kde pomáhali s evidencí nově příchozích zajatců a jejich majetku.¹⁶⁰

2.2 Rok 1915 – rok mnoha změn

Roku 1915 doznala soustava zajateckých táborů v habsburské monarchii velké proměny. Již v lednu bylo ministerstvo války nuceno reagovat na krutou zimu 1914/1915, která odhalila v táborech množství nedostatků, jež stály život stovky zajatců. Prolomení východní fronty po úspěchu u Gorlice v květnu 1915, stejně jako vstup Itálie do války na straně Dohody a otevření jižní fronty navíc znamenaly pro Centrální mocnosti živení dalších desetitisíců válečných zajatců. Z toho vyplývající obtíže mohly být řešeny různými způsoby: zpřísněním hygienických pravidel, rozšířením existujících či vybudováním nových táborů nebo začleněním zajatců do pracovního procesu.

Zajatecké tábory byly už na podzim 1914 budovány tak, aby byla zajatcům zajištěna dostatečná úroveň hygieny jakožto prevence proti šíření infekčních nemocí. Vystavěny proto byly s lázněmi/sprchami a prádelnami.¹⁶¹ K dezinfekci šatů sloužily dezinfektory – některé firmy se této válečné potřebě přizpůsobily a začaly je ve velkém vyrábět a nabízet vojenským velitelstvím či přímo ministerstvu války právě pro zajatecké tábory.¹⁶²

V září 1915 popsal dozorčí důstojník, nadporučík Dobrowolski podrobně průběh přijímání nových zajatců v táboře v Jablonném: Zajatci byli vždy hned po příchodu do tábora vysvlečeni, veškeré jejich šatstvo i bagáž byly před vložením do dezinfektoru pečlivě prohlédnuty a případné nalezené cennosti uschovány. Po pečlivém umytí byli vojáci obdarováni čistým erárním spodním prádlem, v němž museli vyčkat, dokud jim nebyly vydezinfikovány jejich uniformy. Podobný proces podstupovali i zajatci, kteří byli z tábora v Jablonném transportováni jinam – museli se umýt a jejich oblečení bylo vydezinfikováno. Muži byli následně odděleni od ostatních zajatců, aby jim tito nemohli před odjezdem na poslední chvíli nic tajně „podstrčit“.¹⁶³

Jmenovaná opatření dle všeho přinášela své ovoce. Až do konce války nepropukly v táboře žádné velké epidemie a z plánu zajateckého hřbitova z roku 1920 lze vyčíst,

¹⁶⁰ Tamtéž, Int. 75-4/116, 1915, kart. č. 213.

¹⁶¹ ÖStA KA, fond KM HR, Abt. 8/HB 19-13/1/6, 1915, kart. č. 723.

¹⁶² Mezi takové firmy patřila třeba firma R. A. Šmekal se sídlem v Praze, která dodávala dezinfektory i do Jablonného. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-15/10-5, 22-15/16-8, 1915, kart. č. 199.

¹⁶³ Tamtéž, Präs. 90-4/6-2, 1915, kart. č. 92.

že v táboře v Německém Jablonném zemřelo (nebo aspoň bylo na onom hřbitově pohřbeno) pouhých 121 válečných zajatců, především Rusů.¹⁶⁴ Nízkému počtu úmrtí také pravděpodobně dopomohla kromě lékařské péče skutečnost, že jablonský tábor byl poměrně malý, a bylo tak bezpochyby jednodušší včas podchytit nebezpečí v podobě infekčních nemocí. K podrobnějšímu rozboru bohužel chybí (nebo dosud nebyly nalezeny) potřebné prameny, tudíž lze vyslovovat pouze domněnky při srovnání s dalšími tábory. Jednotky z oněch 121 zajatců zemřely na tuberkulózu, u ostatních se však lze jen dohadovat, zda zemřeli z důvodu nemoci (příp. jaké), kvůli zranění z fronty nebo třeba z vyhladovění, což byla rovněž poměrně častá příčina úmrtí v zajateckých táborech a důvod k mnohým mezinárodním rozepřím a vzájemnému obviňování z krutého zacházení.¹⁶⁵

Z uvedených opatření tak lze soudit, že největším problémem od počátku války nebylo ani tak zanedbávání péče a hygieny, jako přeplnění zajateckých táborů, jež se navzdory různým zásahům a nařízením projevovalo propukáním epidemií, protože nebylo možné nemocné vojáky včas izolovat od zdravých. 8. stavební oddělení ministerstva války proto nařídilo stávající tábory rozšířit a vybudovat plně vybavené a od zbytku tábora oddělené nemocniční skupiny, jež by kromě obytných baráků s lůžky pro nemocné měly z hygienických důvodů také vlastní kuchyni, latríny, sprchy a prádelnu. Kromě toho měly být tábory rozšířeny natolik, aby nebyly v obytných barácích využívány horní pryčny paland, jež měly nadále sloužit pouze pro nejnужnější případ potřeby. Dbát se mělo rovněž na budování kanalizační sítě a na pravidelnou dezinfekci jímek vápnem.¹⁶⁶

Dalším nařízením vznikala v táborech povinnost zbudovat spalovny, v nichž se likvidoval odpad, případně i nebezpečný materiál v podobě slámy a oděvu, jež přišly do kontaktu s infekčně nemocnými zajatci.¹⁶⁷ Pokrok v medicíně se v první světové

¹⁶⁴ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 559, kart. č. 37, plány hřbitova a jeho zařízení. Přidržíme-li se čísla 12 000 jakožto maximálního uváděného počtu zajatců v táboře, pak lze říci, že v Jablonném byla pouze 1% úmrtnost, což je hluboko pod rakousko-uherským průměrem, který čítá cca 6,5 %.

¹⁶⁵ Ne vždy jmenované kroky dostačovaly, protože nebylo ve všech případech možné zabránit přeplnění táborů. A tak např. v Broumově, kde pobývalo kolem 20 000 zajatců, v roce 1916 během epidemie tyfu umíralo i 300 mužů měsíčně, v táboře v Milovicích až 30 mužů denně. Co se hladovění týče, dle poválečné italské vyšetřovací komise měla být dokonce úmrtnost na hlad a zimu v Milovicích tak velká, že tam zemřelo 10 000 zajatců ze 14 000 mužů. V tomto případě by se jednalo o údaj až pro rok 1917, přesto je ale pravděpodobně značně nadsazen. BERGMANN, P.: *Lager Broumov/Braunau*, s. 11, 56–57; OLACH, J.: *Vojenský výcvikový prostor a zajatecký tábor Milovice*, s. 92; PROCACCI, G.: *Fahnenflüchtige jenseits der Alpen*, s. 211; ÖStA KA KM-HR, 14. Abt. 43-3/52-3, 1915, kart. č. 1281.

¹⁶⁶ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-5, 1915, kart. č. 723.

¹⁶⁷ Tamtéž, Abt. 8/HB 19-13/1/II, 1915, kart. č. 723.

válce zobrazil mj. na zavádění očkovaní vlastních i zajatých vojáků proti tyfu a choleře. Nově příchozí měli být rovněž podrobováni několikadenní karanténě pro případ, že by do tábora dorazili už nemocní. V Rakousku-Uhersku navíc lékaři s šířením tyfu již roku 1911, v Německu pak o tři roky později, spojili blechy a špatnou hygienu, táborové spalovny tak dobře posloužily také k likvidaci ostříhaných vlasů v rámci odblešovací a odvšivovací akcí.¹⁶⁸

Zmíněná ustanovení se dotkla také tábora v Jablonném. Ten, ač budován pro 4 000 zajatců, byl již na konci roku 1914 obýván cca 4 400 muži a přijížděli další.¹⁶⁹ Aby byl tedy tábor schopen poskytnout zajatcům náležité přístřeší, bylo nutné zajatce buď transportovat do jiného tábora, nebo přistavět nové budovy, totéž platilo o důstojnickém táboře, který se začal na počátku léta rovněž zaplňovat. S možností budoucího rozšíření tábora se počítalo už na podzim během samotné výstavby a 8. stavební oddělení ministerstva války k tomuto řešení přistoupilo 27. května 1915 výnosem č. 5261/I, ačkoli byly současně budovány jen v Čechách další čtyři nové tábory: v únoru a březnu se začalo s výstavbou táborů v Podhradě u Chebu a v Karlíně u Plané, v červnu začal být budován tábor v Broumově a také největší tábor v Čechách – Jindřichovice.¹⁷⁰

Kapacita tábora v Jablonném byla řečeným výnosem zvýšena o 5 000 a při maximálním obsazení tak měl pojmut nově až 9 600 mužů.¹⁷¹ Výstavba však neprobíhala dle očekávání ministerstva.

¹⁶⁸ Heather Jones poukazuje také na skutečnost, že zmiňovaný objev spojitosti blech a tyfu byl o pár let později neblaze využit při zavedení plynových komor. JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*, s. 103; SMRČKA, Václav – MÁDLOVÁ, Vlasta: *Léčebná činnost v rakousko-uherské armádě v prvních pěti měsících 1. světové války*. In: LÁNIK, J. – KYKAL, T. a kol.: *Léta do pole okovaná 1914*, s. 284–285.

¹⁶⁹ Údaje k počtu zajatců v táboře se značně liší, např. městská kronika udává číslo 4800, dokument s evidencí zajatců v Jablonném nebyl nalezen, a je proto složité pracovat s přesnějšími údaji. Počty zajatců v táboře se navíc rychle proměňovaly, v dubnu roku 1915 tak bylo v táboře zase už jen kolem 2 600 zajatců, naopak v létě se postupně jejich počet několikanásobně zvýšil. Na problematiku čísel bylo již upozorněno v kap. 1.2. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 50-11/5-5, 1915, kart. č. 205; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 41; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 271v; V souladu s kronikou také GIERACH, E. – RUNGE, F.: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*, s. 73.

¹⁷⁰ Více ke jmenovaným táborům KUČEROVÁ, P.: *Zajatecký tábor v Podhradě u Chebu*; BERGMANN, P.: *Lager Broumov/Braunau*; BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENÁK, V.: *Ozvěny Velké války*; ŠVANDRLÍK, Richard: *Zajatecký tábor v sousedství Plané*. Hamelika. Posl. akt. 2023. Online: https://www.hamelika.cz/?cz_10-zajatecky-tabor-u-plane.456.

¹⁷¹ A dle *Reichenberger Zeitung* měl být tábor od léta 1915 rozšířen až pro 15 000 zajatců. ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/5-87, 1915, kart. č. 725; *Das Barackenlager in Deutsch-Gabel*. *Reichenberger Zeitung* 55, č. 292, 21. listopadu 1914, s. 5; *Deutschböhmens Anteil an der Maibeute in Galizien*. *Reichenberger Zeitung* 56, č. 141, 5. června 1915.

V polovině června 1915 byl tábor obýván bezmála 5 000 zajatci,¹⁷² z toho téměř 2 000 mužů přitom nemělo řádné ubytování. Aby nedošlo k přílišnému přeplnění sedmi obytných baráků, byli tito muži ubytováni ve dvou menších „odvšivovacích“ barácích, které jinak zůstávaly vzhledem k svému určení prázdné, dále obývali oba baráky pro infekčně nemocné a později rovněž provizorně vybudované chaty. Ministerstvo války tak na konci června vyjádřilo podivení nad tím, že tábor navzdory květnovému nařízení nebyl ještě náležitě rozšířen, a nařídilo vyklidit odvšivovací a izolační baráky, jejichž obsazování zdravými zajatci bylo nepřijatelné.¹⁷³

Tempo výstavby tudíž představám Vídně ani vzdáleně neodpovídalo, ačkoli se stavební práce rozběhly už v půli června v reakci na avizované transporty nových zajatců, k dílu byli povoláni všichni ruští truhláři a tesaři v táboře a pod vedením stavbyvedoucího, domobraneckého inženýra Hanse Hollmana, se pracovalo ve dne v noci.¹⁷⁴ Dle pokynů ministerstva nebyly vystavovány jen nové obytné budovy, ale zvětšena byla také nemocniční skupina (tzv. skupina „K“), aby dostáčovala požadavkům tábora i po jeho rozšíření. Co však nařízení ministerstva války, konkrétně stavebního oddělení pro zajatecké tábory neodpovídalo, byla poloha nově vystavěné obytné skupiny, označované propříště písmenem „B“.¹⁷⁵ Ta byla totiž vybudována na volném prostoru západně od starého tábora, ačkoli ministerstvo počítalo s výstavbou za táborovou pekárnu, kde se zvyšoval terén.¹⁷⁶ Snad právě terén byl důvodem, proč v Jablonném nenásledovali pokyny ministerstva – vyvýšení části tábora by totiž mohlo znesnadnit dohled nad celým komplexem, jehož rozloha záhy činila více než 25 ha.¹⁷⁷

Práce na rozšiřování tábora trvaly až do zimy, zajatci byli dováženi průběžně do ještě nedokončeného tábora. Teprve v lednu roku 1916 bylo rozpuštěno vojenské stavební velení, které nad výstavbou mělo dohled, a kolaudace a definitivní převzetí

¹⁷² Na začátku června, kdy v Jablonném byly pouhé cca 4 000 zajatců (a v průběhu dalších dvou týdnů se jejich počet zvýšil téměř o jeden tisíc), bylo např. v libereckém táboře 41 000, v Mostě téměř 40 000 a v Josefově 29 300 zajatců, Milovice čítaly 23 000 a Terezín 19 000 mužů, Cheb 16 000 a Planá, resp. Karlín „jen“ 14 000 mužů. Z těchto čísel, ač zaokrouhlených a pravděpodobně dosti nepřesných, lze vyčíst, že tábor v Německém Jablonném byl oproti ostatním velmi malý, dokud nedošlo v létě 1915 k jeho rozšíření, a ani poté nepatřil k velkým táborům. ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-152, kart. č. 723; *Vom Russenlager in Deutsch-Gabel*. Reichenberger Zeitung 56, č. 148, 12. června 1915, s. 4; *Deutschböhmens Anteil an der Maibeute in Galizien*. Reichenberger Zeitung 56, č. 141, 5. června 1915.

¹⁷³ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-58, 61, 1915, kart. č. 723.

¹⁷⁴ Tamtéž, 14. Abt. 43-3/88-2, 1915, kart. č. 1281; Tamtéž, Abt. 8/HB 19-20/4, 1916, kart. č. 935.

¹⁷⁵ K odlišení skupiny „A“, jež byla rovněž nazývána jako „starý tábor“, a také dalších táborových skupin – pekárny („C“), strážního oddělení („D“) a nemocniční skupiny („K“).

¹⁷⁶ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/5-56, 1915, kart. č. 725.

¹⁷⁷ Tamtéž, Abt. 11/E 1-92, 1916, kart. č. 1658.

stavby do rukou vojenské správy proběhly až v srpnu roku 1916 (a budov strážního oddílu dokonce až v listopadu toho roku).¹⁷⁸

Zvětšení tábora znamenalo také potřebu rozšířit vodovodní síť – dosud totiž tábor využíval studen¹⁷⁹ a starého městského vodovodu, skrze který město svolilo táboru poskytovat vodu bezplatně, tím byl však zajištěn dostatek vody pro starý tábor, nikoli pro zajatce o více než dvojnásobném počtu. Samo město však na tom vydělalo. Za to, že přislíbilo tábor dál zdarma zásobovat dostatečným množstvím vody, pokryl stát polovinu nákladů na výstavbu nového vodovodu, který do budoucna posloužil domácímu obyvatelstvu.¹⁸⁰

Rozšíření táborů však nebylo vždy dostačujícím řešením, stále do nitra monarchie přijížděly vlaky přivážející nové a nové zajatce. Kapacita tábora v Jablonném byla téměř naplněna již v září roku 1915 a jiné, větší tábory na tom nebyly lépe. Nebylo ale únosné tábory donekonečna rozšiřovat.¹⁸¹

Nabízelo se jiné východisko. V rámci habsburské monarchie bylo do války postupně odvedeno na devět milionů mužů, kteří pak zoufale chyběli v zemědělství a průmyslu. Přibližně dva miliony zajatců, již prošli během první světové války rakousko-uherskými tábory,¹⁸² se tak staly výhodným – rozuměj levnějším – způsobem, jak volná místa zaplnit, a co víc, to vše mohlo proběhnout v souladu s mezinárodním právem. Haagské úmluvy, resp. *Řád války pozemní* využití zajatců (mimo důstojníků) dovozoval, pokud nebyli využiti k válečnému snažení svého věznitele (viz kap. 1.1).

Kromě zajišťování provozu táborů v Rakousku-Uhersku zajatci dlouho jinak zaměstnávání nebyli, a tak svůj volný čas trávili hraním her, zakládáním táborových kapel a divadelních skupin či sebevzděláváním. Nejdříve se s hromadným využíváním válečných zajatců jakožto levné pracovní síly začalo v Německu, už na jaře roku 1915. Tisk v Čechách toto jednání sledoval mnohdy s nadšením a obdivem k praktičnosti

¹⁷⁸ Tamtéž, Abt. 8/HB 19-20/4, 19-20/8/9 a 19-20/8/12 1916, kart. č. 935.

¹⁷⁹ Kupř. táborová pekárna využívala studnu patřící ke dvoru statkáře Geblera, kterou vojenská správa měla v pronájmu, inspekci vyslané ministerstvem války se však toto řešení nezamlouvalo a táborové velitelství tak muselo zařídit napojení pekárny na vodovod. Tamtéž, 14. Abt. 43-3/88, 1915, kart. č. 1281.

¹⁸⁰ Tamtéž, Abt. 8/HB 19-13/5-87, 1915, kart. č. 725.

¹⁸¹ HÁJKOVÁ, D. – KLEČACKÝ, M.: *Kriegsgefangenenlager in Böhmen*, s. 258.

¹⁸² Udává se, že zajateckými tábory v Rakousku-Uhersku prošlo mezi 1,86–2,3 miliony vojáků. MORITZ, V.: *The Treatment of Prisoners of War*, s. 237; NACHTIGAL, Reinhard: *Privilegiensystem und Zwangsrekrutierung. Russische Nationalitätenpolitik gegenüber Kriegsgefangenen aus Österreich-Ungarn*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 168.

Němců, spolu s povzdechem, že monarchie přeposílá zajatce na práce do Uher a do Německa, ač třeba v Čechách by tato pracovní síla také přišla vhod.¹⁸³

Rakousko-Uhersko se však svým spojencem brzy inspirovalo a už ve druhé polovině roku 1915 zajatci v nemalé míře nahradili chybějící mužské pracovní síly, jež si vyžádalo válečné pole.¹⁸⁴ Zajatci na pracích mimo tábor sice museli být zaměstnavateli živeni, případně i ubytováni a musela jim být vyplácena denní mzda. Vyplácená mzda ale nedosahovala výše příjmů dělníků z řad domácího obyvatelstva a zaměstnavatelé tak mnohdy raději zažádali o přiděl pracovní skupiny zajatců, než aby si platili civilní dělníky. Tento jev nebyl běžný pouze v habsburské monarchii a mezi obyvatelstvem ještě roku 1915 vzbuzoval značnou nelibost, jelikož muži, kteří nebyli povoláni na frontu, ale byli práceschopní, kvůli tomu přicházeli o pracovní příležitosti.¹⁸⁵

Rozhodnutí zaměstnat zajaté vojáky znamenalo pro zajatecké tábory velikou změnu, jelikož zajatci byli po stovkách v pracovních oddílech odvázeni na zemědělské práce, do továren, na stavby a do dolů po celé zemi a baráky, stavěné pro ubytování tisíců i desetitisíců vojáků a praskající ve švech, najednou zely prázdnotou.¹⁸⁶

V Jablonném tak v září 1915 zůstalo z 9 769 zajatců pouhých 3 800, v prosinci tábor obývaly dokonce už jen necelé dva tisíce vojáků nepřátelských armád. Zbývající muži utvořili pracovní skupiny rozesílané po celé monarchii: už v dubnu roku 1915 bylo 200 zajatců s eskortou posláno do uherské obce Miskolez na odvodňovací a regulační práce, v červnu putovalo dalších 750 zajatců na práce do Chorvatska, v červenci byla z jablonského tábora poskytnuta pracovní skupina o 500 mužích na silniční práce obci Rudnik a kopřivnická vagonka zvýšila své stavy pomocí 150 zajatců. Do Štýrska pak bylo posláno z Jablonného 15 zedníků a 10 tesařů – právě o řemeslníky, „zajatce-specialisty“, byl pochopitelně u zaměstnavatelů, soukromníků i obcí, největší zájem. Byli často vyměňováni i mezi jednotlivými tábory, aby při výstavbě dělali stavební

¹⁸³ *Abschub russischer Kriegsgefangener nach Deutschland*. Reichenberger Zeitung 56, č. 160, 25. června 1915, s. 6; BERGMANN, Petr: *Lager Broumov/Braunau*, s. 16.

¹⁸⁴ MORITZ, V.: *The Treatment of Prisoners of War*, s. 243; ÖStA AVA M.d.I., Allgemein 1900–1918, 19. Militärangelegenheiten, protokol č. 37641, 1915, kart. č. 1938.

¹⁸⁵ Obecně byla nevole ze strany obyvatelstva projevoována vůči zajatcům především v oblastech, kde nebyly zajatecké tábory a zajatci tam tudíž byli zcela cizím a jinak nevidaným prvkem. ÖStA AVA M.d.I., Allgemein 1900–1918, 19. Militärangelegenheiten, protokol č. 37641, 1915, kart. č. 1938; OLTMER, J.: *Einführung: Funktionen und Erfahrungen*, s. 20.

¹⁸⁶ Již ve druhé polovině roku 1915 bylo v rakousko-uherských zajateckých táborech jen 30–40 % zajatců, ostatní se v pracovních oddílech přesouvali za prací. MORITZ, V.: *The Treatment of Prisoners of War*, s. 243.

dozor nad ostatními dělníky, tvořenými rovněž zajatými, tentokrát však už nijak řemeslně nespécializovanými vojáky.¹⁸⁷

Také v okolí Jablonného se zájemcům dostalo možnosti využít levných pracovních sil, především v zemědělství a lesnictví. Např. na nedalekém zámku Vartenberk ve stejnojmenné obci (dnes Stráž nad Nisou) si nechal už v květnu 1915 Jan Bedřich hrabě Hartig ubytovat 200členný pracovní oddíl, který obhospodařoval jeho statky.¹⁸⁸

Přímo v Německém Jablonném chtěli zajatců rovněž využít, a to nejen pro zemědělské práce, ale také k dlouhodobě odkládané regulaci Panenského potoka. Po dlouhých debatách představenstva města ale bylo od regulačního projektu upuštěno, protože město stále nemělo dostatek peněz. Zajatci se ale aspoň podíleli na rozšiřování sítě městského vodovodu.¹⁸⁹

Tábor v Jablonném tak prošel stejnými proměnami, jako ostatní tábory v monarchii – kromě zpřísnění hygienických zásad došlo k rozšíření tábora, který se stal současně zdrojem levných dělníků.

Kromě toho se také dočkal personálních změn – na místo plukovníka Thilena byl někdy v roce 1915 do čela tábora ustaven major Ferdinand Bauer, který byl ale už v červenci nahrazen plukovníkem v záloze Gustavem Edlerem von Kirchstätterem, povoláním až z Grazu. Ten vydržel ve vedení tábora (snad) až do konce války.¹⁹⁰

2.3 Život za plotem

Zajetí znamenalo pro mnohé vojáky vysvobození před svištěcími kulkami, pro jiné naopak strach z nehumánního zacházení nepřítele se zajatci. Především ale, jak vojáci záhy poznali, bylo zajetí po dlouhý čas velmi nudné.

¹⁸⁷ „Půjčování řemeslníků“ neplatilo jen u zajateckých táborů, ale výměna probíhala i mezi uprchlickými tábory v monarchii, kterých také nebylo málo. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 72-16/128-46, 2015, kart. č. 213; BERGMANN, Petr: *Lager Broumov/Braunau*, s. 11; HANSAK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 286; HERMANN, A.: *Cities of Barracks*, s. 144–145.

¹⁸⁸ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 90-3/4, 1915, kart. č. 92. 200 a více zajatců – tak zpočátku zněla podmínka pro možnost zaměstnavatelů v Rakousku-Uhersku zažádat si o pracovní oddíl. Nebylo to však praktické, ne každý statkář či podnikatel tak velký oddíl potřeboval. Už v květnu roku 1915 proto 10. oddělení ministerstva války rozhodlo snížit minimální počet zajatců na 30, a aby se proces utváření pracovních oddílů urychlil, o transportu 20–300 zajatců na práce mohla rozhodovat sama vojenská velitelství a až u skupin o vyšších početních stavech se musela obracet na ministerstvo války. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. res. č. 23550, 1915, kart. č. 196.

¹⁸⁹ *Verwendung von Kriegsgefangenen zu landwirtschaftlichen Zwecken*. Reichenberger Zeitung 56, č. 169, 3. července 1915, s. 4; *Die Wassergenossenschaft des Bezirkes Deutsch-Gabel*, Reichenberger Zeitung 56, č. 271, 14. října 1915, s. 7.

¹⁹⁰ SOKa Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 278r.

Vojáci se do táborů dostávali v přeplněných vagonech, dlouhou cestou vyčerpaní byli na nádraží vyloženi a odvedeni do tábora, zejména na počátku války za přihlížení zvědavého domácího obyvatelstva. Hned po příchodu museli být zajatci umyti, odšívěni a jejich šaty vydezinfikovány, u několikasethlavých transportů trvaly tyto úkony dlouhé hodiny. Každý transport pak měl (nebo aspoň měl mít) jmenný seznam zajatců, což značně usnadnilo jejich evidenci v přijímací kanceláři. Zajatcům byla v rámci evidence přidělena identifikační čísla, dostali slamník, polštář (rovněž vycpaný slámou) a deku a byli přiděleni do ubikací.¹⁹¹

Rakousko-uherská táborová soustava se, stejně jako systémy v dalších zemích, snažila rozdělovat zajatce do táborů (a v rámci táborů i do jednotlivých oddělení a baráků) dle národnostního a náboženského aspektu. Nešlo pouze o pohodlí zajatců, kteří takto byli i v zajetí alespoň obklopeni svými krajany a souvěrci, což jim mohlo poskytnout určitou útěchu. Pozitivně z toho těžil i stát, jelikož tento krok šetřil náklady na tlumočníky, svatostánky apod. a usnadňoval celkovou organizaci života v táborech.¹⁹² Pro vojáky carské armády byla vzhledem k jejich množství určena většina zbudovaných táborů, Srbové byli transportováni obvykle do táborů již obývaných Rusy (v Čechách např. do Broumova nebo Jindřichovic), Italové byli umístováni zejména v Mauthausenu, Sigmundsherbergu či v Terezíně.¹⁹³

Rovněž tábor a důstojnická stanice v Německém Jablonném byly určeny především pro ruské zajatce. Jak válka postupovala, byli v barácích ubytováni i vojáci jiných národností – Angličané, Francouzi a několik Italů. I tak ale panovala snaha v rámci samotného tábora jednotlivé národnosti od sebe oddělovat. Např. v Josefově byli i vojáci carské armády rozdělováni dle národností, k níž se jednotlivci během

¹⁹¹ Čísla zajatců se neměnila, takže i po smrti, přemístění apod. bylo možné konkrétní muže v seznamech dohledat. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188; Tamtéž, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 39.

¹⁹² „Třídění“ dle nacionálního a religiózního hlediska bylo typické i pro Rusko, Německo nebo Francii a přinejmenším v rámci habsburské monarchie bylo podobně nakládáno také s lidmi prchajícími před frontou do nitra své země, kteří byli následně soustředěni v uprchlických táborech. Ukrajinci tak byli soustředěni v Gmündu, židé např. v Mikulově, Poláci v Chocni a Italové v Olomouci. Viz RUSZAŁA, Kamil: *The Evacuation and Flight of Galician Refugees in the Habsburg Empire During World War I: An Analysis of the Relocation System*. *Práce Historyczne* 148 (2021), č. 2, s. 336–337; DELPAL, B.: *Zwischen Vergeltung und Humanisierung*, s. 151; K uprchlíkům na Moravě také DENSFORD, Kathryn: *Fellow Citizens, Unwanted Foreigners: The Refugee Crisis in Wartime Moravia*. In: DEVLIN, Judith – FALINA, Maria – NEWMAN, John Paul (eds.): *World War I in Central and Eastern Europe: Politics, Conflict and Military Experience*. London 2018, s. 42–59; K Italům v Olomouci KREJČOVÁ, Jana: *Péče o italské uprchlíky a raněné vojáky v Olomouci 1914–1919, jejich lékaři a vojenští kaplani*. Olomoucký archivní sborník 21, 2023, s. 89–118.

¹⁹³ BERGMANN, P.: *Lager Broumov/Braunau*, s. 5; BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENĚÁK, V.: *Ozvěny Velké války*, s. 27; PROCACCI, G.: *Fahnenflüchtige jenseits der Alpen*, s. 206.

evidence přihlásili, tedy na Rusy, Poláky a Mongoly.¹⁹⁴ Nedochovala se potřebná evidence k potvrzení, že k přerozdělování ruských vojáků docházelo i v Jablonném, nicméně přinejmenším domácí obyvatelstvo samo si všímalo rozdílů mezi jednotlivými zajatci a alespoň zpočátku se zájmem okukovalo kozáky v dlouhých kabátech a vysokých čepicích nebo vojáky s asiatskými rysy.¹⁹⁵ Angličané i Francouzi měli vlastní baráky, a dokonce i vlastní kuchyně – samotné ministerstvo války bylo názoru, že zajatci si mnohdy na špatnou stravu stěžovali jen proto, že byli zvyklí na jiný jídelníček a obecně na jiný standard (a nejinak tomu bylo z pohledu vlád v jiných zemích).¹⁹⁶ Ostatně v tomto smyslu radí i nejmenovaný vedoucí ruské skupiny cenzurního oddělení, když říká, že „*ruský rolník, stejně jako ruský dělník potřebuje ke spokojenosti v první řadě pro něj běžné, vyhovující jídlo, v druhé řadě pak teplé přístřeší a jednou za týden teplou koupel.*“¹⁹⁷ Pisatel, dříve působící několik let jakožto technický ředitel v několika továrnách (mj. v Petrohradě), své postřehy o ruských dělnících a rolnících sepsal a zaslal 10. oddělení ministerstva války, jež zprávu nechalo v prosinci roku 1914 rozeslat jednotlivým vojenským velitelstvím v monarchii.¹⁹⁸

Dle tohoto dokumentu, nápadně se shodujícího (především v oblasti stravy) se zřizovacími dokumenty k táboru v Německém Jablonném z 2. listopadu 1914,¹⁹⁹ by měli ruští zajatci dostávat jídlo, na které „jsou zvyklí“, tedy větší přiděl chleba a zeleniny, především zelí a luštěnin, naopak nižší přiděly masa; zdůrazňuje se taky jejich zvýšená potřeba pít čaj. A stejně jako ve zprávě onoho technického ředitele, tak i v základních ustanoveních pro tábor v Jablonném se doporučuje dát zajatcům co největší volnost při přípravě jídla – když si ho totiž připraví sami, nebudou si stěžovat na nedostačující a nedobrou stravu.²⁰⁰ Tato praxe byla uplatňovaná nejen v kuchyních, ale i v případě táborové záložní pekárny. Ta byla v táboře zřízena

¹⁹⁴ KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 14.

¹⁹⁵ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 269v; KOCH, D.: *Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau*, s. 74.

¹⁹⁶ Přehnané stížnosti byly přisuzovány také mezi zajatci se objevující psychóze nebo „vrozeným sklonům“ některých národů k chorobnému lhaní. ÖStA KA FA, fond AOK, GZNB, Akten, Bericht des Leiters der Zensur-Abteilung für Kriegsgefangenen-Korrespondenz z 20. 6. 1915, kart. č. 3789; PANAYI, Panikos: *Normalität hinter Stacheldraht. Kriegsgefangene in Großbritannien 1914–1919*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 140.

¹⁹⁷ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 32-5/53, 1914, kart. č. 189.

¹⁹⁸ Tamtéž, Int. 32-5/53, 1914, kart. č. 189.

¹⁹⁹ Tamtéž, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188. V tuto chvíli není možné říci, do jaké míry byl život v jablonském táboře ovlivněn zmíněnou zprávou; není známo ani přesné datum, kdy byla odeslána, resp. kdy ji ministerstvo obdrželo.

²⁰⁰ Vznikaly dokonce kurzy vaření pro zajatce. Viz Tamtéž, Int. 32-5/120, 1915, kart. č. 202.

na základě výnosu 12. oddělení ministerstva války č. 23205 z 30. listopadu 1914.²⁰¹ Bylo by zcestné tvrdit, že zajatci byli v táborové pekárně zaměstnáváni jen proto, aby si upekli takový chléb, jaký jim chutná. Důvody k tomuto rozhodnutí byly především praktické – zajatci nebloumali jen bezcílně po táboře, a navíc se ušetřily finance na personálu, ačkoli i zajatci dostávali za práci v pekárně drobný příplatek. Táborové pekárny usnadnily (a zlevnily) zásobování tábora, poněvadž místní pekaři, na něž byl tábor zpočátku odkázán, by sami tisíce zajatců obstarat nedokázali.²⁰²

Kromě toho, že bylo několik zajatců, ideálně s kuchařskými a pekařskými zkušenostmi, přiřazeno do kuchyně a pekárny a že někteří se podíleli na výstavbě táborů a jejich chodu, nebyli zajatci v prvních měsících konfliktu nijak zvlášť zaměstnáváni. Jejich dny sestávaly jen ze snídaní, obědů a menších večeří a čas mezi nimi vyplňovali hraním her – ať už šlo o karty nebo ruské kuželky –, sportem, dlouhými hovory, psaním dopisů či spánkem.²⁰³ Tím zaháněli nudu, která by jinak tábor ovládala, a časem si zajatci nacházeli i jiné formy rozptýlení. V zajateckých táborech bylo běžné, že vojáci, mnohdy umělecky nadaní, zakládali hudební kapely a divadelní spolky. Rusové, ale i francouzští zajatci se věnovali dřevorezbám.²⁰⁴ Vzdělání vojáci pomáhali svým často zcela negramotným spoluvězňům, kteří se díky značnému množství volného času mohli dovzdělávat; za tímto účelem vznikaly čtenářské a matematické kroužky, pořádaly se např. i zeměpisné a jiné přednášky.²⁰⁵

V Jablonném vzniklá kapela nejen že bavila ostatní vojáky v táboře, ale doprovázela i zesnulé spoluvězně na nedaleký zajatecký (později známý jako „ukrajinský“) hřbitov v Ladech.²⁰⁶ Rovněž divadlo si získalo přízeň vojáků. Na představení táborové divadelní skupiny se docházeli v doprovodu strážných podívat i zajatí důstojníci a divadlo slavilo v táboře zřejmě velký úspěch. Pro potřeby divadla byla zajatcům vyčleněna původně strážní budova B26, nacházející se v jedné z redut

²⁰¹ Tamtéž, Int. 50-3/8-2, 1914, kart. č. 191.

²⁰² Jednalo se o pekařství Bernarda Thieleho a Daniela Kurze z Jablonného. Tamtéž, Int. 41-7/21-27, 1914, kart. č. 190; Tamtéž, Int. 50-3/3-41, 1915, kart. č. 205.

²⁰³ V ruských táborech měli rakousko-uhersí vojáci (a především důstojníci) spát první zimu i 14–16 hodin denně. WURZER, G.: *Die Erfahrung der Extreme*, s. 115.

²⁰⁴ *Von den Kriegsgefangenenlagern in Deutsch-Gabel und Braunau*. Reichenberger Zeitung 57, č. 11, 11. ledna 1916, s. 9.

²⁰⁵ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188; PANAYI, P.: *Normalität hinter Stacheldraht*, s. 142–143; ZAŤKOVÁ, Jana: *Masové zajatectvo*, s. 353. Kulturní a vzdělávací aktivity v zajateckých táborech probíhaly mnohdy za přispění americké mládežnické organizace (YMCA), která zajatcům poskytovala literaturu a učebnice, hudební nástroje nebo zprostředkovávala přednášky. V Jablonném ale YMCA působila zřejmě až po válce. K organizaci a její činnosti např. GILL, Andrew: *YMCA in the First World War: the Forgotten Story of the YMCA*. [b. m.] 2016.

²⁰⁶ Podobná procesí, stejně jako různé kratochvilé zajatců popisuje podrobně pro tábor v Josefově ve vzpomínkových statích Karel Kracík, viz KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*.

vně táborového oplocení.²⁰⁷ Na počátku roku 1918 zajatci vznesli požadavek o zvětšení zmíněného baráku, litoměřické velitelství bylo nakloněno kladnému vyřízení žádosti, ale k rozšíření nakonec nedošlo – poslední slovo mělo totiž ministerstvo války, jež nevidělo ve zvětšení divadla činnost prospěšnou úspěšnému vedení války ani zlepšení situace zajatců, protože byla podobná výstavba shledána zbytečnou a nebyla povolena.²⁰⁸

Touhy zajatců zaplnit volný čas a vzdělávat se využíval i stát. Habsburská monarchie si byla vědoma, že není mezi válčícími mocnostmi jediným mnohonárodnostním a požadavky na národní sebeurčení zmítaným státem. A stejně jako jeho protivníci, ani Rakousko-Uhersko se nebálo této situace využít. Především u carské armády podporovalo mezi zajatci nacionální myšlení. Např. v létě roku 1916 stát bezplatně poskytl do táborů na 2 000 kusů čítanek, zpěvníků a učebnic počtů v rusínském jazyce, aby podpořil již tak živou rakousko-uherskou propagandu podporující ukrajinské separatistické nálady na carské říši, a v táboře ve Freistadtu, přímo určenému pro Ukrajince, byly pořádány přednášky o ukrajinské literatuře a historii a agitace byla podporována ukrajinskou inteligencí, jež byla státem do tábora vysílána.²⁰⁹

Zda se také v Jablonném zajatci učili číst, psát a počítat a zda mezi ruskými zajatci tohoto tábora probíhala agitace a propaganda podněcující národní cítění mezi menšinami bojujícími za cara, nemůžeme říci s jistotou. Každopádně to lze předpokládat, jelikož by se nejednalo o výjimečný jev. Pro jablonský tábor jsou dochovány i ukrajinské texty,²¹⁰ vzhledem k poválečnému fungování tábora, který se proměnil v internační tábor pro Ukrajinskou brigádu (viz kap. 3), však nelze tyto většinou torzovité texty (nebo aspoň část z nich) bez váhání ztotožnit s dobou válečnou.

²⁰⁷ Táborová stráž byla ubytována nejprve ve městě – v tělocvičně – a následně v jednom z baráků přímo v táboře. Při rozšíření v létě roku 1915 vznikla oddělená skupina obytných budov pro strážě mimo oplocení tábora a vybudován byl rovněž systém redut a zábran, jež strážím měly pomoci např. v případě vzbouření zajatců a jejich pokusů o útěk. Zřejmě vzhledem k vyliďnění tábora, způsobeného mj. odvedením zajatců na práce mimo ostatný drát, byla některá strážní stanoviště opuštěna a budovy mohly být dány k dispozici zajatcům.

²⁰⁸ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-20/6, 1918, kart. č. 1274; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení pro důstojnický tábor v Německém Jablonném z roku 1915 (dále jen „kniha hlášení“), zápis z 23. července 1915.

²⁰⁹ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ministerium des Äußern (MdÄ), fond Politisches archiv (PA) I 939-7; h) Ukrainische propaganda unter unseren russischen Kgf. (1915–1918), č. 3773/1916, kart. č. 939; BRENNER, Stefan: „Das Kriegsgefangenenlager in Knittelfeld.“ *Eine Untersuchung der Akten des Kriegsarchivs Wien von den ersten Bemühungen Otto Zeilingers zur Errichtung des Lagers Knittelfeld bis zur Umwandlung des Kriegsgefangenenlagers in ein Militärspital*, Graz 2011, (nepublikovaná magisterská diplomová práce), s. 103–104.

²¹⁰ SOKA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, kart. č. 12, ruské a ukrajinské věci.

O další aktivity se zajatcům postaraly 10. oddělení spolu s 8. stavebním oddělením ministerstva války výnosem č. 19841 již na konci roku 1914, resp. na počátku roku 1915. Zajatci měli být od té doby maximálně využíváni pro výrobu veškerého vnitřního zařízení táborů, od věder a lopat přes židle, stoly a postele až po vozíky. A kde byly vhodné podmínky (železniční a co se zásob dřeva týče), měli zajatci pracovat také na výrobě samotných baráků, a to i pro další tábory.²¹¹ Tábory se měly ve všech směrech snažit být samostatné a ušetřit eráru. V jablonském táboře tak vbrzku vznikl další velký barák sloužící pro dílny, v nichž pracovali zajatci-řemeslníci, konkrétně tesaři, truhláři, krejčí a ševci, a jak se rozrůstal tábor, byly přistavovány další dílny. Zajatci si díky tomu nemuseli sami ani vyspravovat potrhané oblečení a dřevé boty²¹² – poničené věci odnesli do dílny a tam jim oděv i obuv jejich spoluvězni, vyučení ševci a krejčí, vyspravili na šicích strojích pronajatých od jablonského obchodníka Josefa Herolda a pomocí dalšího nářadí, pořízeného se svolením ministerstva války.²¹³

Kromě toho se zajatci podíleli na zásobování vojáků rakousko-uherské armády i jiných zajateckých táborů – vyráběli stoly a židle, pletli boty ze slámy, sloužící jako dobrý izolant proti chladu a bahně, vyráběli slaměné rohože apod., alespoň pokud postačovala sláma, důležitá také pro slamníky a polštáře zajatců – místní statkáři se totiž slámy nechtěli vzdát a produkce z táborových pozemků nepostačovala.²¹⁴

Z výše uvedeného, stejně jako z faktu, že tábor byl z velké části dřevěný, je zřejmé, že celý komplex byl neustále ohrožován vznikem požárů. Z nařízení ministerstva války proto táborová velitelství podnikala různé kroky, jež měly zabránit

²¹¹ Takováto výroba vznikla díky nedaleké těžbě dřeva v táboře ve Feldbachu, zajatci vyráběli baráky, které se následně (rozložené) po železnici převážely, kam bylo třeba, a na místě určení se sestavily jako stavebnice. V severních Čechách na podobných zakázkách pracovala firma Christoph u. Unmack v Boleslavi u Černous, která dodávala přenosné baráky mj. do posádkové nemocnice v Olomouci. Zda byl tento způsob výstavby baráků využit při rozšiřování tábora v Jablonném, nelze potvrdit ani vyvrátit. K tomu VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-19/14-9, 1914, kart. č. 188; Tamtéž, Int. 22-19/9-79, 1916, kart. č. 220; HANSAK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 284–285.

²¹² Stát sice měl zajatcům poskytovat náhradní oděv a obuv, ztenčující se zásoby oblečení ve skladech ale musely primárně zaopatřit rakousko-uherské vojáky na frontě, zajatci se proto měli snažit své oblečení udržet v použitelném stavu co nejdéle, pokud nechtěli spoléhat na balíčky zaslané ze své vlasti.

²¹³ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-5, 29, 1915, kart. č. 723; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 336, kart. č. 18, plán tábora; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224.

²¹⁴ Pletení bot bylo poměrně náročné – v Jablonném zajatci s podobnou činností neměli zkušenosti, takže jim byl zaslán již na sklonku roku 1914 instruktor z Josefova. Produkce bot se díky tomu v krátkém čase zvýšila z dvou set párů za dva měsíce na 330 párů za týden. Při pletení se však zajatci museli často střídát – navzdory koženým rukavicím měli od slámy poraněné ruce a museli se vždy po pár pracovních dnech zotavovat a dopřát rukám odpočinek. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 63-10/13-37, 1915, kart. č. 207; Tamtéž, Int. 72-10/34-5, 1915, kart. č. 211.

vzniku, nebo alespoň rozšíření požárů: Tábor v Jablonném měl vlastní hasičský sbor, složený ze zajatců, disponoval ke konci roku 1915 třemi hasičskými stříkačkami, dvěma vodovodními hydranty s hadicemi a při každém baráku byl vždy přistavěn sud plný vody. Zajatci tedy nesli nemalou zodpovědnost a podíl na tom, že jim neshoří střecha nad hlavou,²¹⁵ stejně tak bylo jejich přičinění důležité pro udržování čistoty v táboře, sami si uklízeli, prali i obstarávali táborové sprchy a koupele – rovněž všeobecné zdraví bylo v rukou zajatců.²¹⁶

Samozřejmě také pracovali na rozšiřování tábora v roce 1915, nejprve výstavbou provizorních přístřešků v podobě stanů, ty pak byly postupně nahrazovány dřevěnými a zděnými budovami. Zdatní a zdraví jedinci pak začali být rozesíláni po okolí i celé monarchii, aby si svou pracovní činností zasloužili více či méně dostačující péči, již jim Rakousko-Uhersko poskytovalo.²¹⁷ Ti nemocní a tělesně slabí zůstávali v táboře a podíleli se na místním provozu a hospodářství (ač o něco pomalejším tempem a méně efektivněji), nebo byli nuceni trávit své dny odděleně v nemocničních a infekčních barácích.²¹⁸

Obecně ale bylo pro zajatce výhodnější patřit mezi muže zaměstnané mimo tábor, především v zemědělství. Pracující zajatci totiž měli nárok na vyšší příspěvky na stravu, stejně jako na větší přiděly jídla (shodné s přiděly domácích dělníků) – zatímco zajatcům v táboře byl v roce 1915 vyměřen stravovací příspěvek od státu ve výši 1–1,5 K, pro zajatce u obcí a soukromníků v zemědělství byla stanovena částka 2 K.²¹⁹ Onen „příspěvek“ přitom neznamena, že by zajatci dostali peníze a za ně si šli koupit jídlo. Mimo tábor peníze obdržel zaměstnavatel, který musel jídlo opatřit, v táboře zase ony peníze dostával proviantní důstojník, který za ně následně ve státních skladech nebo u soukromých obchodníků a pěstitelů potravin nakupoval. Mzda ve výši 16 haléřů denně, na niž měli nárok všichni zajatci (a ti pracující pak dostávali dle náročnosti práce

²¹⁵ Zda v táboře v Jablonném někdy požár propukl, není známo. Tamtéž, Int. 32-5/71-19, 1915, kart. č. 202.

²¹⁶ Tamtéž, Int. 66-1/3-2, 1916, kart. č. 230.

²¹⁷ Obecně byli zajatci zaměstnaní mimo tábor spokojenější, protože dostávali za svou práci finanční ohodnocení, při práci v zemědělství se navíc mnohdy spřátelili s čeledíny či přímo i rodinou statkářů, kteří jim pak přilepšovali z hlediska stravy i ubytování. K tomu např. WURZER, G.: *Die Erfahrung der Extreme*, s. 114–115; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 50.

²¹⁸ Počty zajatců se rychle proměňovaly, počty vyživovaných zajatců (tj. ne všech, kteří pod tábor v Jablonném spadali – zajatci mohli být vyživováni u zaměstnavatele, u něhož byli i ubytováni, stále ale spadali pod „mateřský“ tábor) např. pro rok 1917 v Jablonném kolísaly mezi cca 1 000 na začátku roku po cca 3 000 mužů v prosinci, kolem 200 bylo nepracujících, většina z nich byla v táboře dávána na lehčí práce. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 72-84/1, 1917, kart. č. 250.

²¹⁹ Zaměstnavatel musel zajatcům sám hradit stravu a ubytování, příspěvek od státu měl pouze částečně pokrýt jejich náklady. Zajatci byli jinak obcím i soukromníkům poskytováni od státu zdarma, akorát mzdu jim měli zaměstnavatelé vyplácet sami. Tamtéž, Int. 72-16/128, 1915, kart. č. 213.

ještě příplatky), rovněž nebyla zajatcům vyplácena, nýbrž uschovávána v depozitech, případně jim v maximální výši 5 K mohly být peníze vypláceny, pokud si o ně zažádali, a to v podobě zvláštních papírových bankovek, platících pouze v táboře. Za ně si mohli v táborovém obchůdku koupit např. cigarety či větší přiděl chleba, současně je ale nemohli využít vně tábora, na útěku by jim tedy byly k ničemu.²²⁰

Příděly potravin se v průběhu války postupně snižovaly, jak pro (zajaté) vojáky, tak pro civilní obyvatelstvo. Např. z 500 g přidělu chleba denně zajatcům už roku 1916 zůstalo 420 g²²¹ a snižovaly se i porce dalších potravin. Nakonec i zaměstnavatelé si u sebe zajatce nechávali jen na nejnужnější dobu, protože by je sami nedokázali uživit. V táborech i pracovních oddílech se navíc množství masa aj. rozdělovalo dle toho, zda byli zajatci nepracující a lehce nebo těžce pracující, v Jablonném dle těchto kategorií dostali zajatci roku 1917 k obědu 125, 145 nebo 175 g soleného masa či ryb. Aby se kompenzovaly menší porce a nedostatek zeleniny a zajatci byli nadále dobře živení a praceschopní, byly dokonce zrušeny oba bezmasé dny, jež byly zavedeny na počátku války.²²² Zajatci v Jablonném si navíc vymohli, aby dostávali k snídani namísto vydatné, tučné polévky pouze čaj z ostružinového listí s rumem, a polévka (příp. suroviny z ní, tedy tuk a zelenina) byly využity na přilepšení obědů a večeří.²²³ V srpnu roku 1917 jídelní lístek, který si zajatci mohli ve třech jazycích (němčině, ruštině a francouzštině) přečíst v táboře v Jablonném, vypadal třeba takto,²²⁴ vzhledem k nedostatečnému zásobování již poněkud méně pestře:

²²⁰ Nebylo žádoucí, aby u sebe zajatci měli větší hotovost, poněvadž by mohli peníze využít k hazardu, v horším případě k útěku. Depozit jim navíc měl pomoci našetřit si peníze, až budou propuštěni zpět do vlasti, státní úředníci ale skrytě doufali, že peníze v depozitech, určené zajatcům, po skončení války v monarchii dále zůstanou. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188; Tamtéž, Int. 22-1/12-3, 1915, kart. č. 199.

²²¹ Civilní obyvatelstvo mělo přiděl ještě nižší – už roku 1916 obyvatelé Jablonného dostávali pouhých 280 g chleba na osobu a den. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 283v.

²²² Dva až tři bezmasé dny byly zavedeny rovněž pro civilní obyvatelstvo.

²²³ ÖStA KA KM-HR, 12. Abt. 46-48/115-12, 1915, kart. č. 1191; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224; Tamtéž, Int. 72-73/8, 1917; kart. č. 250; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 56; *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. XII.b, 1890–1918*. Praha 1999, s. 614.

²²⁴ SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 336, kart. č. 18.

Den	Snídaně	Oběd a večeře
19. srpen, neděle	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Uzené ryby s fazolemi a bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g uzených ryb 100 g fazolí 50 g bramborových šišek
20. srpen, pondělí	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Čerstvé maso s bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g čerstvého masa 100 g bramborových šišek
21. srpen, úterý	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Uzené ryby s bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g uzených ryb 100 g bramborových šišek
22. srpen, středa	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Uzené ryby s fazolemi a bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g čerstvého masa 100 g fazolí 50 g bramborových šišek
23. srpen, čtvrtek	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Uzené ryby s bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g uzených ryb 100 g bramborových šišek
24. srpen, pátek	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Uzené ryby s bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g uzených ryb 100 g bramborových šišek
25. srpen, sobota	2 g čaje 0,02 l rumu 25 g cukru	Čerstvé maso s bramborovými šiškami 10 g tuku 10 g mouky I. 125 g, II. 145 g, III. 175 g čerstvého masa 100 g bramborových šišek
K tomu dle potřeby k dispozici sůl, pepř a jiné koření, ocet, zelenina a cibule		

Strava, práce a různé způsoby trávení volného času byly důležitými, ale nikoli jedinými aspekty, jež tvořily život zajatců v době první světové války.

2.3.1 Náboženský život v táboře

V nemoci i pocitu beznaděje poskytovala zajatcům útěchu jejich víra. Richard Holmes popisuje případy, kdy vojáci kvůli válce ztratili víru v Boha – přestali věřit, protože kdyby Bůh existoval, nikdy by nedopustil tak strašnou válku, opředenou

ostnatým drátem a zahalenou jedovatými plyny. Tito muži se však řadí k menšině, pro většinu vojáků byla jejich víra stále stejně důležitá, ne-li důležitější než kdy dřív.²²⁵

Pokud si místní noviny nebo kronikáři v otázce zajatců něčeho všimli, byly to kromě transportů a útěků kulturní odlišnosti, kromě fyziognomie především náboženství. Ministerstvo války totiž nařizovalo vojenským a táborovým velitelstvím respektovat religiozitu zajatých vojáků, kterým měli být k dispozici ideálně duchovní hovořící jejich mateřštinou.²²⁶ Většina obyvatelstva Německého Jablonného i celého okresu byla vyznání římskokatolického, jejich souvěrci však měli v táboře menšinové zastoupení. Mše jim do tábora docházeli sloužit jednou měsíčně místní duchovní a obřady se konávaly ve stravovacím baráku. Mezi katolíky v táboře se časem zařadilo i 74 francouzských zajatců, kteří byli dříve součástí posádek tří francouzských ponorek, speciálně pro ně vysílaly Litoměřice vojenského duchovního ovládajícího francouzský jazyk.²²⁷

Zajatci vyznávající islám se netěšili z mešity jako zajatci v Zossen-Wünsdorfu, ale využívali ke svým bohoslužbám další upravený stravovací barák, který ani neměli k dispozici celý – spolu s imámem, dojíždějícím za zajatci snad z Liberce, museli při obřadech snášet všudypřítomnou vůni uskladněné slámy, která sloužila k výrobě pletených bot. 10. oddělení ministerstva války ale aspoň zařídilo, aby mohly tábory pro všechny své „mohamedány“ dostávat fezy.²²⁸

V táboře bylo také několik židů, jim bohoslužby sloužil liberecký rabín. Stejně jako křesťané měli den klidu v neděli, v táboře i v pracovních oddílech měl být židům zaručen pracovní klid o sabatech a hlavních židovských svátcích, a mělo jim být dokonce poskytováno košer jídlo.²²⁹ Vzhledem k určení jablonského tábora byla ale většina jeho osazenstva vyznání pravoslavného. I polní kurát, který pro vojáky sloužil nedělní a sváteční mše, dojížděl z Liberce.²³⁰ Např. v Milovicích se táborové

²²⁵ HOLMES, Richard: *Obrázky války: Chování člověka v bitvě*. Praha 2011, s. 211–212.

²²⁶ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 3-5/15, 1914, kart. č. 184. Také v jiných zemích se dbalo na duchovní péči o vojáky různých vyznání, v Itálii dokonce zajatci dostávali zdarma výtisky modlitebních knížek v jejich rodném jazyce. ÖStA KA KM-HR, 9. Abt. 11-50, 1917, kart. č. 1171.

²²⁷ ÖStA KA KM-HR, 9. Abt. 11-31, 1916, kart. č. 983.

²²⁸ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 63-25/21-14 a 63-10/13-37, 1915, kart. č. 207; SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 270r.

²²⁹ SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 270r; ÖStA KA KM-HR, 9. Abt. 11-14/5, 1917, kart. č. 1171.

²³⁰ Duchovních, ať už katolických, židovských nebo pravoslavných, byl nedostatek a měli proto na starosti několik táborů, zejména těch menších, kde se nevyplatilo držet a žít si vlastní duchovní. Kněží si z toho důvodu byli mnohdy nuceni vyžádat u biskupů výjimku, aby mohli sloužit i vícero mší denně. Výhodou samozřejmě bylo, pokud spolu s vojáky byly zajaty i vojenské duchovní osoby. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 3-5/14, 1914, kart. č. 184.

velitelství domluvilo s místním farářem, že bude zajatcům sloužena separátní mše v milovickém kostele skrze ruský mluvícího kněze, kromě pravoslavných se těchto mší účastnili i řečtí katolíci. V Jablonném podobná domluva neproběhla, bohoslužby probíhaly v táboře, v pro ty účely upravených barácích (nejspíš zase ve skladech) nebo pod širým nebem, jako bylo zvykem i v jiných táborech, kde neměli vlastní, nově vystavěný dřevěný kostel či kapli.²³¹ Pravoslavné mše byly doprovázeny sborem založeným ruskými zajatci, ze zpěvu těchto mužů se při mších mohli těšit i zajatí důstojníci ve stanici u Střelnice, kde se mše rovněž konaly ve skladu potravin.²³²

Problémy měl tábor s duchovní péčí o zajatce z Anglie, kterých bylo ke konci roku 1917 v jednom pro ně vyčleněném baráku ubytováno 76. C. k. evangelická vrchní církevní rada totiž neměla k dispozici žádného anglikánského kněze, jehož by mohla do Jablonného vyslat, byť jen na období nejdůležitějších svátků (tedy Vánoce a Velikonoce). Rada proto oslovila evangelického vikáře v Duchcově Julia Näglera, který sice nebyl anglikánského vyznání, ale ovládal anglický jazyk, 10. oddělení ministerstva války vyjádřilo s tímto krokem souhlas tím, že vikáři vystavilo legitimaci, nutnou pro umožnění vstupu do tábora.²³³ Roku 1917, zejména po bitvě u Caporetta, navíc přibýlo v zázemí monarchie mnoho italských zajatců, a jen do litoměřického vojenského obvodu bylo transportováno na 50 000 zajatých důstojníků, z nichž jednotlivci putovaly také do tábora v Jablonném. Ministerstvo proto z Vídně poslalo tři kněží ovládající italštinu, aby se o všechny tyto zajatce v severních Čechách postarali.²³⁴

Duchovní život v táboře v Německém Jablonném tak byl poměrně pestrý a vyznačoval se velkou tolerancí – vojáci sice nesdíleli stejnou víru, zato však sdíleli stejný osud zajatců.

²³¹ Např. když velitelství tábora v Mostě zažádalo o výstavbu kaple pro ortodoxní bohoslužby s tím, že dosud se pobožnosti konají v potravinovém skladu, odpovědělo ministerstvo války slovy, že výstavba kaple je zbytečná a provizorní opatření a přenosné oltáře jsou zcela dostačující. ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/5-101, 1915, kart. č. 725; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 3-5/14, 1914, kart. č. 184; BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENÁK, V.: *Ozvěny Velké války*, s. 27; KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 13.

²³² VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 13. května 1915.

²³³ ÖStA KA KM-HR, 9. Abt. 11-47, 1917, kart. č. 1171.

²³⁴ Tamtéž, 9. Abt. 11-49, 1917, kart. č. 1171.

2.3.2 Styky s civilisty

„Osud nás svedl dohromady ve městě, o němž jsem, žije v Rusku, nic netušil, a stejně tak jsem neměl tušení, že v tomto městě žije někdo, kdo ve mně probudí tak hluboké city. (...) Nikdy na Vás nezapomenu a svede-li nás osud zase dohromady, shledáte, že jsem se vůbec nezměnil. My Rusové, když si na někoho zvykneme, někoho si zamilujeme, nikdy na něj nezapomeneme.“²³⁵

Domácí obyvatelstvo vnímalo zpočátku zajatce jako něco nového, zvláštního, zvědavost mnohdy převážila nad strachem, když civilisté zpovzdálí pozorovali zajatce vystupující z vagónů, radící se do zástupů a pochodující do tábora. Státní orgány neviděly rády obyvatelstvo pohybující se v blízkosti nepřátelských vojáků a snažily se všelijak těmto kontaktům zabránit – jedním z kroků bylo vybudování tři metry vysokých plotů s ostnatým drátem, do něhož mohl být případně zaveden i elektrický proud. V josefovském táboře bylo dokonce přistoupeno k výstavbě plotů z nahusto přibitých dřevěných latí, aby skrze ně nebylo vidět a civilisté nemohli zajatce ani obdarovávat drobnými předměty či jídlem.²³⁶ Navzdory veškerým snahám a sankcím však žádné ministerstvo ani úřad nemohly stykům zajatců s domácím obyvatelstvem zabránit. Zajatí vojáci začali být záhy dopravováni za ploty táborů, aby opravovali státní i obecní cesty, kopali kanalizace a orali pole, setkání s místními tak bylo prakticky nevyhnutelné.

Není k dispozici mnoho pramenů, jež by dokládaly pohled obyvatelstva na zajatce, kteří jim byli z rozhodnutí státu a představitelů města ubytováni jen pár set metrů od domovů. Někteří, zejména živnostníci, mohli tábor vítat a vidět v něm možnost obživy, jiní měli strach z nepřátelských vojáků a z nemocí, které by zajatci mohli s sebou z fronty přinést a jež by se snadno mohly z tábora rozšířit do města.²³⁷

²³⁵ SOkA Česká Lípa, fond Marie Dukátové, kart. č. 12, různé dopisy od zajatců z první světové války.

²³⁶ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-23, 29, 1915, kart. č. 723; KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 13.

²³⁷ Ostatně velké debaty se právě ze zdravotních důvodů rozhořely i kolem svážení fekálií. Pro ně si tábor našel místo při nádražních budovách – to se však nezamlouvalo ani měšťanům, ani ředitelství Ústecko-teplických drah, nakonec se tedy odpad odvázel na pole, zatímco odpadní voda byla, stejně jako v jiných táborech monarchie, odváděna do místního vodního toku, tedy do Železného potoka, protékajícího podél tábora dál kolem města až do Pílského (Mlýnského) rybníka. Ke konci války obyvatelstvo došlo k názoru, že odpad z tábora může velice dobře posloužit jako hnojivo na jejich zahrádky a pole, a za poplatek 60 h/barel si sami fekálie odváželi – z toho těžil i tábor, který díky tomuto obchodu zůstával v čistotě. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 170, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 10. února 1915; ÖStA KA KM-HR, 14. Abt. 43-3/88, 1915, kart. č. 1281; Tamtéž, Abt. 8/HB 61-46 a 61-46/2, 1918, kart. č. 1335.

Státní úředníci si slibovali od táborů ve většinově německojazyčných oblastech méně sympatií s ruskými zajatci, obávali se totiž, že by české domácí obyvatelstvo mohlo zajatcům napomáhat k útěkům.²³⁸ Styky civilistů se zajatci, mimo těch naprosto nezbytných (např. z hlediska pracovních záležitostí), proto byly pro jistotu zcela zakázány a provinilcům hrozily peněžní pokuty, nebo dokonce vězení. Zvláště přísné tresty přitom platily pro ženy²³⁹ – riziko nemanželských, nezaopatřených potomků a šíření pohlavních nemocí jistě nemusí být na těchto řádcích více zdůrazňováno. Stát se snažil sexuální potřeby vojáků ukočírovat lékařsky dozíranou prostitucí; v Německém Jablonném několik „vykřičených domů“ fungovalo, zda měli jejich služby k dispozici i zajatci nebo aspoň zajatí důstojníci, nebo dokonce působil v Jablonném některý z tzv. pojízdnych nevěstinců, však nelze říci.²⁴⁰

Navzdory zákazům zajatci kontakty s civilisty více či méně úspěšně navazovali, a někteří si dokonce mezi místními vybudovali dobré jméno a ani repatriace pro ně neznamenala definitivní přerhání vazeb s místem, kde strávili někdy i většinu války.

Dokladem může být zpověď ruského důstojníka „M.“, jenž byl v jablonském táboře, resp. důstojnické stanici držen po tři roky a mezi obyvateli Jablonného byl obecně známý a „díky své skromnosti velmi oblíbený“. „M.“ byl na podzim roku 1918 repatriován do své vlasti, válka tím pro něj ale neskončila, ba naopak. O necelý rok později se muž rozhodl své životní osudy sdílet s přáteli z Jablonného: Po návratu do vlasti byl nucen vstoupit do Rudé armády, a protože se neztotožňoval s komunismem a bolševiky považoval za „zlo“, spolu s dalšími muži v jeho jednotce a s jejich velitelem se pokusili domluvit s bělogvardějci. Jenomže byli přistiženi a měli být potrestáni. „M.“ jen o vlásek unikl smrti, doslova utekl od hrobu, který si předtím sám musel vykopat. Podařilo se mu dostat k bělogvardějské armádě a získat dobré místo při zásobování.²⁴¹

²³⁸ Např. Karel Kracík ve svých vzpomínkových fejetonech neustále zdůrazňuje upřímnost a laskavost Čechů, kteří hledali všemožné způsoby, jak zajatcům pomoci k útěku, nebo jim alespoň materiálně přilepšit.

²³⁹ HANSAK, P.: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark*, s. 301–302; KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 57, 62.

²⁴⁰ Shodou okolností se jeden z veřejných domů nacházel i v osadě Lada (dům č.p. 21, provozoval jej Josef Reichelt) v bezprostřední blízkosti tábora, v pramenech se však podařilo dohledat jeho existenci jen k roku 1920, i tehdy byl však tábor stále obydlen, jen již ne ruskými zajatci, ale příslušníky Ukrajinské brigády. SOkA Česká Lípa, fond Okresní úřad Jablonné v Podještědí (dále OÚ JvP), inv. č. 92, kart. č. 38. K problematice sexuality vojáků za první světové války např. HOLMES, R.: *Obrazy války*, s. 87–99; SCHREIBER, Hermann – PEŠEK, Jiří: *Nejstarší řemeslo: kulturní dějiny prostituce*. Praha 1993; KOPÁČ, Radim – SCHWARZ, Josef: *Nevěstince a nevěstky: obrázky z erotického života Pražanů*. Praha 2013; JAVŮRKOVÁ, Jana: *Sexualita českých vojáků první světové války v pramenech osobní povahy*. Hradec Králové 2015 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

²⁴¹ Dopis byl seznán natolik významným, že byl otištěn v libereckých novinách. *Was ein heimgekehrter russischer Soldat erzählt*. Reichenberger Zeitung 60, č. 197, 24. srpna 1919, s. 4.

Ruský důstojník „M.“ tímto svědectvím pojmenoval i jeden z důvodů, proč Rakousko-Uhersko a následně Československo přistupovaly k repatriaci ruských zajatců velice obezřetně: bolševici.²⁴²

Pozoruhodným je případ rodiny Jana Dukáta (1849–1926), váženého restaurátora původem z Prahy, který se do Jablonného, resp. do přilehlých Markvartic (č. p. 122) přestěhoval roku 1900,²⁴³ a stal se spolu se svou rodinou jedním z mála Čechů, kteří v okrese žili. Neexistuje mnoho pramenů popisujících, jakým způsobem byly vztahy ruských zajatců a Dukátových rozvíjeny. V pozůstalosti Jana Dukáta se nachází jen pár fotografií tábora i zajatých důstojníků a poznamenané adresy několika Rusů, jež do jisté míry předpokládají možnost korespondenčního styku v poválečných letech.²⁴⁴ Mnohem zajímavějším je v tomto ohledu fond Dukátovy dcery, Marie Hedviky Dukátové. Mladá dívka (nar. 1899) zřejmě nejednoho zajatce i dozorce okouzila a v blízkém kontaktu byla zejména se zajatými důstojníky – především s Dmitrijem Čiř'akovem.

Dmitrij Ivanovič Čiř'akov se narodil roku 1893 do zámožné a vysoce postavené rodiny v Petrohradě a jakožto sekretář působil na dvoře cara Mikuláše. Patřil mezi první mobilizované a první, už v srpnu 1914 zajaté vojáky. Na podzim toho roku byl ubytován v nově vystavěné důstojnické stanici pro zajatce v Německém Jablonném a opustil ji až 16. září 1918; v dřevěném baráku u Střelnice strávil v podstatě celou válku. Marii Dukátové daroval svou fotografii, Marie si poznamenala jeho adresu v Petrohradě i datum narození a jmeniny, a po Čiř'akovově návratu domů dívka obdržela fotografii Dmitrije i s jeho rodiči a bratry. Vzdělaný mladík, který byl patrně i hudebně nadaný (účastnil se aktivně koncertů, jimiž si zajatí důstojníci krátili volný čas), si s Marií Dukátovou vybudoval velice blízký vztah. Slova v úvodu podkapitoly, citovaná dle dopisu na rozloučenou, který Čiř'akov v den svého odjezdu z Jablonného dívce napsal, jsou toho jistě dobrým důkazem. Snad i proto vložil do Marie a jejích rodičů důvěru a uschoval si u nich svou korespondenci – desítky dopisních karet, jež zejména jeho matka pilně popisovala někdy i každý den. Možná mladý důstojník plánoval, že se pro dopisy v budoucnu vrátí. Jisté však je pouze to, že tak nikdy neučinil a korespondence se dodnes nachází v českolipském archivu.²⁴⁵

²⁴² K tomu viz kap. 2.8 a 4.

²⁴³ Osobnosti Jana Dukáta se podrobně věnuje VOJTÍŠKOVÁ, Marie: *Pozůstalost Jana Dukáta: Archivní katalog*. Česká Lípa 1976.

²⁴⁴ SOKA Česká Lípa, fond Jana Dukáta, inv. č. 40–43, kart. č. 4.

²⁴⁵ Ve zmiňovaném fondu se nachází také velké množství dopisů a dopisnic adresovaných Vševolodovi Abramyčevovi, důstojníkovi, který byl nejpozději od prosince 1914 vězněn na zámku Zell an der Ybbs, zde trávil čas ještě přinejmenším roku 1916 a snad někdy v průběhu roku 1917 byl transportován

Navzdory zákazům ke stykům civilistů se zajatci v Jablonném docházelo, a to velice intenzivně. Zda byl vztah mezi důstojníkem Čiřákovem a dívkou Marií Dukátovou výjimečný a ovlivněný češtvím Dukátových, není možné v tuto chvíli posoudit. Zejména po podepsání brest-litevského míru, kdy se z Rusů stali nikoli zajatí, ale již jen internovaní (stále ale ne svobodní!) muži, se ruští vojáci objevovali ve městě mnohem více než kdy dříve a obyvatelstvo to ne vždy vítalo s nadšením, protože jim Rusové vykupovali potraviny v obchodech.²⁴⁶ Snad ale ona volnost přispěla současně i dalšímu rozvíjení přátelských vztahů s domácím obyvatelstvem.

2.3.3 Zločin a trest, trest a zločin

Řadou historiků je potvrzeno, že ani Rakousko-Uhersko se neubránílo porušování mezinárodních smluv o zacházení s válečnými zajatci, a to jak v jejich využití k práci na frontě či k vyrábění zbraní, tak co se týče péče o ně. Znepřátelené státy se také vzájemně obviňovaly z krutého nakládání se zajatci – nutno podotknout, že někdy byla tato obvinění stavěna na skutečnosti, drsné tresty a ukrutnosti však nebyly plošnou záležitostí, vždy záleželo na konání jednotlivců.²⁴⁷ Nabízí se tedy otázka, jak si v této oblasti vedlo Německé Jablonné.

Žádný z textů věnujících se táboru špatné zacházení se zajatci či drsné tresty nezmiňuje, minimálně u autorů pocházejících ze sudetoněmeckých oblastí a píšících svá slova ve 20. letech minulého století to snad ale ani nelze očekávat – vrhalo by to stín na Jablonné i na habsburskou monarchii, k níž se stále vraceli s nostalgickými vzpomínkami v kontrastu k nové Československé republice. Existují však indicie navádějící k myšlence, že ne vždy bylo jednání strážných se zajatci zcela v pořádku, v mezích lidskosti a mezinárodního práva.

Jestliže se zajatci provinili proti zákonům státu, do jehož zajetí upadli, mohli a měli být náležitě potrestáni – malé prohřešky řešili sami táboroví velitelé, vážnější případy divizní a brigádní soud v Terezíně. Fyzické tresty za vzpurnost či krádeže nebyly ničím zvláštním ani nezákonným (viz kap. 1.2.2), poškození erárního majetku

do tábora v Jablonném. Na bližší vztahy s Dukátovými však nelze na základě dostupných pramenů usuzovat. SOkA Česká Lípa, fond Marie Dukátové, kart. č. 30, výhradně korespondence ruských zajatců z tábora v Jablonném za první světové války; Tamtéž, kart. č. 12, různé dopisy od zajatců z první světové války.

²⁴⁶ SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 290r.

²⁴⁷ FERGUSON, N.: *Nešťastná válka*, s. 329–331; JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*, s. 123–124.

bylo obvykle trestáno odepřením potravy i na několik dní.²⁴⁸ Zajatci přitom neničili nutně věci v táborech proto, aby poškodili vůči sobě nepřátelský stát, ale snažili se zlepšit vlastní materiální situaci – doufali, že když zničí zavšivené deky nebo své značně obnošené, několikrát zašíváné oblečení, dostanou nové a lepší.²⁴⁹

Že zajatci něco zničili, bylo poměrně běžné, a trest skrze odpírání jídla hmotné škody nijak regulovat nepomáhal, ke konci války navíc hrozilo, že by tento kázeňský postih vážně ohrozil zdraví zajatců, kteří už tak nedostávali příliš velké přiděly jídla. Zajatci měli být proto nadále trestáni tím, že škody byly uhrazeny z depozitů, tj. z jejich našetřených, nevyplacených peněz. V táboře v Jablonném takto zajatcům strhli náklady za ukradené dřevo – zajatci použili prkna z několika baráků na podpal, aby měli na čem vařit. Naopak u poddůstojníků ministerstvo rozhodlo, že finančně trestání být nesmějí, jelikož jsou na svých financích životně závislí – veškeré své potřeby si museli stejně jako důstojníci hradit sami.²⁵⁰

Pokud se zajatci vážně provinili, mohli být na několik hodin či dní zavřeni v táborové věznici,²⁵¹ důstojníkům mohlo být uděleno „domácí“ vězení²⁵² (tj. nesměli vycházet ze svého pokoje). Poměrně účinný trest byl ale mnohem jednodušší: Stačilo zhasnout světla. Příkaz nesvítit už v brzkých večerních hodinách nesli zajatci velmi těžce, protože ztratili možnost nějak se zabavit – nemohli hrát hry ani si číst či psát dopisy. Zvláště těžce tento trest snášeli důstojníci, kteří neměli mnoho jiné zábavy ani za bílého dne.²⁵³

Zmiňované tresty byly zcela v souladu s mezinárodním právem. Na přelomu května a června 1916 však dorazila do tábora španělská mise, aby prošetřila záležitosti, které se s internacionálními úmluvami ztotožnit nedaly.

Ruské ministerstvo zahraničí obdrželo v květnu roku 1917 zprávu, že ruští zajatci v táboře v Německém Jablonném podstupují fyzické týrání, jsou tělesně trestáni za sebemenší přestupky, a dokonce proti nim stráže nejednou použily bajonety.

²⁴⁸ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 10-16/1, 1918, kart. č. 255.

²⁴⁹ Doufali v to tím více, když byli po příchodu do tábora z nařízení ministerstva okradeni o jejich vlastní, dobře zachované deky, které mohly lépe posloužit rakousko-uherským vojákům na frontě. Tamtéž, Int. 66-1/3-2 a 66-7/7-7, 1916, kart. č. 230.

²⁵⁰ Tamtéž, Int. 10-16/1, 1918, kart. č. 255; Tamtéž, Int. 15-4/118, 1918, kart. č. 256; Tamtéž, Int. Abt. 8/HB 19-20/6-2, 1918, kart. č. 1274.

²⁵¹ Přes zimu ale museli být zajatci trestáni pobýtem v jiných barácích, jelikož ty vězeňské bylo velmi náročné vytopit, protože nebyly tak hustě obydlené a protože zajatci byli při trestu omezení v pohybu (zvláště pokud byli spoutáni španglemi), a nemohli se tudíž zahřát ani chůzí apod. Viz Tamtéž, Int. čj. 9770, 1918, kart. č. 253.

²⁵² HHStA MdÄ, Administrative Registratur (AR), Kgf Varia – Dep. 7, 26404, kart. č. 436 F 36.

²⁵³ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 5108, 1916, kart. č. 104; K tomu také KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 27.

A co hůř, tři zajatci byli 16. května 1916 nalezeni v jednom z baráků oběšení. Ruská vláda požádala svého prostředníka z řad neutrálních států, Španělsko, aby celou věc prošetřilo, a Španělsko proto záhy vyslalo do Německého Jablonného delegaci složenou z hejtmana pěchoty Ignatia de Henestiosa de Rivadavia a lékaře Dona Joseho Blanca Alberti. Závěr inspekce není znám, samo c. a k. Ministerstvo války si samozřejmě uvědomovalo závažnost situace a rovněž nakázalo ony stížnosti na špatné zacházení se zajatci prošetřit. 10. oddělení ministerstva války přitom v dokumentu týkajícím se jiných stížností zajatců poukazovalo na skutečnost, že zajatci jsou přecitlivělí a více si stěžují, protože po dlouhé době zajetí již podléhají depresím, ne všechny stížnosti proto musí být oprávněné.²⁵⁴

Pro Německé Jablonné to však není jediný případ nařčení z krutého zacházení se zajatci. V prosinci 1915 si zajatý důstojník Latty stěžoval na jednoho z dozorců, kapitána Krumbholze, který měl opakovaně týrat zajatce do té míry, že jednomu z nich málem zlomil nohu.²⁵⁵ I když se nepodařilo dohledat více případů ani závěry inspektorů a delegátů, lze předpokládat, že někteří z dozorců se dopouštěli násilí na zajatcích v Jablonném v mnohem větší míře, než dovolovalo mezinárodní právo. Nebylo to ale nejspíš pravidlem, naopak do hry vstupovalo konání jednotlivců.

Není možné jednoznačně říci, zda se měli zajatci v jablonském táboře dobře nebo ne. Jejich situace se v průběhu války proměňovala, počáteční problémy byly zažehnávány a nové se objevovaly. V době, kdy byl roku 1915 rozšířen tábor a vyřešilo se tak přeplnění baráků, byli zajatci stále ještě dobře živeni a jejich oblečení se nacházelo v relativně dobrém stavu. Stejně jako v dalších zajateckých táborech v monarchii, rovněž v Jablonném se situace začala zhoršovat roku 1916 – navzdory samostatnému hospodářství v táboře dostávali zajatci stále menší přídělý jídla a začal se zhoršovat i stav jejich oblečení (především u Rusů, Angličanů a Francouzů, kteří byli v zajetí po kratší dobu, na tom byli o něco lépe), protože zásoby erárního oděvu se začínaly tenčít a situace se do konce války nezlepšila, naopak. Ani topiva se nedostávalo a v barácích panoval chlad, protože se v nich topilo pouze v odpoledních hodinách. Přesto v táboře vládl i v roce 1918 pořádek, dílny i kuchyně byly náležitě

²⁵⁴ K tomu více v kap. 2.6. *Besuch einer spanischen Militärmission in den Kriegsgefangenenlager. Reichenberger Zeitung* 58, č. 131, 1. června 1917, s. 3; VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 5108, 1916, kart. č. 104.

²⁵⁵ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 12. prosince 1915.

vybavené a baráky (především ten francouzský)²⁵⁶ čisté, jen v táborovém špitále v tomto směru nepanovaly příliš povzbudivé podmínky.²⁵⁷

Život zajatců v táboře v Německém Jablonném se příliš nelišil od jiných rakousko-uherských táborů, snad se zde vojáci měli dokonce o něco lépe: Netěšili se sice z krytého vyhřívaného bazénu jako zajatci v Knittelfeldu, zato zde alespoň nepropukla žádná z epidemií, které sužovaly vojáky v zajetí i na frontě a nevyhnuly se ani jiným zajateckým táborům v Čechách.

2.4 Hospodaření v táboře

Přisun desetitisíců válečných zajatců do vnitrozemí způsobil habsburské monarchii nemalé obtíže. Přijetím haagských a ženevských úmluv se Rakousko-Uhersko zavázalo o zajatce pečovat stejně jako o vlastní vojáky a týkalo se to samozřejmě také stravy. Vleklá válka však hospodářskému vývoji příliš nepřála a obyvatelstvo Předlitavska brzy začalo strádat. Předlitavsko jakožto průmyslově vyspělá oblast bylo z hlediska potravin značně závislé na importu z východní části monarchie. Jenomže úrodná Halič byla zdevastovaná boji a opakovaně obsazovaná carskou armádou a Uhry odmítaly poskytovat předválečné množství obilí, mouky a masa, jelikož jejich zemědělská produkce se vlivem válečného konfliktu rovněž znatelně snížila. Neutrální Rumunsko, jež rovněž státům poskytovalo materiální pomoc v podobně základních potravin, v létě 1916 vstoupilo do války na straně Dohody, a tak i tento zdroj obilí byl pro Rakousko-Uhersko ztracen.²⁵⁸

Také obyvatelstvo Německého Jablonného pocítilo nedostatek. Přestože část obyvatelstva pracovala v zemědělství, město živil už od středověku především obchod a od 18. století také textilní výroba (ač se Jablonné v produkci zdaleka nemohlo vyrovnat nedalekému Liberci). Špatná zásobovací situace v monarchii, jež se začala

²⁵⁶ Francouzi byli obyvatelstvem vnímáni jako velice vzdělaní a čistotní, se smyslem pro krásu, oproti Rusům, kteří pořádku „příliš nedbali“. *Von den Kriegsgefangenenlagern in Deutsch-Gabel und Braunau*. Reichenberger Zeitung 57, č. 11, 11. ledna 1916, s. 9.

²⁵⁷ ÖStA KA KM-HR, 14. Abt. 43-3/88, 1915, kart. č. 1281; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224; Tamtéž, Int. Čj. 9770, 1918, kart. č. 253; Tamtéž, Int. 40-10/5-2, 1918, kart. č. 260.

²⁵⁸ JINDRA, Zdeněk: *Ekonomický úpadek habsburské monarchie v závěrečné fázi první světové války. Ze zpráv německého zplnomocněnce ve Vídni v letech 1916–1918*. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 5. Československo a střední Evropa v meziválečném období*, Praha 1996, s. 31–35; K zásobovacím potížím v monarchii také ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a Velká válka*, s. 243–249. K tristní zásobovací situaci v severních Čechách na příkladě Šluknovského výběžku více KARLÍČEK, Petr: *Vdolky z dřevěných pilin a chleba z jehličí. Zásobování Šluknovska potravinami v době světové války*. In: ZEMANOVÁ, Marcela – ZEMAN, Václav a kol.: *První světová válka a role Němců v českých zemích*, Ústí nad Labem 2015, s. 102–124.

plně projevovat již v roce 1916, tak dopadla i na Jablonné v podobě zdražování a zavedení přidělového systému. Obyvatelstvo trápil nedostatek obilí a mouky, masa a tuku, cukru či kávy, ale také zeleniny, kterou Jablonští dříve dováželi za Saska, kde ale byl kvůli válce vývoz potravin zakázán. Obyvatelstvo, které tradičně pěstovalo především ovoce, tak bylo nabádáno také k pěstování zeleniny, aby si aspoň trochu přilepšilo.²⁵⁹

K podobnému kroku se uchýlil rovněž místní zajatecký tábor. Habsburská monarchie začala ve velkém využívat zajatce na zemědělské práce již v polovině roku 1915 a řešení nechat zajaté vojáky pěstovat obilí a zeleninu přímo pro potřeby tábora se samo nabízelo. Už roku 1915 byly na pronajímaném pozemku vedle tábora poblíž izolačních baráků vysázeny brambory. Sklizeň se však neuskutečnila, jelikož bramborové pole muselo v létě ustoupit výstavbě nových nemocničních budov.²⁶⁰

V roce 1916 se pěstování v táboře zintenzivnilo. Nejednalo se přirozeně o svobodné rozhodnutí velitelství tábora, využití erárních ploch vycházelo z nařízení vojenského velitelství v Litoměřicích, resp. 12. oddělení ministerstva války, jež mělo na starosti stravování. Již v únoru obdržely zajatecké tábory pokyny k jejich pěstitelskému snažení.

Tábory se měly zaměřit na pěstování raných odrůd obilovin a zeleniny a, pokud to bylo možné, měly vysadit také slunečnici, důležitý zdroj oleje. Ne ve všech táborech však byly podmínky pro pěstování příznivé, na to však ministerstvo pamatovalo. Táborová velitelství, resp. proviantní důstojníci, kteří měli vlastní táborové hospodaření včetně pěstování a chovu hospodářských zvířat na starosti, se měli v případě potřeby poradit se zkušenými zemědělci – kterých měli jistě v táborech plných Rusů „dostatek“ – a vysadit plodiny pro danou oblast vhodné.²⁶¹

Velitelství zajateckého tábora v Jablonném tak již 10. února hlásilo na velitelství do Litoměřic možnosti obdělávání půdy na svých pozemcích. Jelikož nemělo k dispozici jinou erární půdu než tu, jež tvořila prostor tábora pro zajatce a dozorčí oddíl, muselo maximálně využít plochy v táboře, jež nebyly zastavěné a pro „táborové účely“ potřebné. Vyměřeno tak bylo 13 687 m², které se rozprostíraly ve skupině A a B

²⁵⁹ Místní zahradník a meziválečný starosta Jablonného Hermann Jiru dokonce sepsal pro obyvatelstvo příručku pro pěstování zeleniny. *Nachrichten aus Stadt und Land. Deutsch-Gabel, Reichenberger Zeitung* 56, č. 67, 12. března 1915, s. 8.

²⁶⁰ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 82-1/1-20, 1916, kart. č. 234.

²⁶¹ Tamtéž, Int. 82-1/2-6, 1916, kart. č. 234.

a také v nemocniční a snad trochu překvapivě i v infekční skupině.²⁶² Větší plochy (o výměře 12 600 m²) měly být z nařízení intendantce litoměřického velitelství osety zrnem ovsa, menší plochy (celkem 1 087 m²) bylo rozhodnuto osázet bramborami a nadto další vyčleněné drobné plochy osázet zeleninou.²⁶³

Ani to nestačilo. V srpnu stejného roku 11. oddělení ministerstva války pro následující zemědělský rok 1916/1917 nařídilo, že k pěstování především ovsa a brambor má být využito co nejvíce erárních ploch nepotřebných pro provoz zajateckých táborů či pro vojenský výcvik. Kromě zajateckých táborů tak měly veškeré volné prostory poskytnout také vojenské posádky, a na cvičišťích, dvorech kasáren a jiných erárních plochách se brzy začalo orat.²⁶⁴

V Jablonném proto v hospodářském roce 1916/1917 neměli vlastní hospodářství pouze zajatci v zajateckém táboře,²⁶⁵ ale rovněž 10. domobranecký strážní prapor (*LandsturmWachBaon Nr. 10*). V jablonském táboře bylo obděláváno již 7,07 ha půdy, tedy pětinasobek oproti předchozímu roku a téměř čtvrtina z celkové rozlohy tábora, jež roku 1916 činila již 25 ha 84 a 64 m². Převažovaly ozimá pšenice, žito a brambory, na přibližně 2 ha se rozprostíraly velice různorodé, zajatci opečovávané zeleninové zahrady a další prostory byly vyčleněny jako pastviny.²⁶⁶ Na pozemcích strážního oddílu sloužily postupem času k pěstování zelí, mrkve, cibule, rajských jablíček a další zeleniny více než 2 ha půdy.²⁶⁷

V následujícím hospodářském roce se plocha, na níž zajatci mohli, či lépe řečeno museli hospodařit, znatelně zmenšila. Stalo se tak z podobného důvodu, jako v roce 1915: více než 0,5 ha bylo uvolněno pro nově budovanou záložní nemocnici pro pacienty s plicním onemocněním. Jelikož ale monarchie v březnu 1918 v Brestu Litevském uzavřela mír s Ruskem, ruští zajatci se začali pomalu, ale přece jen navracet domů. Tím se v táboře uvolnil další prostor, jenž bylo možno proměnit v políčka a záhony, a v květnu 1918 tak velitel hospodářství v táboře Oblt. Nebesky mohl hlásit

²⁶² Z nařízení oddělení 8/HB ministerstva války mělo být infekční oddělení zcela izolováno od zbytku tábora. Obdělávání tamních volných ploch však nutně znamenalo pohyb zdravých zajatců mezi infekční skupinou a dalšími táborovými skupinami. Zda bylo k tomuto kroku přistoupeno proto, že v táboře v Jablonném nepanovaly přílišné obavy z propuknutí epidemie, nebo šlo o ryze pragmatickou snahu maximalizovat výnosy volných ploch navzdory všem rizikům, je otázkou.

²⁶³ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 82-1/1-22, 82-1/1-18, 1916, kart. č. 234.

²⁶⁴ Tamtéž, Int. 82-1/1-104, 1916, kart. č. 234.

²⁶⁵ Hovoříme stále pouze o velkém táboře pro mužstvo, nikoli o důstojnické stanici pro zajatce.

²⁶⁶ Na záhonech rostly kupř. mrkev, červená řepa, rané i pozdní zelí, kapusta, květák, kedluben, cibule a také petržel, pažitka, pórek, česnek a další. ÖStA KA KM-HR, Abt. 11/E 1-92, 1916, kart. č. 1658; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 82-3/41-3, 1917 a 61-2/6-3, 1918, kart. č. 252.

²⁶⁷ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 82-3/41-3, 1917 a 61-2/6-3, 1918, kart. č. 252.

do Litoměřic, že zajatci obdělávají 6,5 ha půdy a k tomu více než 1 ha tvoří pastviny, na nichž se pasou ovce.²⁶⁸

Za hospodaření v táboře měl osobní odpovědnost táborový velitel. Ten měl dohlížet mj. na to, aby byly veškeré produkty náležitě předány táborové stravovací komisi, jež s potravinami dále nakládala.²⁶⁹ Každý velitel zajateckého tábora měl také dle nařízení 12. oddělení ministerstva války ze září 1915 zajistit, aby byla v táboře chována prasata. Táborové kuchyně totiž vyprodukovaly velké množství odpadu (ať už se jednalo o odpadní vodu, slupky brambor či zbytky jídla) a prasata se stala velice výhodným způsobem, jak se zbytků zbavit, a přitom ušetřit na krmení.²⁷⁰

Také chov hospodářských zvířat byl tedy ministerstvem doporučován, resp. nařizován a zajatecké tábory se toho pochopitelně chopily, ač v různé míře a dle vlastních možností. Běžně se tak v táborech kromě prasat chovaly ovce, krávy, králíci a drůbež.²⁷¹

Velitelství tábora v Jablonném samo nezhálelo a již v polovině října 1915 mělo vypracovaný návrh na výstavbu vepřína. Prasatům se dle všeho v táboře dařilo a na počátku roku 1917 proto požádala (pravděpodobně úspěšně) vojenská správa budov tábora o rozšíření vepřína.²⁷² Naopak nepříznivě se ministerstvo války postavilo k úmyslu vystavět v táboře chlévy pro dojné krávy, jelikož se monarchii už v polovině téhož roku nedostávalo dostatečného množství krmiva a tábor v Jablonném by tak nemohl spoléhat na erární zásoby v případě, že by nebyl v produkci krmiva zcela soběstačný. K zavedení chovu krav tak v Jablonném nikdy nedošlo,²⁷³ i tak měli ale zajatci koho opečovávat – kromě prasat se starali o téměř 30hlavé stádo ovcí a v červnu 1918 jim k tomu přibylo z tábora v Mostě ještě menší hejno kachen.²⁷⁴

²⁶⁸ Tamtéž, Int. 61-2/6-3, 1918, kart. č. 262; Tamtéž, Int. 61-2/6-16, 1918, kart. č. 263.

²⁶⁹ Stravovací komise v táborech sestávaly ze třech důstojníků: z velitelem tábora ustanoveného předsedy komise, z kontrolora a z proviantního důstojníka.

²⁷⁰ ÖStA KA KM-HR, 12. Abt. 46-48/115-12, 1915, kart. č. 1191.

²⁷¹ Tábor v Jablonném byl v rámci litoměřické oblasti zřejmě jediným, kde se chov králíků nezavedl. Tábory mohly králíky získávat z tábora ve Wieselburgu v Dolních Rakousích, kde vznikl speciální chov určený pro rozvoz chovných králíků do dalších táborů a kde také probíhalo školení vojáků ohledně péče o tato drobná zvířata. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 32-5/4-4, 1916, kart. č. 222; Tamtéž, Int. 72-84/1-30, 1917, kart. č. 250.

²⁷² Tamtéž, Int. 50-11/14-4, 1915, kart. č. 205; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-20/1/3, 1917, kart. č. 1110. V listopadu roku 1917 už se váleční zajatci starali o čtyři prasnice a 36 selat. Viz VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 82-3/64-19, 1917, kart. č. 252.

²⁷³ Vyplyývá to z měsíčních hlášení o hospodaření z konce roku 1917 a z roku 1918. Viz např. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 82-3/64-19, 1917, kart. č. 252; Tamtéž, Int. 82-4/1-8, 1918, kart. č. 270.

²⁷⁴ Např. Tamtéž, Int. 82-3/64-12, 1917, kart. č. 252; Tamtéž, Int. 82-4/1-24, 25, 1918, kart. č. 270.

Pro chov hospodářských zvířat byla nutná přítomnost veterináře. Samo ministerstvo války nařizovalo bedlivý dohled nad zvířaty,²⁷⁵ a pokud muselo být některé poraženo z důvodu nemoci či zranění, jeho maso nesmělo být dáno vojákům – ani těm zajatým – ke konzumaci, pokud tak veterinář nařídil. Veterináři se současně spolu s lékaři podíleli na kontrolách dodávek masa do táborů, a tak např. v květnu 1917 zastavili importované maso z Liberce, resp. z Ruska, které bylo v tak vysokém stádiu rozkladu, že nejenže jej vrchní táborový lékař Dr. Adolf Fristch zakázal použít ke stravování zajatců, ale také státní vrchní veterinář Eduard Schwenka rozhodl, že maso nesmí být použito ani ke krmení zvířat (nejspíš měl na mysli hlídací psy) a je nutné jej ihned zlikvidovat.²⁷⁶

Ministerstvo války doporučovalo táborům zřízení vlastních jatek, aby jejich chod mohli zajišťovat sami zajatci, v Jablonném však převážila již roku 1915 argumentace táborového velitelství: tábor má příliš nízký početní stav zajatců na to, aby se zřízení jatek vyplatilo oproti nákupu masa od domácího obyvatelstva (na rozdíl od Liberce a dalších táborů, v Jablonném bylo tou obou max. 4000 zajatců), veškerá plocha tábora je navíc již zastavěna. Zřízení jatek by také znamenalo těžko řešitelné hygienické obtíže.²⁷⁷ Nejpozději od podzimu 1917 pak porážku zvířat zajišťoval domobranecký strážní prapor č. 10,²⁷⁸ ubytovaný v barákové skupině vedle tábora. Játka byla zřízena v pronajatých prostorách nejmenovaného zemědělce – v úvahu připadají hospodářské budovy Wenzela Schichta, jelikož tyto se nacházely v bezprostředním sousedství tábora. Zvířata vedená na porážku by tak nemusela být dopravována příliš daleko, a i strážní oddíl, který porážku zajišťoval, by měl jatka ve své blízkosti.²⁷⁹

Játka nesloužila pouze k porážkám a zpracování masa, ale také k výrobě uzenin, čímž se opět spotřebovával odpadní materiál. Vyrobené uzeniny (v listopadu 1917 až 150 kg týdně) putovaly na trh, popřípadě byly poskytovány markytánům v zajateckém táboře do jejich obchůdku. Kupříkladu v libereckém táboře se ale zbytky

²⁷⁵ Také koně, předtím, než byli poraženi, museli být veterinářem prohlédnuti pro posouzení, zda je jejich maso vhodné pro přípravu jídla pro (zajaté) vojáky. Koňské maso bylo jakožto levnější masná položka navrhováno k zařazení do jídelníčku zajatců už roku 1915. Ještě roku 1917 ale na ministerstvo války docházely zprávy o stížnostech zajatců, kteří koňské maso odmítají pozřít. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 32-5/20, 1915, kart. č. 202; Tamtéž, Int. 72-24/13, 1918, kart. č. 268.

²⁷⁶ Tamtéž, Int. 72-57/14-10, 1917, kart. č. 249; Tamtéž, Int. 82-4/1-7, 1918, kart. č. 270.

²⁷⁷ Tamtéž, Int. 50-11/5-5, 1915, kart. č. 205; Tamtéž, Int. 72-56/60-2, 1917, kart. č. 249.

²⁷⁸ Mimo jiné proto, že v táboře nebylo zajatce majícího zkušenosti s řezničinou.

²⁷⁹ V tuto chvíli však nelze onu domněnku potvrdit a podložit pramenným materiálem. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 72-56/60, 1917, kart. č. 249.

z jatek dovážely do táborové nemocnice, kde se teprve uzeniny vyráběly, aby následně posloužily jako součást dietní stravy nemocných zajatců.²⁸⁰

Nutno podotknout, že samostatné hospodářství sice mělo dopomoci táboru, aby byl co nejsoběstačnejší v užití svých obyvatel, ani s vypěstovanými plodinami a vykrmenými zvířaty však nemohli nakládat dle své vůle a z vyšších míst bylo zdůrazňováno, že celý systém „rozhodně neslouží k bezplatnému přilepšení dozorčích a zajatců“. Táboru tak zůstalo pouze pečlivě propočítané množství, přebytky musely být nahlášeny a až ministerstvo války rozhodlo, co se s nimi stane. Většinou putovaly na frontu nebo do táborů, kde byl dotyčných potravin stálý nedostatek.²⁸¹

S výjimkou jatek byli na práce v táborovém hospodářství nasazováni sami zajatci. O zvířata každý den pečovali tři ruští vojáci, počty mužů pracujících na poli se měnily – vesměs šlo ale především o Rusy, Angličanům a Francouzům byly zadávány často jen lehčí práce, např. v podobě pletí zeleninových záhonů. V měsíčních hlášeních o hospodaření v táboře se objevují také povzdechy, že práce na polích postupují pomalu: Silní a zdraví muži byli posíláni na zemědělské či lesnické práce do okolí, ale i stovky kilometrů daleko, a v táboře tak zbyli pouze slabí a nemocní jedinci, kteří se museli do táborového hospodaření zapojit. Samozřejmě ale neměli dostatek sil, aby podávali náležité výkony.²⁸²

Ani v zimě zajatci nezháleli. Když neměli co okopávat a sklízet, opravovali okna pařenišť, rozprostírali hnůj po polích a zahradách a jinak připravovali vytyčené plochy na jarní osev. Kromě toho ze sklizené slámy, která nebyla využita do slamníků či jako podestýlka pro zvířata, a současně nemusela být odevzdána eráru, zajatci pletli boty či rohože, z vrbového proutí vázali košťata a pletli koše, a samozřejmě opečovávali veškerou zvířenu.²⁸³

V dalších zajateckých táborech habsburské monarchie tomu nebylo jinak. Stejně jako jiné státy, i Rakousko-Uhersko se řídilo zásadou, že váleční zajatci si mají ubytování, jídlo a ošacení odpracovat. A tak byli hojně využíváni jako levnější pracovní síla uvnitř i mimo tábor s tím rozdílem, že za práce mimo tábor zajatci dostávali denní

²⁸⁰ K tomu tamtéž, Int. 72-56/60 a 72-56/60-2, 1917, kart. č. 249.

²⁸¹ Tamtéž, Int. 82-1/2-6, 1916, kart. č. 234. Prasata se však „přebytky“ netýkaly, tato zvířata měla být v táborech chována primárně pro vojáky na frontě, nikoli pro potřeby zajatců v táborech. Také tábor v Jablonném tak mladá vykrmená prasata musel odevzdávat. Oproti tomu králíci (kteří ale v Jablonném chování nebyli) byli určeni pro své dietní maso primárně pro zajatecké tábory, resp. pro stravu zajatců v táborových nemocnicích. Tamtéž, Int. 32-5/16-4, 1916, kart. č. 223; Tamtéž, Int. 82-3/64-19, 1917, kart. č. 252; Tamtéž, Int. 32-5/4-4, 1916, kart. č. 222.

²⁸² Tamtéž, Int. 82-4/1, 82-4/1-8, 22, 24, 25, 29, 1918, kart. č. 270.

²⁸³ Tamtéž, Int. 82-4/1, 82-4/1-8, 22, 24, 25, 29, 1918, kart. č. 270.

příplatky. Práce zajišťující běžný chod tábora zajatcům finanční ohodnocení nepřinesly (s výjimkou pekárny), jelikož zajatci pracovali „v zájmu svém a svých druhů“.²⁸⁴

2.4.1 Zásobování tábora

Vlastní hospodaření tábor neuživilo a zajatci tak byli v mnohém stále odkázáni na dodávky z centrálních skladů ve Vídni či (pro severní Čechy) v Terezíně nebo na koupi u místních obchodníků. Z Vídně tak byly do táborů v monarchii rozváženy např. brambory nebo mouka, z vojenského magazínu v Terezíně Jablonné dováželo sudy solených sušených ryb a sledů dodávaných do skladů z Norska,²⁸⁵ stejně jako potřebnou slámu do slavníků – zemědělci ji prodávat nechtěli, jelikož ji sami potřebovali na zimu na podestýlku pro zvířata, zdrženliví byli ostatně i ohledně prodeje své úrody.²⁸⁶ Obecně se měly tábory snažit získávat potraviny především od místních, velitelství ale současně musela hlásit ceny potravin v regionech 12. stravovacímu oddělení ministerstva války, aby se zabránilo lichvě. Obchodníci se totiž samozřejmě snažili na nouzi vojenských i civilních osob vydělat, a to i přes státem stanovené maximální ceny.²⁸⁷

Tábor v Německém Jablonném byl tak již od svých počátků zásobován jablonským dopravcem Wenzelem Eckertem, co se palivového dřeva a uhlí týkalo. Prostřednictvím místní firmy Josefa Harolda, který se zavázal po dobu existence tábora zajišťovat potraviny, které bylo jinak obtížné v regionu sehnat, získával tábor zeleninu a luštěniny, cukr, čaj, kávu, sůl, tuk a špek, ale i petrolej. Současně musel Harold dle smlouvy zřídit na vlastní náklady sklad, v němž veškeré potraviny přechovával, a každý den v 7 hod. ráno dodával pomocí (táborem zapůjčených) povozů předem

²⁸⁴ Tamtéž, Int. 58-2/1-5, 1915, kart. č. 206.

²⁸⁵ Solené a sušené maso a ryby nebyly uskladňovány v proviantních skladech přímo v táboře, místo se pro ně našlo ve skalách pod zámkem Lemberk, ve sklepích vyhloubených pro účely tamního pivovaru, jehož budova však dnes již nestojí. Tamtéž, Int. 32-5/71-19, 1915, kart. č. 202.

²⁸⁶ Nedostatek obilné mouky vedl k výrobě mouky z brambor, případně se do chlebového těsta přimíchávala bramborová kaše. Tamtéž, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224; Tamtéž, Int. 72-4/9-63, 72-4/9-186 a 72-4/9-194, 1915, kart. č. 210; Tamtéž, Int. 32-5/20 a 32-5/32-20, 1915, kart. č. 202. Rovněž obce měly se sháněním potravin problém, zemědělci raději než do obecních skladů prodali mnohem výhodněji své obilí agentům, kteří následně zásoby za draho rozprodávali dál. Stát se snažil těmto jevům zabránit nucenými výkupy a rekvizicemi, černý trh však kvetl dál, a ani centrálně řízené hospodářství tomu nemohlo zabránit. K tomu také ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a Velká válka*, s. 243–247.

²⁸⁷ ÖStA KA KM-HR, 12. Abt. 46-48/115-12, 1915, kart. č. 1191; Ani Jablonné a jeho okolí se lichvě (především u potravin) za první světové války nevyhnulo, o čemž svědčí množství případů, jimiž se musel okresní soud v Jablonném zabývat. Viz SOKA Česká Lípa, fond OS JvP, inv. č. 224, kart. č. 15, předražování potravin, lichva; Tamtéž, inv. č. 225, kart. č. 16, rozsudky a hlavní přelíčení.

určené množství do tábora.²⁸⁸ Už na konci roku 1915 se však Josef Harold rozhodl od smlouvy odstoupit, obchody s táborem asi nebyly tak výnosné, jak si na počátku sliboval, a táborové velitelství tak hledalo potraviny u jiných obchodníků v okolí.²⁸⁹

Samo velitelství tábora šlo obchodníkům z Jablonného naproti a za povzbuzení ministerstva umožnilo obchodníkům z města zřídit obchůdek přímo v táboře a prodávat tam zajatcům potraviny a cigarety na přilepšenou.²⁹⁰ Prodeje se mohly účastnit pouze prověřené, politicky důvěryhodné osoby a samotný prodej měl také určitá pravidla – obchodníci se nesměli dávat se zajatci do řeči a nesměli jim prodávat příliš velké množství cigaret, tabáku či potravin. Mezi zajatci totiž kvetl černý trh s jídlem (zejména chlebem) a také hazard, nešvar, který rozkládal morálku v táboře. Naopak se mohl v obchůdkách objevovat i oděv nebo (ovšem nejprve cenzory zkontrolované) knihy. Ceny v obchůdkách a kantýnách navíc musely být předem schváleny táborovým velitelstvím i okresním hejtmánstvím v Jablonném. Zajetí důstojníci přitom měli zajištěno právo nakupovat si přímo v obchodech ve městě a nebyli omezeni na obchůdky otvírané v prostorách táborů.²⁹¹

Smlouvu s Wilhelmem Kirschnerem, provozovatelem kantýny v jablonském táboře, podepsalo táborové velitelství v květnu 1915. Hostinský Kirschner se zavazoval mj. k tomu, že nebude zajatcům prodávat alkohol, svíčky, petrolej ani hrací karty a že potraviny budou náležité kvality, na což dohlížel vrchní táborový lékař. Jeho personál, který v kantýně obsluhoval, měl zakázáno se zajatci hovořit mimo obchodní záležitosti a nesměl se samozřejmě v táboře zdržovat mimo kantýnu, tedy budovu, kterou jablonský hostinský na své náklady nechal vystavět a kterou ve smlouvě přislíbil táboru poskytovat k užívání až do konce jeho existence. Současně se zavázal zařídit nemocným zajatcům dietní stravu dle pokynů lékaře a souhlasil se zákazem vyměňovat zajatcům ruské peníze – jeho personál naopak měl dostat pokyn, aby veškeré ruské peníze, s nimiž by zajatci chtěli platit, vybíral a odevzdával na táborovém velitelství.

²⁸⁸ Jablonský tábor trpěl jedním velkým deficitem – neměl úzkokolejku. Proto veškerá přeprava potravin a stavebního materiálu, která putovala po silnicích i železnici, musela probíhat jen a pouze pomocí povozů.

²⁸⁹ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 32-5/71-19, 1915, kart. č. 202; Tamtéž, Int. 31-5/18-8, 1916, kart. č. 221.

²⁹⁰ Ministerstvo války rozhodlo, že protože civilní obyvatelstvo musí poskytovat zajateckým táborům určité služby a zboží, mělo by také na oplátku požívat určité výhody – např. právě v podobě možnosti přivydělat si na prodeji zboží zajatým vojákům. Tamtéž, Int. res. č. 22429, 1915, kart. č. 196.

²⁹¹ Tamtéž, Int. res. č. 4551 a res. č. 22429, 1915, kart. č. 196; Tamtéž, Int. 81-3/4-7, 1916, kart. č. 234.

A aby si vedení tábora dodržování smlouvy pojistilo, zaplatil ještě Kirschner kauci ve výši 1000 korun.²⁹²

Zajatci měli vstup do kantýny zakázán – do budovy si mohli pro zboží dojet jen příslušníci rakousko-uherských ozbrojených sil. Tabák, velice žádaná komodita mezi vojáky, však mohl být prodáván pouze návštěvníkům kantýny. Tento příkaz se ale podařilo v jablonském táboře jednoduše obejít: zajatci dostávali svůj tabák oknem.²⁹³

Také další tábory umožnily obchodníkům zřídit si vlastní obchůdky, ministerstvo války ale brzy zjistilo, že by bylo výhodnější kantýny a obchody v táborech převzít a podřídit je přímo vojenské správě, protože by to do budoucna usnadnilo demobilizační proces. Kantýna v Jablonném tak byla vojenskou správou převzata už v září 1916 a v jejím provozu se střídali vysloužilí, obchodu znali vojáci, pravidla a podmínky obchodu však zůstaly stejné.²⁹⁴

Jakkoli se tábor snažil být soběstačnou hospodářskou jednotkou, místní klimatické podmínky a poměry v táboře neumožňovaly plné osamostatnění. Závislost na obchodnících mimo táborový plot tedy byla nadále značná a obchodníci, snažící se co nejvíce vydělat, ne vždy dávali přednost zajatcům nad potřebami a požadavky civilního obyvatelstva, které rovněž strádalo, mnohdy i více než sami zajatci.

2.5 Důstojnická stanice pro válečné zajatce

Haagské úmluvy a ženevské konvence se pokoušely zajistit válečným zajatcům základní práva a určitý životní komfort. Rakousko-Uhersko patřilo k zemím, které se snažily úmluvy dodržovat a nepodléhat příliš pravidlu reciprocity, ekonomické potíže, které se začaly prohlubovat roku 1916, však dávají tušit, že se monarchie navzdory veškerým snahám nemohla o zajatce náležitě postarat, tím spíše ne o zajaté důstojníky, kteří byli zpravidla zvyklí na mnohem vyšší životní standard než řadoví vojáci. Tato skutečnost, spolu s faktem, že běžní (zejména ruští) vojáci neuměli psát, kdežto důstojníci ovládali leckdy i němčinu, vedla k tomu, že se na ministerstvech i u Červeného kříže hromadily právě stížnosti důstojníků, nespokojených s poměry

²⁹² Tamtéž Int. 81-3/4-2, 1916, kart. č. 234.

²⁹³ K tomu a obecně k distribuci tabáku v habsburské monarchii za Velké války více MACKOVÁ, Marie: *Státní tabáková režie v Čechách v období první světové války*. In: ZEMANOVÁ, M. – ZEMAN, V.: *První světová válka a role Němců v českých zemích*, s. 92–101.

²⁹⁴ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 81-3/4 a 81-3/4-2, 1916, kart. č. 234.

v táborech a důstojnických stanicích, právě tyto stížnosti pak dopomáhají dokreslit atmosféru v zajetí.

Oproti jiným táborům, kde byly důstojníkům vyhrazeny prostory kasárenských budov, zatímco ostatní zajatci byli ubytováni v nově vystavěných dřevěných barácích (např. v Josefově), neměli důstojníci v Jablonném zděné budovy k dispozici a byli, stejně jako mužstvo, odkázáni na prkna a lepenku, které ale dostatečně neochránily ani před zimou, ani před deštěm.²⁹⁵ První dva obytné baráky vznikly vedle Střelnice již během listopadové výstavby většího jablonského tábora roku 1914 (viz kap. 2.1), každý byl několika příčkami rozdělen na menší pokoje a obýván pouhými 20 zajatci, čímž byla důstojníkům zajištěna aspoň trocha soukromí a pohodlí. Každý pokoj měl navíc vlastní vytápění.²⁹⁶ V létě roku 1915 se pak nejenže rozšířil větší tábor pro mužstvo, ale rovněž obsazenost důstojnické stanice se zvyšovala, takže bylo potřeba přistavět další tři baráky i na pozemku u Střelnice, kde pak od srpna 1915 až do konce války počet obyvatel kolísal mezi 90 a 120 muži z řad ruských, anglických, francouzských a italských důstojníků.²⁹⁷

V důstojnické stanici se kromě obytných baráků nacházela také budova s kanceláři velitelství stanice, jejíž součástí byla i pošta. V další menší budově byli ubytováni sluhové, které si mnohdy sami důstojníci vybrali z řad vojáků ubytovaných v táboře na severu města, pokud si je nepřivedli rovnou s sebou.²⁹⁸ V kuchyni vařili zpočátku tři, od září 1915 dokonce šest kuchařů – důstojnická stanice si totiž sháněla potraviny ve vlastní režii a ani kuchyně nebyla závislá na jídelníčku většího zajateckého tábora.²⁹⁹

Zajatcům v táboře pro mužstvo byla vyplácena denní mzda pouhých 16 haléřů, ale stravu dostávali v naturáliích, stejně jako erární oblečení. Důstojníkům náležela

²⁹⁵ Důstojníci si dokonce stěžovali, že si stěny v pokojích musí oblepovat papírem a mapami, aby místnosti trochu zaizolovali. Stížnost, v níž jsou zapojeny mapy, je poměrně úsměvná vzhledem k tomu, že zajatci – a především důstojníci – nesměli mít kvůli možnostem útěků mapy ve svém držení. VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 5108, 1916, kart. č. 104; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 29. června, 11. července, 14. srpna a 3. října 1915.

²⁹⁶ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 31-8/2-2, 1917, kart. č. 240; KÜHN, Jiří: *Jablonné v Podještědí. Lužické a Žitavské hory: Historické obrázky*. Online: <http://luzicke-hory.cz/galerie/index.php?pg=#hpjabc#gallery-56> [20. 3. 2024].

²⁹⁷ Zkolaudována byla dokončená stavba v srpnu 1916. ÖStA KA KM-HR, 8. Abt. 19-20/8/7, 1916, kart. č. 935; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 72-4/33-4, 1918, kart. č. 266.

²⁹⁸ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 7290, 1916, kart. č. 104; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 6. dubna, 16. června a 3. července 1915.

²⁹⁹ Potraviny proto byly uskladňovány také přímo ve stanici, ve skladu ve stejném baráku, kde byla kuchyně. VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápisy z 29. dubna a od září 1915.

alimentace mnohem vyšší: Generálové měli nárok na 10 korun, štábní důstojníci na 6 korun, vyšší důstojníci na 4 koruny a 2 koruny dostávali gážísté bez hodnostní třídy. Peníze – v podobě kovových mincí, ražených přímo pro důstojnickou stanici v Jablonném – byly důstojníkům vypláceny v dekadách, stejně jako zajatým vojínům, a rovněž byly částečně ukládány do depozitu. Na rozdíl od vojínů jim však byly z alimentace hned strhávány náklady na stravu. Cokoli důstojníci potřebovali, ať už se jednalo o jídlo, oděv nebo topný materiál, museli za to zaplatit.³⁰⁰

S oblečením důstojníků byl v Jablonném značný problém. Dle nařízení 10. oddělení ministerstva války č. 16184 z 24. listopadu 1914 bylo zajatým ruským důstojníkům zakázáno pořizovat si civilní šaty, protože by se mohly stát dobrou pomůckou při útěku z tábora. Velitelství stanice v Jablonném však poukazovalo na to, že byl sice pro důstojníky vydán onen zákaz, současně ale nebyla dána žádná směrnice pro jejich stejnokroj. Někteří z důstojníků na sobě při příjezdu do tábora neměli ani vlastní uniformu, nebo se již nacházela ve špatném stavu, a proto jim bylo povolováno nechat si ušít u místních krejčích civilní šaty.³⁰¹ Zvláště ke konci války do stanice docházeli i důstojníci nemající potřebné finanční prostředky, oblečení pro ně bylo proto fasováno na dluh z centrálních skladů ve Vídni.³⁰²

Jak se prohlubovala krize, začali mít i zajatí důstojníci, nezávislí na hospodaření většího zajateckého tábora, nouzi o potraviny, zvláště když jim na jaře roku 1918 zastavily civilní úřady v Jablonném dodávky chleba. Ceny potravin se zvyšovaly, naopak příjmy důstojníků klesaly – na jaře 1918 dostávali shodně alimentaci ve výši 4 K 50 h a byli připraveni o příjmy, jež jim zasílaly jejich rodiny, protože Rakousko-Uhersko zavedlo proti Rusku poštovní blokádu.³⁰³ Nakonec ministerstvo války, z obav z hladových stávek, dovolilo stanici po nejnnutnější dobu odebírat potraviny ze zásob z potravinových skladů z většího tábora, i tak si ale důstojníci museli zvykat na skromné podmínky.³⁰⁴

Stejně jako mužstvo, také důstojníci si hledali různé způsoby, jak trávit volný čas, kterého měli mnohem více než vojíni – haagské úmluvy totiž neumožňovaly

³⁰⁰ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 22-18/24-6, 1914, kart. č. 188; Tamtéž, Int. 31-8/2-2, 1917, kart. č. 240.

³⁰¹ Tamtéž, Präs. 90-4/2-2, 1915, kart. č. 92.

³⁰² ÖStA KA KM-HR, 13. Abt. 27-60/26/8, 27-60/26/14, 1917, kart. č. 2167.

³⁰³ I na počátku války se ale důstojníci domáhali svých finančních obnosů, jež jim jejich příbuzní zasílali na přilepšenou, protože zásilky ne vždy dorazily. Buď mohly být ztraceny ve vagonech o tisících balíčků, nebo ukradeny, nebo skončily v táborech a stanicích, z nichž byli zajatci nedávno transportováni jinam, a odesílatelé ještě nebyli zpraveni o změně adresy.

³⁰⁴ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 72-4/33, 72-4/33-4, 1918, kart. č. 266.

zaměstnávat důstojníky, ti tudíž nemohli hledat rozptýlení v pracovní činnosti. V jablonské stanici se tak zajatí muži snažili zabavit četbou,³⁰⁵ ale také hraním tenisu a ruských kuželek na speciálně upravených plochách, velitelství stanice jim opatřilo i různé sportovní náčiní včetně skokanského můstku.³⁰⁶ Mezi oblíbené zábavy patřila hudba, důstojníci měli k dispozici pianino a také gramofon. Stejně jako vojáci ve větším táboře, také důstojníci secvičovali divadelní představení a pořádali koncerty, ti zručnější se bavili i výrobou různých užitkových předmětů, jež chtěli prodávat v malém stánku.³⁰⁷ Kromě toho chodili na procházky a navštěvovali divadelní představení pořádaná mužstvem. Zažádali si rovněž o fotoaparát, ale těžko říct, zda jim i v této prosbě bylo vyhověno – fotografovat zajatce i tábory bylo obecně zakázáno (ač k tomu samozřejmě přesto docházelo), aby se nevhodné fotografie nešířily mezi obyvatelstvem a nedostaly se do rukou nepřítele, a tím neposloužily proti monarchii mířené propagandě.³⁰⁸

Kromě spousty volného času trápila důstojníky touha po citech. Daleko od domova, od svých žen, dívek a dětí, upínali se vojáci na frontě i v zajateckých táborech na své kamarády-spolubojovníky, citové naplnění nacházeli ale také u němých tváří, ujímali se zatoulaných psů a koček, či dokonce malých koroptví.³⁰⁹ V táboře v Jablonném zažádali dva důstojníci o povolení ujmout se psů, další zatoužil po kanárkovi. Zvířata byla zajatcům povolena, k nelibosti vrchního lékaře dr. Johanna Müllera, který především ve psech viděl přenašeče blech, tedy zdroj rychle se šířících nemocí.³¹⁰

Zatímco mužstvo muselo o své každodenní potřeby pečovat samo, důstojníci měli k zajištění určitého komfortu k dispozici sluhy, ubytované v samostatném, menším baráku. Ti spolu s kuchaři obstarávali důstojníkům pokrmy, připravovali jim koupele,³¹¹

³⁰⁵ Knihy dostávali zajatci od různých organizací a institucí, v jablonském táboře kupř. z benediktinského kláštera v Sekavě v Rakousku. Viz VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 27. února 1915.

³⁰⁶ Tamtéž, zápis z 28. a 30. dubna, 4. června a 23. září 1915.

³⁰⁷ Zda dostali důstojníci od velitelství stanice svolení k výstavbě stánku, však není jasné, jistý je jen jejich úmysl.

³⁰⁸ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 6.–7. března, 20. března a 25. května 1915; TŮMOVÁ, M.: *Každodennost v zajateckých táborech Rakouska-Uherska*, s. 13; KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 47.

³⁰⁹ HOLMES, R.: *Obrazy války*, s. 97–98. K roli zvířat v první světové válce více např. PETERS, Susanne: „Spare neither horse nor rider!“ *Tiere im Ersten Weltkrieg*. In: BURKHARDT, Armin – THORSTEN, Unger (Hgs.): *Der Erste Weltkrieg: Interdisziplinäre Annäherungen*, Hannover 2018, s. 239–256.

³¹⁰ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 19. února, 6.–7. března a 31. července 1915.

³¹¹ Důstojníci měli v táborových odděleních nárok na jednu koupel týdně zdarma, ale v důstojnických stanicích, jako bylo Jablonné, si je museli hradit. Snad od roku 1916 však ministerstvo války zavedlo i pro důstojníky ve stanicích jednu koupel týdně zdarma s tím, že další koupele si mohli na vlastní

zašivali jim knoflíky, přitápěli v kamnech, když důstojníci trpěli zimou.³¹² Rovněž byli ale předmětem hněvu důstojníků, kteří si i vlivem dlouhého zajetí hledali cíl, na němž by si vybili svou frustraci. Chyby a neukázněnost sluhů byly dobrou záminkou.³¹³

Důstojníky podobně jako mužstvo v tábore trápily zima a hlad, stejně jako nedostatek peněz a přemíra volného času. Nuda a všednost pak byly jedněmi z hlavních příčin značných psychických problémů, s nimiž se museli potýkat muži na frontě³¹⁴ i vojáci zavření v zajateckých táborech.

2.6 Nemoc ostnatého drátu a útěky

V roce 1921 popsal švýcarský lékař Adolf Lukas Vischer (1884–1974) psychickou chorobu, již pozoroval jakožto velvyslanec v Londýně mezi muži v zajateckých i civilních internačních táborech ve Velké Británii v průběhu první světové války. Projevovala se depresemi, apatií či naopak agresivním chováním vůči svým společníkům v tábore a ve známost vešla pod prozaickým názvem „nemoc ostnatého drátu“ (*Stacheldraht-Krankheit*).³¹⁵

Dle dr. Vischera byla nemoc v případě věznění trvajícího déle než šest měsíců prakticky nevyhnutelná. Muži se potýkali s nudou, s nekonečnými, stále stejně plynoucími dny, obklopení stejnými muži, uzavření ve stejném prostoru bez možnosti soukromí. Trápila je existenciální nejistota. Nevěděli, jak dlouho budou věznění, kdy skončí válka, zda je příští den nezařadí do transportu do jiného tábora, jestli se dostanou domů. V myšlenkách se zaobírali touhou po svobodě a strachem o své blízké, od nichž docházela korespondence v nepravidelných intervalech. Sužovaly je výčitky svědomí, že tráví dny v relativní bezpečí za táborovým oplocením, zatímco jejich druzi ve zbrani bojují a umírají za vlast. Jejich deprese byly navíc – především v případě Italů – prohlubovány vědomím, že jejich domovina ztrácí se zajetím o své vojáky zájem, a dokonce jim, jakožto zrádcům, odmítá posílat hmotnou

náklady připlatit. Mužstvo se koupalo rovněž jednou týdně, strážní oddíly o něco častěji. ÖStA KA KM-HR, 11. Abt. 6-42/68/I, 1915, kart. č. 1087; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 31-5/18-3 a 31-5/18-5, 1916, kart. č. 221.

³¹² Zima a drsné podnebí v Jablonném byly častým předmětem stížností důstojníků. V důstojnické stanici tento problém od roku 1917 řešili přeměnou jídelního sálu v jakési společenské centrum, kde důstojníci trávili většinu času, aby se ušetřilo na vytápění jednotlivých pokojů. ÖStA KA KM-HR, 8 Abt. HB 19-13/5-128, 1915, kart. č. 725; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 31-8/2-2, 1917, kart. č. 240.

³¹³ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 18. února a 23. července 1915.

³¹⁴ K tomu více např. HOLMES, R.: *Obrazy války*, s. 113, 222–239.

³¹⁵ PANAYI, P.: *Normalität hinter Stacheldraht*, s. 142–143.

pomoc.³¹⁶ Všechny tyto skutečnosti podporovaly psychické potíže, jež si vojáci mnohdy přivezli do tábora už z fronty. Jedním ze způsobů, jak zajatce před nemocí ostatného drátu uchránit, bylo zaměstnat je. Kupř. důstojníci však dle mezinárodních úmluv zaměstnávání být nemohli, měli tak mnohem více času na negativní myšlenky a byli tudíž i náchylnější k psychickým potížím.³¹⁷

Vojáci se tyto své problémy pokoušeli řešit různě. Někteří se utápěli v alkoholu, který si, ač zakázán, do tábora vždy našel cestu.³¹⁸ Jiní své deprese a přecitlivělost ventilovali prostřednictvím násilí a mezi spoluvězni tak vznikaly hádky zakončené i těžkými zraněními, např. když ruský nadporučík Glaskoff v jablonské důstojnické stanici rozbil svému spolubydlícímu hlavu lahví.³¹⁹ Množství zajatců šlo cestou mnohem složitější a nebezpečnější: Pokusili se, více či méně úspěšně, utéci.

Pokud se noviny a kroniky o něco ze života zajatců zajímaly, byly to právě útěky. Jev to byl nežádoucí, nikoli však ojedinělý – zajatci utíkali z touhy po svobodě, ze strachu ze smrti na nemoci a hlad panující v táborech, z touhy po boji za svou zemi. Z tábora v Jablonném utíkali, stejně jako jinde v Evropě, především důstojníci, majíce více finančních prostředků, znalostí i jazykovou vybavenost oproti vojinům, mnohdy prostým rolníkům. Už na jaře 1915 tak muselo ministerstvo války řešit případ Evžena Stanislava Litinského, který si opatřil, mj. v Jablonném, potřebné mapy (jejichž držení však měli zajatci z pochopitelných důvodů zakázané!) a vypravil se na jih do Tábora, odkud se chtěl vydat dál na frontu, aby mohl pokračovat v bojích proti Turkům. Při jedné ze zastávek v Benešově u Prahy ale všímavý hostinský uprchlíka v civilních šatech odhalil a předal jej úřadům, které se postaraly o důstojníkův návrat do Jablonného.³²⁰ Mnohé útěky skončily podobně, civilisté se sami přičiňovali na chytání uprchlých nepřátelských vojáků – kromě strachu jim mohla být nemalou motivací finanční odměna (opakuje se částka 5 korun), kterou vojenská správa

³¹⁶ K přístupu Itálie k vojákům zajatým z vlastních řad více PROCACCI, G.: *Fahnenflüchtige jenseits der Alpen*, s. 194–215.

³¹⁷ WURZER, G.: *Die Erfahrung der Extreme*, s. 118; K psychice a proměnám vojáků v zajetí více VISCHER, Adolf Lukas: *Ueber Kriegspsychologie*. Allgemeine schweizerische Militärzeitung 67, 1921, s. 118–125. Dostupné online: <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=asm-003:1921:67::121#20>; Týž: *Ueber Kriegspsychologie. Schluß*. Allgemeine schweizerische Militärzeitung 67, 1921, s. 135–141. Dostupné online: <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=asm-003:1921:67::121#20>.

³¹⁸ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis ze 3. července 1915. Na frontě byl vojákům alkohol ordinován na povzbuzení před bitvou či naopak pro otupění smyslů, aby byli schopni se vyspat, v některých armádách dostávali vojáci za stejným účelem drogy, a neplatilo to jen pro první světovou válku. HOLMES, R.: *Obrazy války*, s. 213–221.

³¹⁹ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 23. července 1915.

³²⁰ Tamtéž, kniha hlášení, zápis z 11. dubna 1915; VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 90-4/2 a 90-4/2-2, kart. č. 92.

veškerým pomahačům, kteří přispěli k dopadení uprchnuvších zajatců, vyplácela. Důstojníci pak byli za své útky potrestáni zpravidla 60denním vězením.³²¹

Z důstojnické stanice v Jablonném se zajatci pokusili uprchnout několikrát, vždy k tomu využili díry vykopané pod prkennou podlahou v obytných barácích, případně v kuchyni. Úprky však nebyly zdařilé a dříve či později byli zajatci chyceni, někdy jejich dopadení skončilo dokonce tragicky – to když je stráže při úprku smrtelně postřelily.³²² Velitelství tábora a samotné ministerstvo na incidenty reagovalo příkazy ke kontrolám podlažek baráků, volné odvětrávací prostory pod starými budovami měly být buď zasypany, nebo, jako v případě Jablonného, osvětlovány a prostřednictvím posypu vápnem pravidelně kontrolovány, aby zajatci neměli sebemenší možnost si nový tunel vyhrabat.³²³

Asi největší rozruch vyvolal v Jablonném a okolí hromadný útěk 16 důstojníků a jednoho sluhy v noci ze 7. na 8. července 1915. Z jednoho z baráků v důstojnické stanici si vykopali osm metrů dlouhý tunel ústící v poli za oplocením, zatímco další zajatci kryli hluk hlasitou hudbou a veselím. Většina z uprchlíků však daleko neutekla. Již druhého dne byli sluha a jeden z důstojníků přivedeni zpět do tábora, a další dva důstojníci se téhož dne dokonce sami dobrovolně nahlásili u staniční hlídky.³²⁴ Zbývající důstojníci byli dopravováni zpět do tábora postupně až do konce července – dva z nich byli zadrženi v rakouském městě Imst, čtyři až u Bodamského jezera, zřejmě na cestě do neutrálního Švýcarska. Pomocníkem na útěku byla důstojníkům znalost němčiny spolu s civilními šaty – civil byl velkou nápomocí uprchlíkům a státní orgány si toho byly dobře vědomy. V táborech a zajateckých stanicích proto byly pořádány namátkové prohlídky zaměřené na civilní oděv a při nálezu byli, logicky, z napomáhání vězňům k útěku podezříváni i civilisté.³²⁵

³²¹ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 10-15/71-2 a 1917 10-15/225, 1917, kart. č. 236; Tamtéž, Präs. 5108 a 7290, 1916, kart. č. 104.

³²² V rámci obrany měly stráže na střelbu po neuposlechnutí rozkazu nárok, okolními státy však byly tyto zákroky považovány za projev násilí na zajatcích, ačkoli je samy praktikovaly. Problémy se střelbou na prchající zajatce zná také KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 45–16.

³²³ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 7290, 1916, kart. č. 107; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1/81, 1915, kart. č. 723; Tamtéž, Abt. 8/HB 19-13/5-85, 1915, kart. č. 725.

³²⁴ VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 9. července 1915; *Sechzehn russische Offiziere entflohen*. Reichenberger Zeitung 56, č. 174, 8. července 1915, s. 3; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 276r.

³²⁵ *Wiedereinbringung entfloherer russischer Offiziere*. Reichenberger Zeitung 56, č. 183, 17. července 1915, s. 3; *Entwichene russische Kriegsgefangene*. Reichenberger Zeitung 56, č. 188, 23. července 1915, s. 6; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápisy z 13. dubna, 10., 14., 21., 22., 24. a 30. července 1915.

Uprchnuvší zajatci znamenali pro stát velké problémy. Nejenže se stali hrozbou pro civilní obyvatelstvo, ohrožovali rovněž vojenské plány monarchie a mohli též, po návratu do vlasti nebo vstupu na území neutrálního státu, vnést stín na reputaci Rakouska-Uherska zprávami o nedostatečné úrovni péče o válečné zajatce. Proto musela monarchie podnikat náležitá kroky, které by znemožnily zajatcům nedovoleně opustit zajatecké tábory a místa, na něž byli odveleni v rámci pracovních oddílů.

Výnosem č. 3582 z 9. dubna 1915, vydaným 8. stavebním oddělením ministerstva války, bylo nařízeno všechny tábory obehnat třímetrovým, hustě proplétaným plotem s ostnatým drátem, na němž se v Jablonném začalo záhy pracovat jak u většího tábora, tak u důstojnické stanice. Oploceny musely být i táborové pekárny, bez ohledu na to, zda byli v tamních barácích zajatci i ubytováváni, nebo tam pouze docházeli do práce. Ministerstvo také doporučovalo zavést do plotu elektrický proud, i k tomuto kroku obě velitelství táborů v Jablonném díky možnosti napojení na městskou elektrickou síť přistoupila a k uskutečnění využila, stejně jako jiné tábory, patentu německé firmy Siemens-Schuckertwerke.³²⁶ Každý tábor měl povinnost zajistit náležité noční osvětlení tábora a dostatečné hlídky. Po celém obvodu táborů tak začaly být vztyčovány strážní věže, z nichž měli strážní dostatečný rozhled po všech budovách a plotech, v Jablonném navíc využili zvedajícího se terénu v severní části tábora, na důstojnickou stanici zase strážní shlíželi mj. z terasy a oken Střelnice. Obsazenost stanovišť se lišila dle toho, zda byla noc či den, v případě nefungujícího nočního osvětlení nebo při podezření, že někteří ze zajatců chtějí uprchnout, byly hlídky pro jistotu posilovány.³²⁷

Obavy z nepokojů a vzpour v táborech vedly také k dalším opevňovacím akcím, tábor proto nebyl obehnan jen plotem a strážními věžemi, ale také redutami, jež měly být rozmístěny tak, aby spolu se strážními věžemi umožňovaly v případě nebezpečí křížovou palbu. Nutné taky bylo strážce náležitě proškolit v užívání zbraní a jednotlivé strážní posty a velitelství bylo potřeba vybavit alarmem nebo telefonem, aby se strážní mohli mezi sebou okamžitě spojit a na hrozbu reagovat. Jablonský tábor byl proto již na jaře roku 1915 napojen na státní telefonní síť.³²⁸

Ohlídat zajatce v Jablonném pomáhali, přinejmenším ke konci války, policejní psovodi. Dva z nich, Thomase Wenzela a Roberta Peterse, o němž víme ještě to,

³²⁶ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-54, 19-13/1-23, 1915, kart. č. 723; VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 90-4/4, 1915, kart. č. 92.

³²⁷ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1/23, 29 a 19-13/1-29, 1915, kart. č. 723; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 26. února 1915.

³²⁸ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-23, 19-13/1-29 a 19-13/1-154, 1915, kart. č. 723; Tamtéž, Abt. 8/HB 58-156 a 58-179, 1915, kart. č. 742.

že od roku 1916 sloužil jako zdravotnický psovod na jižní frontě, přitom spojovaly podobné osudy – oba absolvovali kurz válečných psovodů ve Vídni na adrese Herbeckstraße 66³²⁹ a oba nastoupili službu v jablonském zajateckém táboře díky přičinění jejich manželek. Ty totiž požádaly ministerstvo války o přeložení jejich mužů do Jablonného, protože oba byli živnostníci ze severních Čech a jejich obchody vzhledem k dlouhé nepřítomnosti majitelů vážily. Obě ženy doufaly, že ve svém osobním volnu tak budou manželé moci z Jablonného dojíždět do obchodů, vypomůžou manželkám a zajistí tak svým rodinám a podnikům další existenci.³³⁰

Navzdory veškerým opatřením se zajatcům dál dařilo z tábora utíkat, mohly tomu dopomoci i nepříznivé podmínky strážných, kteří se, stejně jako zajatci, potýkali s chladem či nedostatkem oblečení. Protože neoplývali dostatečnými finančními prostředky, za něž by si mohli šaty pořídit, přistoupilo velitelství tábora k tomu, že dozorcům boty či kalhoty v nutných případech dávali ze zásob určených pro válečné zajatce.³³¹ Strážní oddíl byl v Jablonném tvořen několika Čechy (kteří hlídali zajatce např. i v Broumově), na žádost velitelství tábora však byla většina z nich, z neznámých příčin, stažena ze služby. Mezi dozorcí působilo také mnoho Poláků, kteří se však netěšili příliš dobrému zdraví, byli zimomřiví, „v zimě i v létě nosili kožichy“ a místní proměnlivé podnebí jim nesvědčilo.³³²

Problémy se strážnými neskončily u nedostačující péče o ně ze strany vojenské správy. Někteří dozorcí se totiž své strádání rozhodli řešit krádežemi, čímž trpělo i domácí obyvatelstvo. V říjnu 1915 tak v Jablonném policejní pes Alex, k radosti okradeného hostinského Franze Ackermanna, usvědčil z krádeže jídla a peněz hned dva strážné, kteří byli následně odvedeni do vazby. Jiný z hlídačů se zase o několik týdnů později pokusil zastřelit.³³³

Roku 1916 navíc muselo ministerstvo, potažmo velitelství v Litoměřicích řešit mezi strážnými něco, čeho se státní orgány obávaly především u česky mluvícího

³²⁹ Výcviková střediska pro psovody a válečné a zdravotnické psy byla ve Vídni za Velké války dvě: na adrese Herbeckstraße 66 v 18. okrsku až pro 100 zvířat, a na Schafbergu, který je dnes oblíbenou turistickou destinací rovněž v 18. okrsku a kde mohlo být cvičeno až 200 psů. Viz *Hund*. Wien Geschichte Wiki, 2023. Online: <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Hund> [cit. 27. 3. 2024].

³³⁰ ÖStA KA KM-HR, 3. Abt. 34-6/14-4 a 34-87/4, 1918, kart. č. 527.

³³¹ Špatné životní podmínky strážných oddílů mohly vyvrcholit úplností dozorců, díky čemuž mohli zajatci snadněji proklouznout ploty tábora na svobodu. K tomu i KRACÍK, K.: *Ze života zajatých Rusů u nás*, s. 31, 56; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224; Tamtéž, Int. 31-5/62, 1916, kart. č. 221.

³³² VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 31-5/62, 1916, kart. č. 221; BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENÁK, V.: *Ozvěny Velké války*, s. 56.

³³³ *Erfolg des Reichenberger Polizeihundes*. Reichenberger Zeitung 56, č. 277, 20. října 1915, s. 8; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 11. listopadu 1915.

civilního obyvatelstva: rusofilství. Pěšák Eugen Adler, tou dobou zastávající funkci velitele stráže, byl jakožto politicky nespolehlivá a státu nebezpečná osoba dán pod bedlivý dozor, odvolán z velitelské pozice a bylo proti němu zahájeno trestní řízení.³³⁴ Ani stráže, na jejichž bedrech spočívala zodpovědnost za zabezpečení tábora a ochranu obyvatelstva, nebyly pro stát stoprocentní zárukou.

2.7 Velká proměna – táborová a záložní nemocnice

S vyšším počtem zajatců v táboře se zvyšovalo také riziko epidemií a stoupaly počty nemocných a raněných. Kromě obytných baráků proto byly přistavovány rovněž baráky nemocniční a v létě roku 1915 tak v táboře vznikla i větší nemocniční skupina a skupina infekční. Ta byla zcela proti nařízením ministerstva vystavěna v bezprostřední blízkosti nemocniční skupiny, byla proto alespoň oddělena dvojitým drátěným plotem a příjem nemocných probíhal jedinou cestou, přes otevřený, pouze zastřešený prostor (tzv. létající střecha) hned vedle vchodu do této části tábora.³³⁵ Z hygienických důvodů měla infekční skupina také svůj dezinfekční barák s prádelnou, sušárnou a mandlem. Rozšíření nemocniční skupiny si žádalo výstavbu vlastních kuchyní, dezinfekčních baráků, proviantních skladů i nové márnice, z původně malé skupiny o devíti budovách se tak stalo těleso o 18 barácích pro nemocné o kapacitě 460 lůžek a k tomu dalších 15 staveb (létající střechy, dezinfekční baráky, ordinace aj.), nemocní zajatí důstojníci měli přitom vlastní budovu, tzv. Marodenhaus, ten zel ale dlouho prázdnotou, jelikož důstojníci se léčili v důstojnické stanici, případně se nechali převézt k lékaři do Liberce.³³⁶

Nemocnice i infekční oddělení byly pro tábory velmi důležité, zvyšovaly životní úroveň zajatců a v ideálním případě bránily propuknutí epidemií. Především těžce nemocní zajatci měli lékaři nařízenou dietu, proto bylo potřeba mít v táborovém oddělení vlastní kuchyni a dietní jídla³³⁷ se vařila také v kantýně, nemocní zajatci dostávali i o 6 haléřů vyšší příspěvky, aby bylo možné dietní jídla a různé

³³⁴ VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 8-26/5, 1916, kart. č. 62.

³³⁵ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/5-56 a 19-13/5-80, 1915, kart. č. 725.

³³⁶ Tamtéž, Abt. 8/HB 19-13/5-56 a 19-13/5-80, 1915, kart. č. 725; VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 2134, 1916, kart. č. 100; Tamtéž, Int. 21-11/50, 1916, kart. č. 219.

³³⁷ Nemocní zajatci s předepsanou dietou byli např. nejpozději od roku 1916 jediná, kdo mohl dostávat rýži, které byl v monarchii nedostatek. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 72-16/81-2, 1916, kart. č. 232.

medikamenty či obvazy zaplatit.³³⁸ Lehce nemocní zajatci byli stravováni klasicky z táborových kuchyní.³³⁹

Vrchním lékařem v jablonském táboře byl Dr. Adolf Fritsch, který měl k ruce ještě jednoho lékaře a ošetřovatele, kteří byli rozmístěni do jednotlivých baráků, současně museli mít ale z hygienických důvodů vlastní zázemí a také sprchy. Zpočátku mohli být v táboře ošetřováni jen lehce ranění a těžce ranění a nemocní, potřebující operaci či speciální péči, museli být odvezeni do záložní nemocnice v Liberci.³⁴⁰ Pokud zajatce trápila např. bolest zubů, byli odvezeni do zubní ambulance v táboře v Terezíně, zřízené pro celý litoměřický obvod, případně si důstojníci zaplatili civilního zubaře v Jablonném nebo v Liberci. Zubní ambulance byla totiž v táboře zřízena až v srpnu 1918³⁴¹ a i tak mohl tamní zubař pouze vyměňovat plomby, vážnější případy se musely nadále spoléhat na mobilní ambulanci zřízenou v Terezíně.³⁴²

Zajatecké tábory trápily především tyfus, cholera a tuberkulóza nebo vysoce infekční onemocnění oka, tzv. trachom, šířící se zejména mezi ruskými zajatci.³⁴³ V jablonském táboře epidemie nikdy nepropukla, ani jemu se ale tyto nemoci nevyhnuly a hlášení z velitelství pro 14. oddělení ministerstva války tak např. v letech 1915 a 1916 v měsíčních intervalech hovořilo o 3–10 zajatcích onemocnělých tuberkulózou.³⁴⁴ V jiných táborech byla situace závažnější a umíraly v nich na tyfus či cholera desítky zajatců denně, také tuberkulóza se začala šířit, nejen v táborech, ale i na frontě, a právě proti posledně jmenované nemoci se ministerstvo rozhodlo bojovat budováním tuberkulózních nemocnic.

Nemocnice pro vojáky bojující s tuberkulózou vznikaly zpočátku v různých vyklizených objektech, včetně kasáren a školních zařízení, protože však tyto prostory

³³⁸ Léky a obvazy získávala táborová nemocnice ze skladů v Terezíně, např. líh pro výrobu léčiv a sterilizaci nástrojů ale dodával lihovar v Madě Boleslavi. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 21-11/50, 1916, kart. č. 219; ÖStA KA KM-HR, 14. Abt. 11-1/92, 1917, kart. č. 2202.

³³⁹ VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 41-7/21-4, 1914, kart. č. 190; Tamtéž, Int. 21-11/50, 1916, kart. č. 219; Tamtéž, Int. 40-1/4-8, 1916, kart. č. 224.

³⁴⁰ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 19-13/1-19/I, 1915, kart. č. 723.

³⁴¹ Mohli sem vojáci a důstojníci strážního oddílu i zajatci, ordinační hodiny byly přitom určeny tak, aby se dozorcí a zajatci nesetkávali.

³⁴² VHA, fond 9. sborové velitelství, San. Chef., XVII – Zajatci a zajatecké tábory, č. 43049 z 26. září 1915, kart. č. 277; Tamtéž, Präs. 15866, 1918, kart. č. 147; VHA, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné, kniha hlášení, zápis z 16. února 1915.

³⁴³ Zajatci s trachomem byli hrozbou nejen pro tábor, ale i pro civilní obyvatelstvo, protože právě ruští zajatci byli nejvíce využíváni při zemědělských pracích mimo tábor. Speciální oddělení pro léčbu této nemoci vzniklo v Brně, zajatci tam ale nemohli být odvezeni hned po určení diagnózy, nejprve bylo třeba vyčkat, až nebudou infekční, aby neohrozili např. i personál na železnici. VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 46-1/2 a 46-1/7-5, 1915, kart. č. 56.

³⁴⁴ ÖStA KA KM-HR, 14. Abt. 43-3/52-3, 1915, kart. č. 1281. Bohužel chybí protokoly i plány k výstavbě.

brzy přestaly dostačovat, shledalo ministerstvo války jakožto nejužitečnější a nejučinnější řešení přebudovat pro potřeby těchto nemocných infekční oddělení v zajateckých táborech. Zvláště vhodným se v tomto ohledu jevil tábor v Německém Jablonném (spolu s dalšími tábory v litoměřickém obvodu), který se nacházel v příhodných klimatických podmínkách – ač si zajatci stěžovali v zimních měsících na kruté zimy, v létě bylo v oblasti horko a čistý vzduch, který byl pro léčení respiračních onemocnění velmi důležitý.³⁴⁵ K 1. dubnu 1917 proto měl být v jablonském táboře uveden do provozu tuberkulózní špitál pro rakousko-uherské vojáky. Adaptace infekčního oddělení měly vyjít celkem na 120 000 korun. Právě tato vysoká částka výstavbu zdržovala, takže ještě v polovině listopadu nebyly adaptační práce zahájeny. Táborové velitelství totiž muselo podávat ministerstvu projekty ke schválení, genmjr. Julius Carossa, který stál v čele stavebního oddělení pro zajatecké tábory ve Vídni, pak velitelství oplácel připomínkami k výstavbě, v nichž zdůrazňoval, že nemocnice pro léčbu tuberkulózy v Jablonném je budována pouze jako provizorní zařízení, dočasné, není proto třeba do něj investovat zbytečně mnoho peněz. Namísto výstavby nových budov proto mělo postačit zvětšení oken a osazení střešních oken pro lepší větrání, ze zbytkového materiálu bylo nařízeno vytvořit otevřenou halu s lehátky,³⁴⁶ chodníky z kmenů musely být nahrazeny trvanlivějšími betonovými kvádry a betonem měly být vylity rovněž podlahy baráků, protože betonové podlahy byly jednodušší na údržbu než dřevěné a, což bylo podstatné, levnější než linoleum. V izolované tuberkulózní skupině bylo místo pro 300 nemocných mužů.³⁴⁷

V této podobě fungovalo plicní sanatorium od jara 1917 jakožto filiálka záložní nemocnice v Liberci. I nadále byl ale tábor v podstatě poloprázdný, podobně jako většina táborů v monarchii. Velitelství sice stále mělo na starosti agendu zajatců, kteří byli ve svém „mateřském táboře“ evidováni, ale reálně tam nepobývali a ubytovávaní byli na svých pracovištích mimo tábor. Pro vojenskou správu nebylo výhodné starat se o prázdné tábory, monarchií se stále šířila tuberkulóza, a navíc se z fronty vracely tisíce raněných či nemocných rakousko-uherských vojáků. Od léta, resp. od podzimu 1917 mělo tedy docházet k hromadnému rušení táborů – v Čechách měly být zrušeny

³⁴⁵ Není náhodou, že dodnes, po více než 120 letech, funguje v nedalekém Martinově údolí u Cvikova léčebna zaměřující se na respirační choroby, v minulosti se zde léčila právě tuberkulóza. Oblastí totiž proudí vzduch z Baltu, který místní ovzduší očišťuje a ozdravuje.

³⁴⁶ Slunce a čerstvý vzduch jsou nejlepšími lékaři – tato obecně známá poučka rezonovala i dalšími zajateckými tábory, velké lehátkové haly bez střech, příp. s posuvnými střechami, proto vznikaly i jinde.

³⁴⁷ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 46-27/9, 1916, kart. č. 950; Tamtéž, Abt. 8/HB 19-13/4, 1917, kart. č. 1109.

Německé Jablonné, Terezín, Milovice, Jindřichovice, Planá i Podhrad u Chebu a zbývající zajatci z nich měli být svezeni do táborů v Mostě, Liberci a Josefově, aby vyprázdněné tábory mohly posloužit např. k ubytování vojenských posádek.³⁴⁸ Ke zrušení táborů roku 1917 nakonec nedošlo a fungovaly dále,³⁴⁹ kupř. tábor v Jablonném však prošel další transformací.

Výnosy č. 25461 a 27190 14. oddělení ministerstva války z října 1917 bylo rozhodnuto, že z filiálky v Jablonném se stane samostatná záložní nemocnice pro léčbu tuberkulózy i dalších nemocných a raněných. Zpočátku ale nebylo vůbec jasné, pro kolik mužů bude nemocnice zřízena. Telegramem bylo nejprve 7. října táborovému velitelství oznámeno, že část zajatců bude transportována do tábora v Milovicích a tábor tak bude moci poskytnout nemocnici 2 200 lůžek. Záhy ministerstvo vydalo pokyn ony zajatce soustředit v jiné táborové skupině, doufajíc, že tím se situace vyřeší, zajatci se nebudou muset stěhovat do Milovic a záložní nemocnice přesto bude mít oněch 2 200 postelí. Velitelství tábora však bylo nuceno oponovat. Pro nemocné byl určen prostor 4,5 m² na lůžko, tudíž by v táboře mohlo být max. 1 440 mužů, zachovalo-li by se ubytování zajatců, nemocniční skupina i strážní oddíl.³⁵⁰

Do dohad táborového velitelství a ministerstva se navíc vložil doktor Franz Rothe, povoláný do Německého Jablonného jakožto ředitel vznikající záložní nemocnice. Ten se snažil na táborovém velitelství získat co nejhodnější baráky,³⁵¹ ne všechny totiž byly svým stavem pro účely nemocnice vyhovující a nutnými přestavbami a opravami by jen stoupala už tak vysoká částka potřebná na adaptační práce.

Ještě v listopadu se tedy pracovalo s několika variantami: Buď bude v táboře jen zmiňovaných 1 440 lůžek, nebo budou vyklizeny budovy strážního oddílu, tedy skupina D nacházející se v blízkosti tábora, čímž by byla uvolněna kapacita 2 150 lůžek. Další možností bylo uvolnit skupinu B, kde pobývali ve třech barácích po 60 lůžkách francouzští zajatci, zejména námořníci, nebo se nabízely baráky v nemocniční skupině – ta totiž stále fungovala pro potřeby tábora a nebyla začleněna do plicního sanatoria (v to se proměnilo pouze infekční oddělení), tamní baráky by tak poskytly místo pro 1 730 lůžek.³⁵² Ač ministerstvo ještě nějaký čas trvalo na 2 200 míst pro vojáky

³⁴⁸ *Auflösung der Kriegsgefangenenlager*. Reichenberger Zeitung 58, č. 58, 8. června 1917, s. 6.

³⁴⁹ Viz KUČEROVÁ, P.: *Zajatecký tábor v Podhradě u Chebu*, s. 47–48; BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENÁK, V.: *Ozvěny Velké války*, s. 63; OLACH, J.: *Vojenský výcvikový prostor a zajatecký tábor Milovice*, s. 93–96.

³⁵⁰ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 15866 (46-56/12-2 a 46-56/12-3), 1918, kart. č. 147.

³⁵¹ Tamtéž, Präs. 15866 (15033), 1918, kart. č. 147.

³⁵² Tamtéž. Präs. 15866 (46-56/12-2 a 46-56/12-3), 1918, kart. č. 147.

s tuberkulózou, čemuž by nejlépe odpovídalo vyklizení skupiny D, nakonec se od požadavku upustilo, protože by dozorcí museli být ubytováni opětovně ve městě, jako tomu bylo na počátku války. Nejlepší řešením se tak stalo postoupení části nemocničních baráků (K10–K18), které z podstaty svého určení lépe splňovaly hygienické podmínky než baráky v dalších skupinách.³⁵³ Nemocniční skupina navíc bezprostředně sousedila s již zbudovaným plicním sanatoriem a v případě nutnosti by bylo možné bez větších obtíží záložní nemocnici dále rozšířit směrem na západ, kde se rozprostírala vyprázdněná skupina B, jejíž osazenstvo bylo přestěhováno do „starého“ tábora, tedy do skupiny A. Zajatecký tábor se tak z nařízení 14. oddělení ze 17. listopadu 1917 po dvou válečných letech zmenšil v podstatě do své původní velikosti, jakou měl před velkou přestavbou v létě 1915, zbývající části (kromě strážní skupiny) byly vyklizeny a nadále sloužily jako záložní nemocnice pro rakousko-uherské vojáky.³⁵⁴

Výhodou bylo, že díky existenci zajateckého tábora byla mnohá potřebná zařízení v provozu a tábor s nemocnicí je tedy nadále sdílely, ať už se jednalo o sprchy, odvěšovací baráky nebo dezinfekční přístroje. Stejně jako zajatecký tábor, také záložní nemocnice dostávala dodávky masa z jatek domobraneckého strážního praporu č. 10 v táborové skupině D, další potraviny ve vojenském magazínu v Terezíně nebo u intendance vojenského velitelství v Litoměřicích, např. o brambory ale žádala nemocnice u okresního hejtmanství v Německém Jablonném. Budovy špitálu navíc zůstaly nadále ve správě vojenské správy budov zajateckého tábora, takže táborové velitelství mělo nadále na starosti opravy baráků, vývozy odpadu a fekálií či vyúčtování elektřiny.³⁵⁵

Ošetrovny musely být samozřejmě vybaveny přívodem čisté vody a dobrým osvětlením, zařízením pro vyvařování chirurgických nástrojů, nesmělo chybět velké množství injekčních stříkaček, sondy pro vyšetření žaludku či uší nebo katetry.³⁵⁶

K péči o nemocné vojáky bylo kromě vedoucího lékaře dr. Rotha z České Kamenice, plukovního lékaře D. Kreibicha ze Žandova a D. Schmiedla z České Lípy povoláno jakožto pomocný personál dvanáct poddůstojníků a dvanáct mužů ze záložní setniny v Mostě. Nemocné a raněné ošetřovalo také čtrnáct sester Červeného kříže,

³⁵³ Tamtéž. Präs. 15866 (46-56/12-10), 1918, kart. č. 147; ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 30-13/21/5, 1917, kart. č. 1117.

³⁵⁴ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 336, kart. č. 18, plán tábora a rezervního špitálu.

³⁵⁵ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 15866 (46-56/12-3), 1918, kart. č. 147.

³⁵⁶ Tamtéž, Präs. 15866 (46-56/12-3), 1918, kart. č. 147.

jejichž péči vyzdvihoval městský kronikář: především pak dobrotivý přístup vrchní sestry Albertine Fischer (*1877), která po skončení války dokonce zažádala o domovské právo v Německém Jablonném.³⁵⁷ Nemocnice měla také svého polního kuráta (kteří se v Jablonném často střídali), ti měli na starosti duchovní péči o nemocné, mše svaté ale zajišťovali katoličtí duchovní z Německého Jablonného: byly slouženy každou neděli v jednom z baráků na polním oltáři.³⁵⁸

Prvních šest baráků, tedy 600 lůžek bylo připraveno již 1. prosince 1917 a ministerstvo války očekávalo velké vlny vojáků, které bude potřeba do tábora, resp. do záložní nemocnice umístit, proto na adaptační práce dosti spěchalo. O to větší zklamání přišlo, když po počátečním přílivu vojáků zůstala záložní nemocnice řadu měsíců neobsazena, jelikož centrálně plánované transporty převážely nemocné vojáky jinam.³⁵⁹ Práce se tak značně zpomalily a pobíhaly ještě v létě 1918, což ale přineslo problémy pro táborové hospodářství: zajatci totiž byli využíváni na adaptační práce, takže pole a zahrady byly zanedbávány, navíc se začaly množit krádeže brambor a zeleniny na pozemcích tábora, protože dozorcí dohlíželi na stavební práce a nikoli na polnost, hlídky proto musely být oproti běžnému stavu posíleny.³⁶⁰

Záložní nemocnice dlouho zela prázdnotou, a lékaři a zdravotní sestry se tu starali jen o pár mužů, „většinou simulantů, kteří se sami zranili, aby nemuseli narukovat.“³⁶¹ Situace se však změnila po červnové bitvě na Piavě:

„V noci z 24. na 25. 6. přijeli do Jablonného napůl vyhladovělí vojáci. Od odjezdu z Tridentu před 4 dny nedostali nic k jídlu. Vykládání z vagonů probíhalo v noci od půl 12. do půl 2. a 25. 6. dopoledne probíhaly [lékařské] prohlídky. Do 6. 7. bylo už 6 mrtvých. Byli pohřbeni v Ladovském lesíku na hřbitovu rezervního špitálu

³⁵⁷ Albertine Fischer pocházela z Bádenska, celý život však prožila v Paříži – za války ale vstoupila do služeb Červeného kříže, odjela do Rakouska a odsud ke konci války právě do Německého Jablonného. Roku 1920 získala domovské právo v Německém Jablonném, resp. v Markvarticích, aby mohla získat také cestovní papíry a svolení k vycestování do Francie, takže se záhy do Francie vrátila. SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 169, kart. č. 10, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 9. ledna 1920; Tamtéž, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 294r; VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 15866 (46-56/12-3), 1918, kart. č. 147.

³⁵⁸ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 293v–294r.

³⁵⁹ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 15866 (15033, 46-56/12-2), 1918, kart. č. 147.

³⁶⁰ Tamtéž, Int. 82-4/1-36, 1918, kart. č. 270; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 293v.

³⁶¹ Alespoň tak to vnímal městský kronikář, jiné zprávy k této skutečnosti se dohledat nepodařilo. Nařčení však nelze ani vyvrátit, ostatně úrazy, které si muži sami způsobili, aby se vyhnuli válečnému poli, se vyskytovaly. SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 294r.

vyčleněného na ruském hřbitově, vyprovození byli za všech vojenských poct, vojenského průvodu a salv z pušek u hrobů.“³⁶²

Vojenské velitelství v Litoměřicích totiž určilo za cílové stanice pro navrátilce z válečných front velké záložní nemocnice v Broumově, Pardubicích, Kolíně, Litoměřicích a v Německém Jablonném, jelikož se nacházely na železnici. Následkem toho stoupl počet ošetřovaných vojáků v Jablonném na 660, z nichž největší zastoupení měli muži pocházející z Horního a Dolního Rakouska a Štýrska. Mezi nimi bylo i šestnáct důstojníků, kterým byla určena lůžka v důstojnickém baráku pro nemocné, který byl příčkami rozdělen na pokoje po čtyřech až pěti postelích.³⁶³

Značná část vojáků v nemocnici trpěla malárií, v září bylo cca 300 takto nemocných dokonce přeloženo do okresní nemocnice v Jablonném, a ještě po rozpadu monarchie tu, za vedení lékaře Maxe Große, na 120 nemocných (většinou právě s malárií) stále pobývalo, postupně však byli repatriováni, cca 20 z nich však v nemocnici (ať již záložní nebo okresní) malárii podlehl. Posledním vojákem, který teprve 22. prosince 1918 opustil pozemky záložního špitálu a byl přestěhován do nedaleké okresní nemocnice, byl Ludwig Beck. Ten však již následující den zemřel, a stal se tak současně posledním, 34. mužem, který byl pochován na hřbitově záložní nemocnice.³⁶⁴

2.7.1 Hřbitov

„Pro zajatce [byl] zřízen v Ladovském lesíku hřbitov. 1. pohřeb se tu [konal] na konci prosince 1914. Pohřeb vykonal řecký ortodoxní polní kurát z Liberce, protože zemřelý byl ortodoxního vyznání; zemřelí katolíci byli pohřbíváni jablonskými duchovními. Své mrtvé kamarády nosili sami zajatci, zatímco rakouští vojáci doprovázeli průvod s bajonety. Zemřelým ortodoxním je na hrob dán kříž ze tří planěk, katolíkům a protestantům dřevěné kříže. Jen židům je od jejich kamarádů položen pomníček z kamene.“³⁶⁵

³⁶² SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 294r.

³⁶³ Tamtéž, fol. 294r; VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 46-1/6, 1918, kart. č. 82.

³⁶⁴ Na plánu hřbitova záložní nemocnice z roku 1920 je však vyznačeno pouze 33 hrobů – zda jde o chybu autora plánu nebo chybu kronikáře však není možno v tuto chvíli zodpovědět. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 294r; Tamtéž, inv. č. 559, kart. č. 37, plány hřbitova a jeho zařízení.

³⁶⁵ SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 275v.

Také hřbitov záložní nemocnice v Jablonném sdílela z rozhodnutí ministerstva války spolu se zajateckým táborem.³⁶⁶

Ačkoli se první pohřeb na Ladách uskutečnil již koncem roku 1914, pozemek č. 1221/5, na němž se hřbitov dodnes rozkládá, byl odkoupen až v listopadu roku 1916,³⁶⁷ v době, kdy se na litoměřické velitelství, resp. na 10. oddělení ministerstva války obrátili ruští zajatci s žádostí o svolení k vytesání pomníku pro své zesnulé spoluzajatce a přátele. Návrh, který byl k žádosti přiložený, shledalo přinejmenším velitelství v Litoměřicích vhodným a důstojným³⁶⁸ a ani ministerstvo zřejmě nemělo námitek. Prosbě zajatců bylo vyhověno a dodnes se uprostřed hřbitova nachází skromný pomník nesoucí špatně čitelný nápis v azbuce a pod ním v němčině: „Erbaut von den kriegsgef. russischen / Offizieren den Manschaftspersonen / des Deutsch-gabeler Lagers 1918.“

Podobnou upomínku, tentokrát na rakousko-uherské vojáky zemřelé v místní záložní nemocnici, zamýšleli vybudovat i důstojníci jablonské vojenské posádky, do kamene měla být vytesána slova: „Dem Andenken der im Weltkrieg im Reserve-Spital verstorbenen österreichisch-ungarischen Soldaten. Die Offiziere der Garnison Deutsch-Gabel. 1919.“³⁶⁹ Tento pomník se však svého vztyčení z neznámých příčin nedočkal.

Za čtyři roky bylo na zajateckém hřbitově navrženo 121 mohyl, které byly osazeny dle náboženského vyznání nebožtíka číslovaným pravoslavným či latinským křížem, případně kamenným pomníčkem, kříže byly navíc opatřeny plechovými tabulkami se jménem, datem narození a úmrtí, národností a vojenskou hodností.³⁷⁰ Dodnes pravoslavné kříže upomínají na 112 zde pochovaných ruských zajatců, tři Francouze a jednoho Itala. Ze zajatců z tábora zde byli pochováni i dva Srbové, ti však byli roku 1938 exhumováni a jejich ostatky byly pravděpodobně převezeny do velkého

³⁶⁶ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs. 15866 (46-56/12-3), 1918, kart. č. 147.

³⁶⁷ ÖStA KA KM-HR, Abt. 8/HB 60-30/2, 1916, kart. č. 963.

³⁶⁸ VHA, fond 9. sborové velitelství, MA DI 3249, 1916, kart. č. 67.

³⁶⁹ *Deutsch-Gabel, Krieger-Denkmal*. Reichenberger Zeitung 60, č. 8, 9. ledna 1919, s. 5.

³⁷⁰ Stejně rozlišení křížů bylo obvyklé i na jiných zajateckých hřbitovech. Kvůli zanedbání péče o hřbitov se však tabulky do dnešních dnů nedochovaly, stejně jako množství křížů. Při obnově hřbitova roku 2008 byly hroby označeny už jen kříži pravoslavnými, bez čísel i bez tabulek. Co bylo na tabulkách napsáno lze však odvodit z dochovaného popisu hrobů, zaslaného MNV v Jablonném Vojenským historickým ústavem roku 1965 a dodnes uloženého na Městském úřadě Jablonné v Podještědí. Na městském úřadě jsou uloženy i další dokumenty (včetně plánů) ke hřbitovu, mj. i dokumentace k prohlášení tábora kulturní památkou.

mauzolea, vybudovaného ve 20. letech minulého století na místě dřívějšího zajateckého tábora v Jindřichovicích.³⁷¹

Své zemřelé pochovávali na ladovském hřbitově také rakousko-uhersí vojáci ze záložní nemocnice, hroby pro muže ze špitálu byly hloubeny v severní části hřbitova. Celkem jich bylo 33, resp. 34 (viz výše). Dle Ministerstva národní obrany by ale mělo být na hřbitově pochováno pouze 29 mužů ze záložní nemocnice, z toho jeden Ital, jeden Rumun, dva Rakušani, sedm Poláků a šestnáct příslušníků ČSR.³⁷² Jiné údaje podává ministerstvo i k počtu hrobů zajatců – těch by mělo být 135, z toho jeden Estonec, jeden Francouz, jeden Ital, jeden Lotyš, čtyři Rumuni, 27 Poláků a 100 Rusů.³⁷³

Po válce, kdy byla v dříve zajateckém táboře a záložní nemocnici internována početná Ukrajinská brigáda, se hřbitov nadále využíval právě pro zemřelé internované, čímž přibýlo dalších 31 hrobů, a v dalších třech hrobech byli pochováni žena a děti Ukrajinců a jeden „bolševický vojín“.³⁷⁴

Celkem mělo být dle plánů z roku 1928 na hřbitově 156 hrobů (nepočítaje v to mohyly náležející vojákům ze záložní nemocnice),³⁷⁵ které byly zpočátku obcí udržované, od 50. let však zájem o údržbu ladovského hřbitova opadal, město naopak žádalo o jeho zrušení,³⁷⁶ k čemuž ale nakonec přistoupeno nebylo. Hřbitov nadále chátral a když se na počátku 21. století začalo hovořit o jeho obnově, byly mohyly poničené a mnohé vlivem bujné vegetace takřka zmizely, roku 2008 se proto podařilo obnovit pouze 138 hrobů, jež byly jednotně osazeny pravoslavnými kříži, tentokrát už bez plechových tabulek. Hřbitov byl z rozhodnutí Ministerstva kultury ČR ze dne

³⁷¹ K tomu také ŠTERNOVÁ, P.: *Vojenský hřbitov kulturní památkou*, s. 340. Výše zmíněný opis seznamu pochovaných na vojenském hřbitově exhumaci zmiňuje, je to však jen drobná poznámka z roku 1965, žádné další informace k okolnostem a průběhu exhumace se dohledat nepodařilo. Spojitost s jindřichovickým mauzoleem tak není podložena prameny, nicméně mauzoleum vzniklo jakožto památník pro uchování ostatků zejména srbských vojáků, již zemřeli v zajateckých táborech na území Rakouska-Uherska. Ostatky sem byly sváženy z celých Čech a domněnka, že za stejným účelem byly vyzvednuty i ostatky v táboře na Ladách, je tedy opodstatněná. K mauzoleu v Jindřichovicích více BERANOVÁ VAICOVÁ, R. – BRUTENÁK, V.: *Ozvěny Velké války*, s. 65–73. Další mauzoleum pro jihoslovanské vojáky vzniklo v Olomouci v Bezručových sadech, sem byly svezeny ostatky ze hřbitovů na Moravě – jmenný seznam zde pochovaných vojáků vytvořil PhDr. Arnošt Skoupý. Třetí mauzoleum vzniklo v Trenčíně.

³⁷² Městský úřad Jablonné v Podještědí, hřbitov zajateckého tábora, zpráva MNO z 22. října 1948 pro Velitelství stanice SNB v Jablonném v Podještědí č. 70477.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ ŠTERNOVÁ, P.: *Vojenský hřbitov kulturní památkou*, s. 340.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 340.

³⁷⁶ Městský úřad Jablonné v Podještědí, hřbitov zajateckého tábora, zpráva MNO z 22. října 1948 pro Velitelství stanice SNB v Jablonném v Podještědí č. 70477.

5. dubna 2013 č. j. 17581/13 vyhlášen kulturní památkou³⁷⁷ a dodnes je jedinou hmotnou připomínkou tábora, který po devět let stával v jeho blízkosti.

2.8 Návrat domů?

K repatriaci válečných zajatců docházelo už v průběhu války. Státy se prostřednictvím neutrálních zemí a Červeného kříže domlouvaly na výměně invalidních a těžce nemocných zajatců, ti pak byli shromažďováni v předem určených táborech a odsud hromadně transportováni do své vlasti.³⁷⁸ Např. italští váleční zajatci tak byli z celé monarchie soustředováni v Mauthausenu a následně odvázeni do Itálie. V severních Čechách byl za tímto účelem pro ruské zajatce vybrán zajatecký tábor v Terezíně, a pro nemocné tábor v Mostě, takže zajatci z Jablonného, u nichž bylo na základě pravidelné lékařské prohlídky rozhodnuto o těžké invaliditě či závažné nemoci, museli být převezeni nejprve do jednoho z těchto shromaždišť, a teprve po naplnění transportu, dalších pečlivých lékařských prohlídkách a samozřejmě po náležité domluvě s cílovým státem mohli být po železnici vypraveni domů.³⁷⁹

Přeprava nemocných a invalidních zajatců však narážela na značné obtíže. Přípravy transportů byly náročné a jejich plánování trvalo dlouho, stav zajatců vybraných k repatriaci se tak mnohdy do té doby zhoršil natolik, že nebyli následně transportu schopni a lékaři museli narychlo vydávat nové lékařské posudky. Mezi zajatci se nacházeli mnozí trpící kachexií, tedy vyhublostí v důsledku dlouhodobého hladovění, kteří zdánlivě bez příčiny náhle umírali na zástavu srdce. Pro zajatce onemocnělé tuberkulózou musely být vypravovány oddělené vlaky, i to znamenalo logistické problémy, které vypravování transportů opožďovaly.³⁸⁰ Významné bylo také nařízení 10. oddělení ministerstva války, že invalidní zajatci, kteří požádají, aby nebyli repatriováni do Ruska, nemají být do transportů zařazováni.³⁸¹

³⁷⁷ Ke hřbitovu podrobněji ŠTERNOVÁ, P.: *Vojenský hřbitov kulturní památkou*, s. 339–341.

³⁷⁸ K vzájemným výměnám zajatců začalo docházet již v březnu 1915, nejprve skrze neutrální Švýcarsko a Nizozemsko. K tématu repatriace zajatců podrobněji např. NACHTIGAL, Reinhard: *Die Repatriierung der Mittelmächte-Kriegsgefangenen aus dem revolutionären Rußland. Heimkehr zwischen Agitation, Bürgerkrieg und Intervention 1918–1922*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 239–266; OLTMER, Jochen: *Repatriierungspolitik im Spannungsfeld von Antibolschewismus, Asylgewährung und Arbeitsmarktentwicklung. Kriegsgefangene in Deutschland 1918–1922*. In: OLTMER, J.: *Kriegsgefangene im Europa*, s. 267–294; JONES, H.: *Violence against Prisoners of War*, s. 255–314.

³⁷⁹ VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 55-21/2-3, 1917, kart. č. 70; Tamtéž, MA 55-16/5, 55-16/6-7 a 55/1-145, 1918, kart. č. 87; Tamtéž, San. Chef., XVII – Zajatci a zajatecké tábory, č. 86449 z 27. srpna 1915 a č. 87051 z 30. srpna. 1915, kart. č. 277.

³⁸⁰ Tamtéž, MA DI 2528, 1918, kart. č. 90.

³⁸¹ Tamtéž, San. Chef., XVII – Zajatci a zajatecké tábory, č. 87051 z 30. srpna. 1915, kart. č. 277.

V březnu 1918 uzavřely Rakousko-Uhersko a Německo separátní mír s Ruskem. Haagské úmluvy nařizovaly po skončení válečného konfliktu okamžitou repatriaci válečných zajatců a muži příslušející k carské armádě proto měli být na náklady rakouské vojenské správy posazeni do železničních vagonů a urychleně odvezeni na východ.³⁸² Praxe však ukázala, že ne vždy je žádoucí či vůbec možné k tomuto kroku přistoupit.

Německé císařství i habsburská monarchie zajaly v průběhu Velké války dohromady cca 2,5 milionu carských vojáků, kteří se brzy stali důležitou náhradou chybějících pracovních sil. Německo se tak cíleně odmítalo zajatců vzdát, protože je potřebovalo na práce v zemědělství i průmyslu, jelikož se statisíce německých vojáků ještě nevrátily z fronty a další statisíce se neměly vrátit nikdy, ruští vojáci tak Německo navzdory mírovým dohodám opouštěli zpočátku jen pomalu a poslední byli repatriováni až roku 1922.³⁸³

V Rakousku-Uhersku byla situace podobná.³⁸⁴ Ruští zajatci sice dostali na jaře 1918 větší volnost³⁸⁵ a bylo jim povolováno opouštět oplocený prostor táborů, k nepřilísnému potěšení civilistů – např. v Německém Jablonném totiž město upadlo do ještě větší zásobovací krize, protože zajatci volně se toulající po městě jim skupovali potraviny.³⁸⁶ Některým z nich byl i umožněn návrat domů. Polní práce ale teprve počínaly, a tak rovněž habsburský stát přistoupil k rozhodnutí silné a práce schopné muže repatriovat až po žních, příp. po dokončení rozestavěných silnic a dalších prací, zajatci tak v průběhu roku 1918 opouštěli Rakousko-Uhersko dle toho, jak byli pro stát užiteční. Rozhodnutí bylo obhajováno tím, že haagské úmluvy nařizují po mírové dohodě brzkou repatriaci zajatců, pokud je to možné, nikoli však jejich osvobození – příslušníci někdejší carské armády tak stále nebyli svobodní a jejich o něco volnější režim byl stále provázen heslem „jen ten, kdo pracuje, má nárok na svůj chléb“.³⁸⁷

³⁸² Úmluva o zákonech a obyčejích války pozemní, Řád války pozemní, oddíl 1., kap. 2., čl. 20, s. 394.

³⁸³ MORITZ, V.: *The Treatment of Prisoners of War*, s. 239; OLTMER, J.: *Unentbehrliche Arbeitskräfte*, s. 68–96; OLTMER, J.: *Repatriierungspolitik*, s. 280–291.

³⁸⁴ Velice podrobně se problému repatriace ruských zajatců do jejich vlasti (mj. s ohledem na probíhající revoluci a občanskou válku) věnuje monografie LEIDINGER, Hannes – MORITZ, Verena: *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr. Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917–1920*. Wien – Köln – Weimar 2003.

³⁸⁵ Současně však byli pod bedlivějším dohledem, co se jejich názorového založení týkalo – státní orgány se obávaly šíření bolševického myšlení a táborová velitelství tak měla ruské zajatce bedlivě sledovat a dokumentovat ohlasy ruské revoluce v táborech. VHA, fond 9. sborové velitelství, MA DI 1127, 1918, kart. č. 90.

³⁸⁶ SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 290r.

³⁸⁷ Podrobnější rozpis uvádí MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 63; VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. 75-13/11, 1918, kart. č. 270.

Monarchie dokonce umožnila ruským vojákům oženit se s maďarským, německým či českým děvčetem, založit si rodinu a usadit se trvale v habsburských zemích, pokud by předložili potřebné osobní dokumenty, stejně tak si mohli své ženy a děti odvézt zpět do Ruska, čímž se stát snažil vyvarovat množství svobodných matek, jež se navzdory zákazům se zajatci stýkaly, a nezaopatřených dětí.³⁸⁸

Mezi zajatci se nacházela ještě jedna skupina. Skupina, u níž stát repatriaci zdržoval úmyslně nikoli z hospodářských, nýbrž z politických důvodů. Občanskou válku, jež se rozhořela ve východní Evropě na sklonku roku 1917, sledovala habsburská vláda s napětím a obavami.³⁸⁹ Byli to tedy především vojáci probolševického smýšlení, v nichž monarchie i její nástupnické státy viděly hrozbu a které se zdráhaly do Ruska poslat, aby neposílily jednotky Rudé armády.³⁹⁰ Tito muži tak v Československu zůstali ještě na několik dalších let a sehráli svou roli i v dějinách Německého Jablonného (viz kap. 4).

11. listopadu 1918 byla podepsána mírová smlouva, již skončila první světová válka, a už nic nebránilo tomu, aby mohli být všichni zajatci navraceni do svých vlastí.³⁹¹ Značná část ruských zajatců již habsburskou monarchii opustila, nyní ale bylo třeba zorganizovat repatriaci dalších desetitisíců vojáků a připravit se také na návrat vlastních mužů ze zajetí i z fronty, na což se monarchie, resp. její nástupnické státy připravovaly už od uzavření příměří.³⁹²

Rakouské ministerstvo války proto rozhodlo o všeobecné repatriaci zajatců nacházejících se na území někdejší habsburské monarchie, tedy včetně vojáků zaměstnaných v průmyslu a zemědělství. Zemský centrální úřad práce v Praze naplánoval transporty do shromažďovacího tábora v Chocni³⁹³ následovně: 28. listopadu vyjížděly transporty z táborů mimo Čechy, 30. listopadu z Mostu, 2. prosince z Liberce, 4. prosince z Německého Jablonného, Josefova, Chebu a Plané, o dva dny později z Terezína, 7. prosince z Milovic a 9. prosince všichni ostatní, kteří z různých důvodů odvezení ještě nebyli – opět je však zdůrazněno, že pokud někteří

³⁸⁸ Tamtéž, Int. 75-13/11, 1918, kart. č. 270.

³⁸⁹ KVAČEK, R.: *První světová válka a česká otázka*, s. 95.

³⁹⁰ MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 63.

³⁹¹ Nic kromě hospodářských a politických cílů jednotlivých států, jež měly zajatce ve svém držení.

³⁹² Už v průběhu roku 1918 se do monarchie vraceli z ruského zajetí vojáci, kterým bylo hledáno narychlo provizorní ubytování, protože kasárny byly plné. Německé Jablonné taky poskytl volné prostory, v případě potřeby mohla posloužit tělocvična, kde byli na počátku války ubytováni táboroví strážníci, dále pokoje v hostinci Pošta, clam-gallasovský pivovar pod zámek Lemberk a další objekty v okolí. VHA, fond 9. sborové velitelství, Int. res. č. 572 a res. č. 13989, 1918, kart. č. 253.

³⁹³ Choceňský tábor byl mimochodem největším táborem pro válečné uprchlíky v českých zemích.

Rusové (resp. Rusové, Ukrajinci, Tataři aj.) do Ruska převezení být nechtějí, má jim být umožněno v Čechách zůstat.³⁹⁴

Pro transporty Srbů a Italů byly vybrány rovněž konkrétní dny a také vlastní shromaždiště: Italové byli ve dnech 11., 13. a 15. prosince sváženi do tábora v Milovicích, Srbové zase 10., 12. a 14. prosince do tábora josefovského, odkud byli odváženi dál do svých domovin. Zaměstnavatelé, příp. obce jim, stejně jako ruským zajatcům, přitom museli na cestu dát zásoby jídla na dva dny a vyplatit jim na ruku z depozitů jejich našetřené peníze.³⁹⁵

Zajatecké tábory ještě nebyly zcela vyliďněny, když se začalo přistupovat k jejich likvidaci. O jejich rozpouštění rozhodlo ministerstvo války v likvidaci již 18. října, úřednický personál v táborech musel vypracovat protokoly o stavu zásob a vše zaslat ministerstvu. Dlouhotrvající proces zatížený značnou administrativou byl ještě v listopadu řízen pokyny ministerstva války, 21. listopadu však byly tábory nacházející se v dřívějším Rakousku-Uhersku delegovány pod nově vzniklé německo-rakouské vojenské úřady. Likvidována byla rovněž vojenská velitelství, to litoměřické ukončilo činnost 12. prosince a za úkol mělo zlikvidovat pouze dosavadní agendu – o zbývajících se postaralo vojenské velitelství v Praze.³⁹⁶

V pohraničních oblastech rozpouštění táborů komplikovaly rozjitřené nálady německého obyvatelstva. V Německém Jablonném se občané nadšeně přihlásili k provincii Deutschböhmen, vzniklé den po vyhlášení samostatného Československa, jablonský starosta Vinzenz Kraus se stal dokonce členem jejího prozatímního národního shromáždění.³⁹⁷ V souvislosti s těmito událostmi zažádal už 2. listopadu, týden po zahájení likvidace tábora v Jablonném, tehdejší starosta Johann Spanihel o urychlený odsun osob slovanské národnosti nejen z řad zajatého mužstva a důstojníků, ale také mužů, kteří tábor strážili. Předkládaným důvodem bylo přesvědčení, že slovanské

³⁹⁴ VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 90-1/49, 1918, kart. č. 90; *Allgemeine Heimkehr der gewesenen russischen Kriegsgefangenen aus dem Bereiche Böhmens*. Reichenberger Zeitung 59, č. 278, 23. listopadu 1918, s. 3.

³⁹⁵ VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 90-1/49, 1918, kart. č. 90.

³⁹⁶ Likvidace litoměřického vojenského velitelství byla definitivně ukončena až v červenci 1919. Tamtéž, Int. čj. 5068 a čj. 5404, 1918, kart. č. 271; Tamtéž, Int. res. č. 9291, 1919, kart. č. 274.

³⁹⁷ Ke vzniku sudetských provincií a požadavkům českých Němců na právo národního sebeurčení např. PROKŠ, Petr: *Diplomacie a „velká válka“ 1914–1918/1919. Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*. Praha 2014, s. 231–245; Rakouský historik Hanns Haas nahlíží na vznik sudetských provincií ryze jako na výsledek politiky Německého Rakouska, které využilo tradiční orientace českých Němců na Vídeň – teprve ztroskotání celého projektu následně napomohlo k příklonu obyvatel Sudet k Německu. Viz HAAS, Hanns: *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu – Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919*. In: MOMMSEN, Hans (ed.): *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000, s. 113–178.

stráže, které tvořily značnou část strážního oddílu, stejně jako slovanští zajatci nemají „respekt k německému majetku, klidu a řádu“, a jsou tudíž pro místní obyvatelstvo velmi nebezpeční. K žádosti byla připojena prosba, aby byl strážní oddíl doplněn Němci.³⁹⁸

Právě čeští a polští vojáci opouštěli strážní oddíl jako první, ani nečekali na odvolávací příkazy z litoměřického velitelství v odpověď na starostovu žádost. Samovolný odchod stráží však vyvolal u obyvatelstva neklid, protože vojáci nebyli nahrazeni žádnými posilami a tábor, ačkoli se v něm stále nacházeli zajatci, tak zůstal v podstatě nestřežen.³⁹⁹ Zajetí vojáci se tak mohli volně potulovat po městě. Většina zajatců byla již dříve repatriována, ve větším táboře se tak v prvním listopadovém dni nacházelo jen asi 200 Francouzů, kteří byli na základě telefonického rozkazu transportováni 3. listopadu do Mladé Boleslavi.⁴⁰⁰ V důstojnické stanici pobývalo 120 italských vojáků a důstojníků, kteří byli o den později převezeni na vojenskou stanici do České Lípy, kde vyčkali dalšího transportu do své vlasti.⁴⁰¹

5. listopadu proto táborové velitelství zaslalo do Litoměřic zprávu o rozpuštění zajateckého tábora i stanice pro zajaté důstojníky v Německém Jablonném. Současně ale informovalo o plundrování táborových zásob místním obyvatelstvem, unaveným a hladovým – rozkrádání potravinových i materiálních zásob rušených zajateckých táborů ostatně nebylo ničím výjimečným a cca 50 strážných, kteří v táboře ještě zůstali, neměli spolu s přibližně 70 úředníky táborového velitelství šanci tábor před obyvatelstvem sjíždějícím se z okolí uhlídat.⁴⁰²

Takřka okamžitě tak bylo přistoupeno k předání zásob obci Německé Jablonné, jednalo se kromě topiva především o zásoby mouky, které následně obec rozprodala obyvatelstvu. Důstojnická stanice pro válečné zajatce u Střelnice byla obci předána celá včetně veškerých zásob a inventáře.⁴⁰³ Situace velkého tábora byla složitější, jelikož

³⁹⁸ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs., 103, Po 28.10. 1918, kart. č. 155; SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 296r.

³⁹⁹ Ještě v listopadu se ale v Jablonném začala formovat polovojenská jednotka složená zejména z civilistů (tzv. *Bürgerwehr*), která mohla dle pokynů ministerstva stráže při zajateckém táboře doplnit nebo je zcela nahradit. Jablonský oddíl čítal cca 120 mužů, vyzbrojených zásobami zbraní a munice ze zajateckého tábora. VHA, fond 9. sborové velitelství, MA 60-18/26-35, 1918, kart. č. 89; SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 297v.

⁴⁰⁰ Dle městského kronikáře Fancouzi z Jablonného odešli zkrátka proto, že nechtěli být na území Německých Čech a toužili se dostat do vnitrozemí Československa. Před odchodem se ještě stihli na místních obohatit, když jim ze svých balíčků z domova prodávali rýži za 30–40 K/kg. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 296r.

⁴⁰¹ VHA, fond 9. sborové velitelství, Präs., 158 a 213, Po 28.10. 1918, kart. č. 155.

⁴⁰² Tamtéž, Präs., 158 a 213, Po 28.10. 1918, kart. č. 155.

⁴⁰³ Tamtéž, Präs., 158 a 213, Po 28.10. 1918, kart. č. 155.

se rozkládal na 25 ha, které měly různé majitele – ti ale nemuseli být ochotní pozemky přijmout, zvláště když na jejich orné půdě stály desítky, rolníky nevyužitelných, baráků. Majitelé měli stále nárok na odškodnění za úrodu, čehož také byli nuceni, více či méně ochotně, využít. Obec, mající přednostní právo na odkoupení baráků, totiž měla z doporučení c. a k. Ministerstva války v likvidaci následně vypsát dražbu na vojenské objekty, aby mohly být strženy a převezeny jinam, rozhodnutí o dalším upotřebení si přitom vyhrazovalo příslušné vojenské velitelství, případně německo-rakouské vojenské úřady.⁴⁰⁴ Veškerá dokumentace, jejíž kompleta byla taktéž časově dosti náročná, musela být zaslána na ministerstvo války a GZNB.⁴⁰⁵ Není proto divu, že ještě půl roku od ukončení činnosti tábora značná část budov stála na svém místě, a tábor tak mohl posloužit k internaci ukrajinských vojáků.

Kartami navíc zamíchaly československé jednotky, které postupně od konce října 1918 obsazovaly odbojné pohraničí. 15. prosince byl obsazen Liberec jakožto hlavní město provincie Deutschböhmen a stejného dne brzy ráno napochodovalo 200 mužů⁴⁰⁶ z České Lípy, resp. z Mimoně pod velením nadporučíka Pietsche i do Jablonného, kde ihned obsadili město a s ním zajatecký tábor. Starosta Spanihel vedl ještě dopoledne se zástupci československého vojska drsný rozhovor, na základě něhož bylo odpoledne obyvatelstvu oznámeno, že vojáci „přišli jako přátelé a nebudou se vměšovat do soukromých záležitostí“, současně místní důstojníci dostali zákaz nosit své vojenské uniformy s říšskoněmeckými nebo německo-rakouskými odznaky a spolu se zbraněmi je museli odevzdat na městském úřadě. Městské a okresní orgány byly nadále ponechány své činnosti, ve městě se však pro následující léta usadila československá vojenská posádka, dohlížející spolu s německými četníky na místní pořádek.⁴⁰⁷

Obyvatelstvo, jež se nejprve nadšeně hlásilo k provincii Deutschböhmen a k Německému Rakousku, tak bylo v polovině prosince nuceno podvolit se prozatímní československé správě, dokud mírová jednání v Paříži nerozhodla, že to tak má zůstat natrvalo a Sudety budou pevně včleněny do Československé republiky.⁴⁰⁸ Přítomnost

⁴⁰⁴ Tamtéž, MA 90-16/90-10, 1918, kart. č. 90.

⁴⁰⁵ Tamtéž, MA 90-16/90-15, 1918, kart. č. 90.

⁴⁰⁶ Liberecké noviny uvádějí 300 vojáků, městská kronika shodně se zápisem ze zasedání městského zastupitelstva hovoří jen o 200 mužích, zato však měli mít s sebou dva kulometry.

⁴⁰⁷ *Die Tschecho-Slowaken in Deutsch-Gabel*. Reichenberger Zeitung 59, č. 278, 17. prosince 1918, s. 2; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 298r.

⁴⁰⁸ Pro ČSR bylo důležité, aby obsazování Sudet proběhlo v poklidu, aby nevyvolalo přílišnou pozornost dalších států. Protože Německé Rakousko i Německo vzešly z Velké války jakožto hlavní poražení, byli pod bedlivým dozorem a měli okleštěné ozbrojené síly, nemohly tudíž sudetským Němcům přispěchat na pomoc, což postup československých vojsk usnadňovalo. Edvard Beneš navíc získal souhlas Říma, Paříže i Londýna s prozatímní správou v pohraničních oblastech, dokud neproběhnou mírová jednání,

československé posádky přitom vůbec nebyla vnímána pozitivně – vojáci nejenže zabrali v táboře baráky i s nábytkem (!), ale na rozdíl od domácího obyvatelstva vojáci ani – alespoň dle libereckých novin – netrpěli nedostatkem, zatímco místním se nedostávalo maso ani další základní potraviny.⁴⁰⁹

Ani českoslovenští vojáci to však v Jablonném neměli jednoduché, uplynulo teprve půl roku a v Jablonném se objevily tisíce nových vojáků, které bylo třeba ohlídat.

jež o celé situaci trvale rozhodnou. K tomu HAAS, H.: *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení*, s. 153–167.

⁴⁰⁹ *Deutsch-Gabel (Der Bund der Landwirte)*. Reichenberger Zeitung 60, č. 100, 30. dubna 1919, s. 3.

3. Druhý život zajateckého tábora v Německém Jablonném⁴¹⁰

Obyvatelé Německého Jablonného a okolí se s Ukrajinci mohli setkat již za první světové války. Tehdy totiž z Haliče utíkaly ze svých domovů tisíce lidí před postupující válečnou frontou a ochranu hledaly mj. v zázemí v českých zemích. Nutno ale říci, že sami uprchlíci si většinou nemohli (stejně jako zajatci) zvolit, kam jejich kroky na útěku povedou. Monarchie, zpočátku ne moc úspěšně, organizovala hromadnou evakuaci ohrožených oblastí a uprchlíky následně soustředila v uprchlických táborech, kde panovaly často až katastrofální podmínky, a to i ve srovnání s tábory zajateckými. Dobové humanitární právo se totiž zaměřovalo na zajištění válečných zajatců a raněných, civilisté ale byli dlouho opomíjeni a na jejich situaci se to značně podepsalo. Někteří majetnější uprchlíci měli to štěstí, že si mohli dovolit zaplatit soukromé ubytování, a měli tak naději na lepší živobytí v cizím kraji, daleko od domova.⁴¹¹

Do Německého Jablonného přišli první uprchlíci z Haliče již 9. listopadu 1914, na místní nádraží jich bylo vlakem dopraveno téměř 400. Ubytování byli mj. v hostincích a pozornosti místních neunikli především židé v kaftanech a s velkými

⁴¹⁰ Stejně jako se literatura příliš nevěnuje táboru v Německém Jablonném v době první světové války, nezaobírá se ani druhou etapou jeho existence. Drobné zmínky lze nalézt v již zmiňovaných knihách věnujících se obecněji dějinám Jablonného v Podještědí, případně ještě článek OPLT, Jaroslav: *Pobyt Ukrajinců v Jablonném v Podještědí v letech 1919–1922*. Zpravodaj města Jablonné v Podještědí, 2009, č. leden, s. 13–14. O něco podrobněji se touto tematikou zabývá ZILYNSKIJ, Bohdan: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*. Praha 1995. Ukrajínští autoři se však tématu brzy chopili a vzniklo tak několik příspěvků, z nichž se podařilo pro účely diplomové práce sehnat jen zlomek, a to KRASOVSKA, Kateryna – SRIBNIAK, Ihor: „Pomiščuvati budemo use, ščo til'ky nadajet'sja do druku...“: Rol' časopisu „Holos tabora“ u zhurtuvanni internovanich vojakiv UHA v Nimec'komu Jablonnomu (ČSR) u žovtni-listopadi 1919 r. Kyjivski istorični studii / Kyiv Historical Studies 9, 2019, č. 2, s. 95–101. Dostupné online: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/197>; a KROTOFIL, Maciej – SRIBNIAK, Ihor: *Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919–1920)*. SKHID 6, 2018, č. 158, s. 58–62. Dostupné online: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/154914>; k tématu dále vzpomínky bývalých internovaných: ZALESKYJ, O.: *Ukrajins'ka Bryhada v Nimec'kim Jablunnim v ČSR*; TERLETSKYJ, M.: *Tabir internovanych v Nimec'kim Jablunnim v Čecho-Slovaččyni*; nebo publikace PAVLENKO, N. I.: *Ukrajins'ki vijs'kovopoloneni j internovani u taborach Pol'sšči, Čechoslovaččyny ta Rumuniji: stavlennja vlady i umovy perebuwannja (1919–1924 rr.)*. Kyjiv 1999, s. 175–250. Pro poznání vzdělávacích kurzů v tábore je důležitá publikace kpt. Jaremy, s níž pracuje i výše citovaný článek Macieje Krotofila a Ihora Sribniaka: JAREMA, J. J.: *Ukrajina v tabori*.

⁴¹¹ První zákon o uprchlících, který se snažil zajistit uprchlíkům aspoň základní životní podmínky, začal platit až roku 1917. HERMANN, A.: *Cities of Barracks*, s. 129; CHMELÍKOVÁ, Jitka: *První světová válka a váleční uprchlíci z Haliče a Bukovny v Chebu*. In: PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Česká společnost a první světová válka*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 20. listopadu 1998. České Budějovice 1999, s. 100–107.

prsteny, kteří byli mezi nimi.⁴¹² Mnohem více nadšení ovšem vyvolal pozdější příchod uprchlíků z Itálie, poněvadž mezi nimi mohli obyvatelé spatřit také „hezké Jižanky“.⁴¹³

Stejně jako otázka válečných zajatců, také téma válečných uprchlíků, kteří v mnohém osudy zajatců sdíleli, je velice komplexní a zasloužilo by si náležitou pozornost. Vzhledem k obsáhlosti tématu však není v možnostech a ani záměrem diplomové práce, aby se péčí o uprchlíky v habsburské monarchii, potažmo v Německém Jablonném podrobně zabývala, proto se omezíme jen na stručné uvedení do problematiky.⁴¹⁴

Lidé, v obavách o své životy, když slyšeli o blížící se nepřátelské (carské) armádě, již v létě 1914 v panice utíkali do vnitrozemí monarchie, především na západ. Tato chaotická migrace však hrozila rozpoutáním zmatků v zemích Předlitavska, kde by se náhle potulovaly bez kontroly statisíce Haličanů. Habsburská monarchie se proto více či méně úspěšně snažila o organizovanou evakuaci, která probíhala podobně jako v případě nepřátelských vojáků zajatých na frontě: Uprchlíci byli nejprve dopraveni do perlustračních stanic, kde se museli zaevidovat, a následně byli rozváženi do dalších částí monarchie, ať již do velkých uprchlických táborů (Choceň, Mikulov, Gmünd, Wagna a další) nebo do vybraných obcí, na jejichž území se museli uprchlíci pohybovat, pokud chtěli mít nárok na příspěvky od státu.⁴¹⁵ Takovýchto obcí bylo jen v Čechách na 3 500 a Německé Jablonné patřilo mezi ně.⁴¹⁶

Váleční uprchlíci sice měli nárok na finanční příspěvky, pokud si však s sebou z domova nevzali větší finanční hotovost, byli odkázáni především na péči státu, obcí a místních obyvatel, kteří na ně pořádali finanční i materiální sbírky. Kupř. roku 1915 se obyvatelé Německého Jablonného za pomoci podnikatelů v Liberci a ve Cvikově pokusili vytvořit radostné Vánoce dětem uprchlíků (ač v tomto případě konkrétně Italů). Každé dítě tak mohlo být obdarováno hračkou nebo vlněným oblečením.⁴¹⁷ Podobně

⁴¹² Na židy není v městské kronice vzpomínáno v příliš shovívavém duchu – měli začít v oblasti brzy provozovat své obchody, a dokonce se na místní obyvatelstvo povyšovat. SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 269v; GIERACH, E. – RUNGE, F.: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*, s. 70–71.

⁴¹³ KOCH, D.: *Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau*, s. 74.

⁴¹⁴ Zcela zásadní je pro dané téma publikace RUSZAŁA, Kamil: *Galicyski exodus. Uchodźy podczas I wojny światowej w monarchii Habsburgów*. Kraków 2020; příp. také Týž: *The Evacuation and Flight of Galician Refugees*; HERMANN, A.: *Cities of Barracks*.

⁴¹⁵ Tak si chtěl stát zajistit aspoň nějakou kontrolu nad uprchlíky.

⁴¹⁶ RUSZAŁA, K.: *Galicyski exodus*, s. 44–110.

⁴¹⁷ *Das Hilfskomitee für die italienischen Flüchtlinge in Deutsch-Gabel*. Reichenberger Zeitung 56, č. 347, 25. prosince 1915, s. 5.

bylo pečováno o haličské uprchlíky, kteří dostávali např. erární oblečení,⁴¹⁸ byla to ale především obec a místní, kteří měli na péči o ně nemalý podíl.

Obyvatelé Německého Jablonného měli tedy již na počátku války příležitost seznámit se s obyvateli Haliče. Pocházeli z města Kolbuzów (snad Kolbuszowa)⁴¹⁹, nacházely se mezi nimi rodiny právníka či gymnaziálního profesora a až na pár židů byli katolického vyznání,⁴²⁰ lze se snad proto domnívat, že se zmiňovaní uprchlíci zejména po rozpadu monarchie definovali spíše jako Poláci. Tedy jako národ, proti němuž bojovali o svou zemi muži, kteří do Jablonného přišli o pět let později. Nelze však zcela vyloučit, že by se mezi nimi nacházeli tací, kteří by se hrdě označili za Ukrajince.

3.1 Ukrajinské boje za nezávislost a Ukrajinci v ČSR po Velké válce

Velká válka nebyla velkou jen pro územní rozlehlost konfliktu, ale také pro dalekosáhlé důsledky, jež závěr války přinesl v podobě rozpadu velkých, do základů otřesených mnohonárodnostních monarchií. Emancipační snahy malých národů vrcholily v zakládání vlastních státních celků a mapa Evropy zcela změnila svou tvář. Ani to se neobešlo bez ozbrojených sil. Nástupnické státy se snažily nové hranice vytyčit dle hranic historických či jazykových a narážely přitom na stejné záměry svých sousedů. Např. Československo tak muselo bojovat proti iredentistickým snahám Německého Rakouska o Sudety s většinově německy mluvícím obyvatelstvem, proti Maďarsku uplatňujícímu nároky na Slovensku a proti Polsku majícímu zájem o oblast Těšínska.

Podobně musela o svá území bojovat Západoukrajinská lidová republika (ZULR), nový ukrajinský stát vzniknuvší v Haliči a spojivší se záhy s o něco starší Ukrajinskou lidovou republikou (ULR), na jejíž statky mělo záslusk zase sovětské Rusko. Situace na východě byla oproti dění v ČSR spleťtější a boje mnohem krvavější, tím více, že do hry vstupoval strach z šíření bolševismu na západ.⁴²¹

⁴¹⁸ ÖStA AVA M.d.I., Allgemein 1900–1918, 19. Militärangelegenheiten, protokol č. 62918, 1916, kart. č. 1952; Tamtéž, protokol č. 50958, 1915, kart. č. 1942.

⁴¹⁹ Alespoň co se prvního, a vlastně jediného popsaného a snad i největšího transportu týče. Kolbuszowa je město v Podkarpatském vojvodství, jehož populace se na konci 19. století, alespoň dle Zeměpisného slovníku Polského království, skládala ze židů a katolíků-Poláků. *Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom IV.* Warszawa 1883, s. 259–260.

⁴²⁰ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 269v.

⁴²¹ K dějinám Ukrajiny viz RYCHLÍK, Jan – ZILYNSKYJ, Bohdan – MAGOSCI, Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. Praha 2022; SVOBODA, David: *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*. Praha 2021; YEKELCHYK, Serhy: *Ukraine: Birth of a Modern*

ZULR byla vyhlášena 9. listopadu 1918 a do jejího čela se postavil Jevhen Petruševič. Záhy, 11. listopadu, došlo ve Varšavě k oficiálnímu vyhlášení obnoveného Polska a Ukrajinci ve východní Haliči byli nuceni čelit tvrdé realitě: Zatímco Polsko se těšilo podpoře a uznání dohodových mocností, ZULR neuznal nikdo. Poláci navíc měli výhodu početnější a zkušené armády, kdežto mnohem menší Ukrajinská haličská armáda se začala formovat až koncem listopadu. V prvních střetech o území tak byli Ukrajinci nuceni ustupovat. Státy Dohody se snažily konflikt utišit, mír a uznání Ukrajiny za cenu přenechání Lvova, důležitého kulturního centra, Polákům však byl pro Ukrajince nepřijatelný. Dlouhodobé národnostní spory mezi Poláky a Ukrajinci vyvrcholily a vyústily v další válku.⁴²²

Ačkoli ve vojenském konfliktu Ukrajince materiálně podporovalo např. Rakousko, Maďarsko, ale i ČSR, Poláci během půl roku obsadili prakticky celou východní Halič, k Polákům se totiž z jihu přidalo se svými expanzivními cíli na úkor Ukrajiny Rumunsko a v dubnu navíc polskému vojsku přispěchal na pomoc z Francie se vrátivší gen. Józef Haller, který se svou Modrou armádou v polovině června donutil jednotky Ukrajinské haličské armády k ústupu na území ULR a neutrálního Československa, čímž bylo ukončeno také krátké trvání samostatné ZULR.⁴²³

3.2 Internační tábor v Německém Jablonném

23. května 1919 vstoupily jednotky Ukrajinské haličské armády na Podkarpatskou Rus,⁴²⁴ hledající azyl. Přibližně 2 400 mužů a 80 důstojníků se nechalo československými vojsky odzbrojit a internovat v Novém Městě pod Šiatrem (Sátoraljaújhely) a MNO muselo rozhodnout, jak s vojáky cizího státu dále naloží. Stejně jako exilová vláda ZULR ve Vídni, také ČSR předpokládala jen krátkodobý pobyt vojáků na svém území. Nabízelo se tedy využití dosud stojících barákových

Nation. New York 2007; HIMKA, John-Paul: *Western Ukraine between the Wars*. Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes 34, 1992, č. 4, s. 391–412; stručně také SNYDER, Timothy: *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Praha 2018, s. 107–146.

⁴²² RYCHLÍK, J. – ZILYNSKYJ, B. – MAGOSCI, P. R.: *Dějiny Ukrajiny*, s. 259–265; SVOBODA, D.: *Jablko z oceli*, s. 157–160.

⁴²³ Oficiálně bylo Československo v polsko-ukrajinské válce neutrálním státem, přesto však ZULR podporovalo, jelikož bylo samo znesvářené s Polskem kvůli Těšínsku. RYCHLÍK, J. – ZILYNSKYJ, B. – MAGOSCI, P. R.: *Dějiny Ukrajiny*, s. 262–265; SVOBODA, D.: *Jablko z oceli*, s. 159–161; YEKELCHYK, Serhy: *Ukraine*, s. 76–79.

⁴²⁴ K otázce Ukrajinců na území ČSR v první polovině 20. století dosud nejkomplexněji ZILYNSKIJ, B.: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě*.

táborů, které za Velké války sloužily k ubytování válečných zajatců a internaci civilistů: Choceň a v severních Čechách Josefov a Německé Jablonné.⁴²⁵

Obavy z šíření komunistického hnutí mezi internovanými Ukrajinci vedly k tomu, že byli ukrajínští vojáci soustředěni v barákovém táboře v Německém Jablonném (zatímco Rusové byli odvezeni do Josefova),⁴²⁶ kde byli dáni pod bedlivý dohled a překřtěni na „Ukrajinskou brigádu“.⁴²⁷ Počet Ukrajinců se rychle zvyšoval, k 4. červnu 1919 bylo v táboře 145 důstojníků (z nich velká část Němci, dříve sloužící v rakousko-uherské armádě) a 3797 mužů, k 5. září toho roku již uvedlo jablonské posádkové velitelství (s pplk. Jaroslavem Jansou v čele) stav 268 důstojníků a 4 451 mužů a přicházeli další.⁴²⁸ Táborové velitelství bylo nakonec nuceno požádat o zastavení přísunu internovaných osob do Jablonného z důvodu naplněných kapacit, MNO souhlasilo a k 12. únoru 1920 příjem zastavilo, navzdory tomuto vlastnímu rozhodnutí ale nadále schvalovalo žádosti ukrajinské mise v Praze o přeložení ukrajinských důstojníků, vojáků, ale i uprchlíků do tábora v Jablonném.⁴²⁹

Organizačně byla Ukrajinská brigáda samostatným útvarem, který požíval oproti jiným cizím vojenským jednotkám na území ČSR značná privilegia, především v podobě požitků ve stejné výši, jako československá armáda. Mohlo se také těšit z vlastního vojenského soudu s předsedou atamanem Čartkou, jeho kompetence však sahaly jen potud, dokud sloužily k udržení disciplíny v táboře, jinak veškeré spory řešily československé vojenské soudy.⁴³⁰ S penězi, poskytovanými MNO (a účtovanými na dluh Ukrajině) si internovaní vojáci, resp. pověřeni důstojníci hospodařili sami,

⁴²⁵ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 123, čj. 20, kart. č. 3; ZILYNSKIJ, B.: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě*, s. 22–23.

⁴²⁶ VHA, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky (dále „Vojenská kancelář“), čj. 1063, kart. č. 13.

⁴²⁷ V jiném dokumentu MNO se však píše, že z dobrovolníků z řad ukrajinských vojáků byly vytvořeny pracovní oddíly rozptýlené po Slovensku. K tomu skutečně došlo, prameny si však odporují v otázce, kdy tomu tak bylo – zda krátce po jejich internaci v Novém Městě, nebo až poté, co všichni prošli internací v Jablonném.

⁴²⁸ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 23687), kart. č. 186; Tamtéž, inv. č. 123, čj. 20, kart. č. 3. Dle městské kroniky dosáhl počet Ukrajinců v Jablonném počtu cca 4 500 už na konci května, vzhledem k retrospektivnímu sepsování kroniky je tento omyl pochopitelný. SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 303v–304r.

⁴²⁹ Do ČSR neutíkali pouze vojáci Ukrajinské haličské armády, ale také civilisté, mezi nimi i muži, kteří nechtěli být naverbováni ani do polského, ani do ukrajinského vojska. Podél hranic tak byla na Podkarpatské Rusi a na Slovensku vytvářena shromaždiště, kde byli přehající zaevidováni a následně převezeni do vnitrozemí ČSR – vojáci nejprve do Jablonného a poté i do Liberce a Josefova, civilisté do Chocně nebo do Hranic na Moravě. VHA, fond Boje na Slovensku, inv. č. 12, čj. 1281, kart. č. 4; VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3997, čj. 15666, kart. č. 250; Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 27110), kart. č. 185.

⁴³⁰ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 123, čj. 20, kart. č. 3; Tamtéž, inv. č. 26, čj. 14, kart. č. 3.

pro kontrolu však na veškeré jejich účty dohlížel posádkový velitel v Jablonném mjr. Jansa.⁴³¹

Kromě toho si vojáci sami vařili, potraviny jim především z vojenských skladů v Terezíně opatroval jejich proviantní důstojník, měli také vlastní strážní oddíl, složený z ukrajinských vojáků a doplněný osmi vojáky československé posádky, a i zdravotnickou péči měli ve své režii, jejich zdravotní stav byl přitom hodnocen jako poměrně dobrý – ojedinělé případy skvrnitého tyfu se dařilo včas izolovat, takže nedocházelo k jeho rozšíření.⁴³²

Za první světové války byli zajatí důstojníci zcela odděleni od velkého tábora ve stanici na druhé straně města, v případě internované brigády však ke stejnému kroku přistoupeno nebylo a důstojníci byli ubytováni ve skupině B, které se proto začalo říkat „důstojnický tábor“. Jako „malé barákové ležení“ se označovala skupina D, dříve sloužící strážnímu praporu, „velké barákové ležení“ pak zahrnovalo zbývající prostory, tedy skupiny A, K a L (*Lungenheilstätte*, dříve infekční skupina), ale také několik baráků skupiny B a táboremou pekárnu, kde Ukrajinci pokračovali v pečení chleba.⁴³³

Velitelem pro všechny Ukrajince na území ČSR byl jmenován plk. Antin (Anton) Varyvoda (1869–1936), tou dobou zplnomocněnc ukrajinské mise ve Vídni. Vůdcovské zkušenosti nasbíral za první světové války jako velitel rakousko-uherské Legie ukrajinských sičových střelců⁴³⁴ a byl tedy vybrán jako vhodný kandidát pro zjednání pořádku mezi muži internovanými v Německém Jablonném.⁴³⁵ Jeho svěřenci, většinou ve věku 18–38 let, totiž porážkou proti Polsku značně utrpěli

⁴³¹ Tamtéž, inv. č. 2898, čj. 2025, kart. č. 128.

⁴³² Tamtéž, inv. č. 3050, čj. 4545/3, kart. č. 145.

⁴³³ Dle tohoto rozdělení byl pořízen roku 1921 i soupis obyvatelstva – při sčítání lidu se na Ukrajince nezapomnělo a kromě toho, že byli zapsáni všichni, kteří pobývali v soukromých bytech ve městě a okolních vesnicích, byl pořízen i soupis těch, kteří se zrovna nacházeli v táborech, sčítací operáty se však k táboru nedochovaly v úplnosti. SOKA Česká Lípa, fond OÚ JvP, sčítání obyvatelstva roku 1921 Jablonné v Podještědí, č. p. B, D, A–L. Online: vademecum.soalitomerice.cz.

⁴³⁴ Již roku 1914 bylo povoleno Ukrajincům v Haliči vytvořit v rámci rakousko-uherské armády útvar z ukrajinských dobrovolníků. Jejich jednotky začaly být označovány jako „sičovní střelci“ – názvem odkazovaly na slavnou minulost Záporožské siče, jíž vládli bojovní kozáci a k níž se v 19. století začala hlásit inteligence rakouské části Haliče (která však neměla se Záporožskou sičí nic moc společného). Vojáci těchto jednotek se po skončení války stali jádrem Ukrajinské haličské armády a pokračovali tak v bojích za samostatnost Ukrajiny.

⁴³⁵ Ze své velitelské funkce však byl již na podzim 1920 odvelen, po zrušení internačních táborů v ČSR se vrátil do Vídně, kde se usadil natrvalo. NAUMENKO, Kim Jelyseyovyč: *Varyvoda Antin*. Institut istorii Ukrainy. Encyklopedija istorii Ukrainy. 2003. Online: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I2IDBN=EIU&P2IDBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Varyvoda_A [cit. 14. 4. 2024].

a ani názorové neshody v otázce samostatné Ukrajiny a přístupu k bolševickému Rusku jejich morálce neprospěly.⁴³⁶

K obnovení disciplíny a pozvednutí morálky měl vojákům pomoci pevný režim – pokračovali ve vojenském výcviku, jelikož Ukrajinci doufali v návrat do bojů za svou ukrajinskou vlast, případně někteří usilovali o vstup do československých vojsk, aby pomohli ČSR proti Polsku a Maďarsku.⁴³⁷ Mimoto bylo žádoucí, aby se mladí vojáci vzdělávali a připravovali se tak na svůj budoucí život v civilu. Řada z nich kvůli mobilizaci nemohla doma dokončit studia a velitelství tábora jim proto zřídilo přímo v táboře v Jablonném kurzy, po jejichž úspěšném zakončení jim bylo umožněno dále studovat i na československých univerzitách či na polytechnice, čehož necelá stovka mužů (alespoň k roku 1920) také využila a svou dlouhodobou dovolenou mimo tábor trávili na studiích v Praze.⁴³⁸

Nemalou pomocí jim v tomto směru byla nepochybně YMCA, která obsadila hned dva baráky v táboře – v jednom bylo zbudováno kino, ve druhém čítárna.⁴³⁹ Ukrajinci si vydávali i vlastní časopis *Holos tabora*, první číslo vyšlo již 11. října 1919 a pravidelně každou sobotu zpravovalo internované muže o dění na Ukrajině i jinde ve světě, podávalo recenze divadelních představení v táboře, snažilo se vojáky povzbudit na duchu, pozvednout morálku v táboře a probudit v nich bojového ducha, který vlivem porážky i internací samotnou pomalu uhasínal.⁴⁴⁰ V časopise vojáci publikovali vlastní texty, ale také úryvky děl významných ukrajinských prozaiků a básníků, objevovaly se zde dopisy od rodin, které Ukrajinci dostávali, nebo zprávy o životě v táboře. Satirické obrázky a texty současně kritizovaly přístup nemalého množství Ukrajinců k jejich internaci: Namísto aby věnovali volný čas svému rozvoji a účastnili se nejrůznějších vzdělávacích kurzů konaných v táboře, zaprodali se raději zahálce a bezcílným „toulkám po ulicích města“.⁴⁴¹

⁴³⁶ KROTOFIL, M. – SRIBNIAK, I.: *Activity of schools and educational courses*, s. 59.

⁴³⁷ S tím však MNO alespoň zpočátku nesouhlasilo, protože by ČSR mohla být nařčena, že není v polsko-ukrajinském konfliktu neutrální, Ukrajincům (a ani Rusům) proto nebylo dovoleno do československého vojska vstoupit, navíc si vojenská správa nebyla jistá, zda může všem vojákům důvěřovat. Někteří ukrajínští autoři však jsou jiného názoru a v toleranci a mírnému přístupu k Ukrajinské haličské armádě ze strany ČSR vidí pragmatické počínání Československa, doufajícího, že by mohlo samo proti Polsku ukrajinské vojáky využít. Viz KROTOFIL, M. – SRIBNIAK, I.: *Activity of schools and educational courses*, s. 59.

⁴³⁸ Tamtéž; k možností vysokoškolského studia v ČSR pro Ukrajince zejména ve 20. letech více ZILYNSKIJ, B.: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě*, s. 27–31.

⁴³⁹ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 2898, čj. 2025, kart. č. 128.

⁴⁴⁰ K podrobnějšímu tematickému rozboru časopisu viz KRASOVSKA, K. – SRIBNIAK, I.: „*Pomiščuvati budemo use, ščo til'ky nadajet'sja do druku...*“.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 97–98.

Nezájem vojáků o vzdělávací kurzy byl jen jedním z problémů, s nimiž se muselo potýkat táborové velitelství, snažící se kulturně povznést své muže, většinou negramotné rolníky. Vojáci neměli v barácích k dispozici řádné vybavení potřebné pro výuku, včetně lavic nebo židlí, mnohdy proto seděli na zemi a svá první slova v životě psali na papír složený na kolenou. Výuka probíhající v zimě zastihla muže neobratně držící pera v rukavicích, vojáci se během kurzů museli občas po nedostatečně vytápěném baráku⁴⁴² projít, aby se zahřáli. Velkým problémem byl také nedostatek potřebných učebnic, tento byl však brzy díky podpoře Ukrajinské kulturní komise zažehnán.⁴⁴³

Táborové noviny přesvědčovaly vojáky, aby se výuky účastnili a pomohli vymýtit negramotnost, jež v internačním táboře panovala. Postupně se tak značná část vojáků do základních nebo i pokračovacích kurzů zapsala a nebýt pracovních oddílů, které byly odvelené na různá místa po ČSR a výuky se proto účastnit nemohly, snad by se většina negramotných vojáků Ukrajinské brigády v Jablonném naučila po dobu své internace alespoň číst, psát a počítat.⁴⁴⁴

Vojákům bylo kromě základních kurzů čtení, psaní a aritmetiky umožněno navštěvovat i přednášky věnující se např. botanice, medicíně, zeměpisu, historii (především Ukrajiny), ekonomice,⁴⁴⁵ neméně důležité byly kurzy zaměřené na obhospodařování půdy, kde haličští rolníci mohli sdílet své zkušenosti a následně si je ověřovat na volných prostranstvích v táboře. Přiučit se mohli jazykům (kromě ukrajinštiny to byla francouzština, italština či čeština), roku 1920 vznikl i právnický kroužek nebo tzv. Dragomanovův kroužek pro gymnaziální studenty, kde se diskutovalo nad ukrajinskou literaturou (samozřejmě s primárním zaměřením na dílo Tarase Ševčenka). Již k 1. září 1919 začala fungovat v táboře Vojenská „národní“ univerzita, která kromě výše zmiňovaných předmětů vojákům nabízela především vedení ku národnímu sebeuvědomění a snažila se je sjednotit i z hlediska politického smýšlení, což bylo velice důležité z hlediska formování myslí vojáků pro další národnostní boje za ukrajinskou věc.⁴⁴⁶

⁴⁴² Budovy vystavěné především ze dřeva a lepenky po letech již hnily a některé hrozily zřícením. Kromě chátrajících budov trápil internované také nedostatek vhodného oblečení a obuvi. VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14, kart. č. 185.

⁴⁴³ KROTOFIL, M. – SRIBNIAK, I.: *Activity of schools and educational courses*, s. 59.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 60.

⁴⁴⁵ Kurzů bylo mnohem více, většina z nich ale musela být z nedostatku zájmu uzavřena.

⁴⁴⁶ Podrobněji KROTOFIL, M. – SRIBNIAK, I.: *Activity of schools and educational courses*, s. 58–61. Jedním z vyučujících byl i kpt. Jakym Jakymovič Jarema, který o osvětové činnosti v táboře a pokrocích

Navzdory počátečnímu nezájmu vojáků bujela v táboře osvětová činnost, posilující u většiny mužů touhu po vlastním, nezávislém státě Ukrajinců. Ne všichni se však s kulturním životem a politickými názory v táboře ztotožňovali. V Ukrajinské brigádě se nacházelo několik mužů, kteří se identifikovali jako Rusové nebo Malorusové a do Ukrajinské haličské armády nevstoupili dobrovolně, ale byli naverbováni, ačkoli její zájem na osvobození Ukrajiny nesdíleli. Československá vojenská správa si této názorové nejednotnosti všimla a nepřijímala ji s nadšením, protože se oprávněně obávala konfliktů, k nimž by mohlo mezi muži dojít. A jak se záhy ukázalo, obavy to nebyly neoprávněné.⁴⁴⁷

Posádkové velitelství v Jablonném muselo řešit mj. stížnosti Malorusů, kterým plk. Varyvoda zakazoval zpívat ruské písně, aby v táboře zněly pouze písně ukrajinské, a také ruský tisk byl zakazován, čímž měl být „zachován ukrajinský ráz brigády“. Rusofilsky smýšlející vojáci se vůči aktivitám Ukrajinců ohrazovali a z jejich podnětu probíhaly v táboře i rozsáhlé inspekce.⁴⁴⁸ Na 160 jich dokonce uprchlo do Terezína, kde byli soustředěni Rusové a další jim názorově spříznění muži. MNO se bránilo návrhu posádkového velitelství a inspektora vojenské správy na převelení (Malo)Rusů do Terezína, protože by se tím sice zamezilo konfliktům uvnitř Ukrajinské brigády, současně by však takovým krokem ČSR vystoupila ze své neutrality, již si pečlivě střežila.⁴⁴⁹ Stejně tak dělala posádkovému velitelství vrásky na čele proruská agitace, která ještě více čeřila vody v Ukrajinské brigádě. Do Jablonného totiž dojížděli Rusové z Terezína, nejvíce je v tomto směru v pramenech skloňováno jméno nadpor. Sergeje Dmitrijeviče Žukovského.

Nadpor. Žukovskij, důstojník přidělený k ruské cvičné rotě v Terezíně, udržoval s obyvateli Německého Jablonného silné vazby, stýkal se mj. s již zmiňovanou rodinou Dukátových, kterým zasílal i pozdravné pohlednice.⁴⁵⁰ Svou ruskou příslušnost nijak neskrýval a pokaždé přijel hrdě oděn v ruské uniformě. A právě jeho osoba je asi nejvýmluvnějším dokladem nevraživosti mezi Rusy a Ukrajinci v Jablonném.

svých studentů sepsal a publikoval drobnou, zato pochvalnou knihu. Viz JAREMA, J. J.: *Ukrajina v táborech*.

⁴⁴⁷ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 123, čj. 20, kart. č. 3.

⁴⁴⁸ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 33734), kart. č. 186.

⁴⁴⁹ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 5779), kart. č. 185; Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 39405), kart. č. 307; VHA, fond Vojenská kancelář, čj. 1703, kart. č. 14.

⁴⁵⁰ SOKA Česká Lípa, fond Jana Dukáta, inv. č. 5, kart. č. 1.

17. srpna 1919 podnikl nadpor. Žukovskij další cestu do Německého Jablonného,⁴⁵¹ při níž navštívil s paní Pellikanovou a jejími dvěma dcerami představení v jablonském kině. Již v průběhu představení přišli dva ukrajinští vojáci za Otto Fiedlerem, majitelem kina, aby Žukovského vyvedl, protože v přilehlém hostinci jej očekává jakási dáma. Tím se vojáci důstojníka jen pokoušeli vylákat, když totiž neuposlechl a kino opustil s ženským doprovodem až po skončení představení, již po setmění, ukrajinští vojáci na něj stále čekali, skryti v setmělé ulici, kde jej zezadu přepadli a surově zbili a okradli. Křik žen však přivolal československou posádkovou policii a ukrajinští vojáci utekli. Polnímu kurátovi Chanátovi, který sepisoval protokol s Žukovským, se následně přiznal střelec Straharskyj s tím, že právě on se na útoku na ruského důstojníka podílel. Akci vedl ukrajinský ataman Čornyj, který Straharského navedl a sám se přitom schovával a onen čin jen sledoval. Další z Ukrajinců, detektiv polního četnictva Ungar Chanátovi dokonce svědčil, že mu ukrajinské četnictvo za vraždu Žukovského přislíbilo 500 korun! A jiný Ukrajinec celý incident kvitoval slovy, že když se „nepodařilo Žukovského ubít včera, podaří se to dnes“, pročež byl ruský důstojník polním kurátem ihned varován. O plánovanosti celé akce nemohlo mít ani táborové velitelství, ani československé posádkové velitelství, jež případ prošetřovalo, nejmenších pochyb.⁴⁵²

V říjnu 1920 čekala Ukrajince v táboře velká personální změna. Plk. Varyvoda, všemi vážený a československým generálním štábem oceňovaný za udržování pořádku a kázně a za to, že „energicky čelil politickým agitacím, čímž zabránil jedině rozkladu kázně a pořádku v táboře“, byl v pozici velitele Ukrajinců vyměněn.⁴⁵³ Jeho nástupcem se stal gen. Viktor Yosipovyč Kurmanovyč (1876–1945), který před první světovou válkou působil ve zpravodajských službách monarchie a podnikl i několik tajných cest do Ruska, kde byl tamní kontrarozvědkou roku 1914 zatčen. Za první světové války se účastnil mj. bojů na jižní frontě a roku 1918 se stal jedním z velitelů Ukrajinské haličské armády.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Měl zde dokonce pravidelně navštěvovat svou nevěstu.

⁴⁵² VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 33734 a příloha D a E), kart. č. 186.

⁴⁵³ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 37496 a 32701), kart. č. 185.

⁴⁵⁴ Za druhé světové války spolupracoval mj. s Ukrajinskou vojenskou organizací a s Organizací ukrajinských nacionalistů (k ní více SVOBODA, D.: *Jablko z oceli.*). Byl také spoluzakladatelem ukrajinské skupiny SS Halyčyna. NAUMENKO, Kim Jelyseyovyč: *Kurmanovyč Viktor Yosypovyč*. Instytut istorii Ukrainy. Encyklopedija istorii Ukrainy. 2008. Online: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_aII&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kurmanovich_V [cit. 14. 4. 2024].

Důvodem této výměny bylo přesvědčení prezidenta ZULR v exilu Petruševyče, že plk. Varyvoda není schopen Ukrajinskou brigádu náležitě vést, je příliš shovívavý a za jeho velení v táboře panují příliš uvolněné poměry. Gen. Kurmanovyč byl tedy navzdory počátečním námitkám MNO z Vídně vyslán, aby poměry v táboře Jablonném urovnal a zavedl opět pevný řád.⁴⁵⁵

Problémy totiž nevyvolávaly pouze spory mezi internovanými vojáky v táboře. S obavami se posádkové velitelství v Jablonném dívalo také na rozvíjející se vztahy s obyvateli Jablonného, ač zpočátku státní orgány vítaly, že mezi vojáky a místními nedocházelo ke konfliktům. Pro Jablonské nebyli vojáci cizího státu ničím novým, a protože Ukrajinci neměli status zajatců,⁴⁵⁶ a požívali proto mnohem větší volnosti, „bylo s nimi zacházeno jako s hosty“⁴⁵⁷ a civilisté se s nimi mohli tím spíše stýkat, ač se táborové i posádkové velitelství snažilo tyto kontakty omezit. Množství Ukrajinců si navíc kvůli nedostatku místa v táboře bylo nuceno najít pronájem ve městě a sdíleli tak domy či byty s místním obyvatelstvem, navázání bližších vztahů tak státní úřady nemohly zabránit.⁴⁵⁸

Místní se s Ukrajinci setkávali i při slavnostních příležitostech. Ukrajincům bylo umožněno navštěvovat mše v kostele sv. Vavřince, bohoslužby jim sloužili řeckokatoličtí kněží⁴⁵⁹ z přemyšlovské (Leon Wanj), Lvovské (Michael Kuševyč) a prešovské (Zeno Charvath) eparchie a obřad doprovázel ukrajinský mužský sbor, jehož zpěv místní obdivovali. 7. října 1919 bylo Německé Jablonné svědkem řeckokatolického sňatku mjr. Petra Čorného s Hedwigou Kirsch, svatba se konala opět v kostele sv. Vavřince, a kromě ukrajinských důstojníků s jejich ženami a dalších vojáků se jí účastnil i posádkový velitel mjr. Jansa.⁴⁶⁰ Nemalý údiv a zvědavost vzbuzovaly v domácím obyvatelstvu ukrajinské oslavy velkých svátků (o několik dní posunutých), tedy Vánoc, Velikonoc či Jordánského svěcení vody, při němž se dlouhý

⁴⁵⁵ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 37496 a 32701), kart. č. 185.

⁴⁵⁶ Ukrajinská brigáda požívala spolu s armádou gen. Krause v Liberci status „internovaných jednotek válčících vojsk“. Jako takoví tedy spadali do kompetencí MNO a jejich záležitosti řešily vojenské soudy ČSR. Tamtéž, inv. č. 3990, čj. 15613, kart. č. 250.

⁴⁵⁷ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 304r.

⁴⁵⁸ SOKA Česká Lípa, fond OÚ JvP, sčítání obyvatelstva roku 1921 Jablonné v Podještědí, č. p. 1–418; Markvartice, č. p. 1–147; Česká Ves, č. p. 1–61; Zámecká, č. p. 1–8; Valdov, č. p. 1–18. Online: vademecum.soalitomerice.cz.

⁴⁵⁹ Zpočátku jejich nemocné a zesnulé duchovně opečovávali katoličtí kněží z Jablonného, dokud řeckokatoličtí duchovní do tábora nedorazili. Viz *Aus Zeit und Streit*. Pfarramtliche Nachrichten für das Kirchspiel Deutsch-Gabel und Brims 17, č. 10, 1. října 1919, s. 38.

⁴⁶⁰ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 304r.

průvod vojáků shromáždil na náměstí kolem kašny, celého obřadu se oficiálně kromě Ukrajinců účastnili i mjr. Jansa a vrchní představitelé města.⁴⁶¹

Posádkové velitelství ve vřelých⁴⁶² vztazích Ukrajinců s německým obyvatelstvem brzy spatřilo hrozbu. Zejména německé důstojníky Ukrajinské brigády obviňovalo z proněmecké agitace mezi Ukrajinci, obavy byly tím větší kvůli nedávným zkušenostem s vyhlášením sudetoněmeckých provincií a jejich snahou osamostatnit se na sotva vzniklé ČSR. Dle jedné ze zpráv ze srpna 1921 se Ukrajinci s místním obyvatelstvem asimilovali, čímž bylo naráženo na skutečnost, že si někteří vojáci mezi Němkami našli manželky.⁴⁶³

Druhou hrozbou, neméně opodstatněnou, bylo dělnické hnutí, v severních Čechách velice živé. Jablonné se nacházelo mezi dvěma velkými centry, kde se sociálně-demokratické, resp. komunistické myšlení šířilo už od 70. let 19. století – byla jimi města Liberec a Cvikov.⁴⁶⁴ Také v Jablonném mělo dosti zastánců a posádkové velitelství v tom vidělo nebezpečí, že civilní obyvatelstvo bude podporovat bolševickou agitaci v táboře a naopak.⁴⁶⁵

Strach z proněmeckých (a tedy protičeských) akcí a ze šíření komunistických myšlenek vedl posádkové velitelství i inspekční komise k požadavku okamžitého přemístění Ukrajinské brigády z Německého Jablonného do českého vnitrozemí. Tuto žádost podávalo posádkové velitelství opakovaně již od roku 1919, dlouho však byla ministerstvem z nedostatku vhodných prostor k přemístění brigády zamítána. Z politických důvodů nemohli být vojáci ani repatriováni, nadále tedy pobývali v Německém Jablonném.⁴⁶⁶

Vydržování internovaných vojáků stálo MNO nemalé finanční částky a ministerstvo snad ani nedoufalo, že Ukrajina ony peníze někdy splatí. Ministerstvo financí upozorňovalo, že každý měsíc stojí jen požitky pro ukrajinské vojáky

⁴⁶¹ Popisu událostí se podrobně věnují zápisy v kronice. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 306r–307v.

⁴⁶² Kronika, a tudíž ani publikace z 20. let věnované historii Jablonného nevzpomínají na Ukrajince ve zlém, stín na jejich pobyt ve městě vrhá pouze zmínka o nedostatku a zdražení potravin, které jejich přítomnost, a tedy nákupy způsobily.

⁴⁶³ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 2898, čj. 2025, kart. č. 128; Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 36664), kart. č. 186.

⁴⁶⁴ K tomu více ve svých pamětech jeden ze sociálně-demokratických a později komunistických politiků, cvikovský rodák Karel Kreibich, viz KREIBICH, Karel: *Těsný domov – širý svět*. Liberec 1968; dále BLAŽKOVÁ, Jana a kol.: *Sborník příspěvků k dějinám dělnického a komunistického hnutí na Českolipsku*. Česká Lípa 1986; VOJTÍŠKOVÁ, Marie – VOJTÍŠEK, Břetislav: *Cvikovská dělnická obydlí v době Kreibichova mládí*. Aktuality 1/84, Praha 1984.

⁴⁶⁵ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 221), kart. č. 186.

⁴⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 123, čj. 20, kart. č. 3.

v Německém Jablonném 1 700 000 korun a ke konci roku 1920 by tak MNO na vydržování⁴⁶⁷ internovaných vojáků zaplatilo cca 31 mil. korun, z toho 23,5 mil. korun by připadlo jen na tábor v Německém Jablonném. MNO navíc uvažovalo o vyrovnání požitků i v případě armády gen. Krause, internované v Liberci, čímž by se zmiňovaná částka ještě navýšila. MNO nechtělo přes naléhání ministerstva financí na snížení požitků přistoupit, protože na oplátku využívalo především vojáky z Ukrajinské brigády na různé vojenské práce.⁴⁶⁸ Výše vynakládaných peněz se však ukázala neudržitelnou a v polovině roku 1921 přistoupilo MNO na snížení požitků na částku o nejnižší výši, nařizovanou haagskými konvencemi, tedy na jednotných 50 h/den (předtím měli internovaní muži výši požitků odstupňovanou dle hodnosti), které měly mužům zajistit dostatek financí na opatření stravy a šatů.⁴⁶⁹

Tím však způsobili potíže vojákům, kteří sami nebo se svými rodinami museli platit nájem v bytech ve městě, protože v internačním táboře pro ně nebylo místo. Jejich nájemné přitom činilo i 130 korun měsíčně,⁴⁷⁰ to si ale se sníženou alimentací již nemohli dovolit. Celkové životní náklady byly v Jablonném vyšší než v Praze, protože kvůli internaci tisíců Ukrajinců vzrostla v Jablonném i okolí také poptávka po potravinách a dalším zboží.⁴⁷¹ Mladí, svobodní vojáci proto museli být přemístěni do tábora v Josefově, aby uvolnili místo rodinám a starším vojákům, dosud žijícím ve městě a v okolních obcích. V posádkovém velitelství navíc snížení požitků vyvolávalo obavy, že Ukrajinci budou ještě náchylnější komunistické agitaci než dosud.⁴⁷²

Internovaní Ukrajinci pro státní pokladnu znamenali velkou zátěž a ministerstva se rozhodla tuto situaci, stejně jako velké množství internovaných, řešit podobným způsobem, jako pár let předtím Rakousko-Uhersko v případě válečných zajatců –

⁴⁶⁷ MNO se dlouhodobě dohadovalo s ministerstvem vnitra (MV) o kompetencích v otázce internovaných Ukrajinců. Na starosti je mělo MNO, to bylo však přesvědčeno, že protože se nejednalo o válečné zajatce, ale o internované osoby, které ani nevykonávaly aktivní vojenskou službu, mělo by si je převzít MV, které s tím však nesouhlasilo a dodávalo, že by na ně stejně nemělo vyčleněn žádný fond s potřebným finančním obnosem.

⁴⁶⁸ V srpnu 1921 se v táboře nacházelo pouze 217 důstojníků, 529 mužů, 55 žen a 65 dětí. 56 důstojníků a 19 mužů bylo na (většinou studijní) dovolené, další tři důstojníci a 251 mužů na pracích v soukromém sektoru a 60 důstojníků a 2 893 mužů (!) bylo odveleno na vojenské práce. VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 2898, čj. 2025, kart. č. 128.

⁴⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14, kart. č. 185; Tamtéž, inv. č. 3438, čj. 8819/1 (resp. 3001), kart. č. 185.

⁴⁷⁰ Daniel Koch ve své vlastivědě uvádí částku „až 100 K“ (i tak lze vycítit, že částku pokládá za nepřiměřeně vysokou) a rovněž zdůrazňuje navýšení cen potravin. KOCH, D.: *Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau*, s. 74.

⁴⁷¹ Jablonský okres se proto dlouho nevymanil z drahoty, která v oblasti započala s Velkou válkou.

⁴⁷² VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14, kart. č. 185; Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 248), kart. č. 185.

zkrátka je využili na práce, ať už stavební a zemědělské, nebo práce vojenské. Dle zpráv vyšetřovacích komisí byli sami Ukrajinci rádi, že mohou pracovat, protože si alespoň přivydělali, zvláště po snížení jejich požitků.⁴⁷³

Situace v Jablonném se ale ani tak nevyvíjela pro osazenstvo tábora dobře. Státu končila nájemní smlouva a majitelé pozemků, na nichž byl tábor vystavěn, se začali o svou půdu hlásit.⁴⁷⁴ Motivací jim bylo především finanční odškodnění, na něž sice stále měli nárok, jeho výše se však od uzavření smlouvy roku 1914 nezměnila: Za 800 čtverečních sáhů (14 400 m²) orné půdy dostávali 35 korun, za stejnou výměru luk 40 korun a na žádosti o navýšení dávek reagovalo MNO zamítavě. Výše odškodnění tak nebyla dostatečně vysoká a majitelé chtěli své pozemky zpátky.⁴⁷⁵ MNO tak muselo hledat východisko z této nelehké situace a muselo to udělat rychle, pokud se chtěla „čs. voj. správa vyhnouti nákladnému a pro ni naprosto beznadějnému soudnímu sporu“ – vojenská správa se totiž zavázala vrátit vlastníkům jejich pozemky v původním stavu nejpozději na jaře 1922.⁴⁷⁶

Komise pro přezkoumání poměrů v táborech v Německém Jablonném a Josefově navrhla MNO, aby Ukrajince z Německého Jablonného co nejdříve ubytovala spolu s ukrajinskou jednotkou generála Antona Krause⁴⁷⁷, jež pobývala již od jara 1921 v Josefově po jejím přesídlení z Liberce.⁴⁷⁸ Měla však požadavek, aby byl tábor ryze ukrajinský. Ministerstvo tedy muselo zařídit přesun Rusů, kteří rovněž josefovský tábor, odděleně od Ukrajinců, obývali.⁴⁷⁹ Tito Rusové, v řadě případů bývalí rakousko-uhersí zajatci, zůstávali internováni na území ČSR, protože státní úřady vzhledem k jejich politickému (bolševickému) smýšlení nebo domovské příslušnosti nepokládaly jejich

⁴⁷³ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14, kart. č. 185.

⁴⁷⁴ Pozemky o celkové výměře 25 ha 2 a 18 m² mělo ve svém držení 25 soukromých osob.

⁴⁷⁵ Na konci roku 1921 jim byl alespoň vyplacen ještě příspěvek ve výši 50 % čistého výnosu půdy. VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3329, čj. 8767/7, kart. č. 172.

⁴⁷⁶ VHA, fond Vojenská kancelář, čj. 2619, kart. č. 33; VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 4492, čj. 28663, kart. č. 280.

⁴⁷⁷ Anton Kraus/Antin Kravs (1871–1945) vyrůstal jako syn Ukrajinky a německého kolonisty po většinu života ve Vídni, kde taky započal svou vojenskou kariéru. Účastnil se bojů první světové války a po jejím skončení dobrovolně vstoupil do Ukrajinské haličské armády, jejímž jednotkám velel a dařilo se mu vyhrát řadu bitev, dokud nebyl se svými muži nucen ustoupit na území ČSR, nechat se odzbrojit a internovat v Liberci. Po ukončení internace se vrátil do Vídně, a i v průběhu druhé světové války spolupracoval s ukrajinskými organizacemi. Roku 1945 jej po vstupu Rudé armády do Vídně zatkl rakouská kontrarozvědka, zkrátka však byl pro svůj špatný zdravotní stav propuštěn. NAUMENKO, Kim Jelyseyovyč: *Kravs Antin*. Instytut istorii Ukrainy. Encyklopedija istorii Ukrainy. 2008. Online: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21CQLORTERMS=0&S21STR=Kravs_A [cit. 14. 4. 2024].

⁴⁷⁸ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 2898, čj. 2025, kart. č. 128; Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 1781), kart. č. 307.

⁴⁷⁹ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 49870), kart. č. 186.

repatriaci za vhodnou.⁴⁸⁰ Ministerstvo obrany tuto podmínku přijalo, Ukrajincům v Jablonném se však vývoj událostí vůbec nezamlouval.

Velitel brigády gen. Kurmanovyč napsal 26. srpna 1921 na ministerstvo obrany stížnost, pramenící dle jeho slov z obav o zdraví mužů a jejich rodin, do jejichž čela byl československým státem ustaven. Jeho argumentem proti stěhování ukrajinské brigády do Josefova byl především tristní stav tamních baráků, jež od války značně zchátraly a neposkytly by tak pro 1 500 „vysílených“ vojáků a 50 rodin (114 žen a asi 80 malých dětí) přes zimu dostačující přístřeší. Oproti tomu baráky v Jablonném byly prakticky neustále obývány a postupně Ukrajinci opravovány a zútulňovány.⁴⁸¹

Kurmanovyč viděl v záměru vysídlit brigádu z Jablonného především nepřátelství ze strany místního obyvatelstva, které se mělo dle jeho slov chovat k Ukrajincům nepřátelsky, nikoli však proto, že by zabírali jejich pozemky, ale protože „ukr. tábor pořád manifestuje svoji svornost s českým národem, projevuje svoji vděčnost vůči němu a korporativně zúčastňuje se všech českých slavností a výročí.“ Mimoto obyvatelstvo snášelo Ukrajinskou brigádu až do července 1921 jen proto, že „mělo příležitost obohatit se jejich penězi“, ostatně jen do roku 1920 utratili vojáci v Německém Jablonném a okolí dle propočtů MNO na 5 mil. korun. Jenomže po snížení požitků na minimum (50 h pro vojáky, 5 K pro důstojníky) neměla brigáda peníze nazbyt.⁴⁸² Snad měl velitel brigády v něčem pravdu a Jablonští vskutku jen ztratili s vojáky trpělivost, když už na nich ani nemohli vydělat.

Generálova námitka na věci nic nezměnila – s příslibem zlepšení životních podmínek MNO 31. srpna 1921 definitivně rozhodlo a Ukrajinská brigáda byla následně postupně transportována do Josefova. Nejprve bylo do Josefova převeleno šest tesařů, dva truhláři, jeden zámečnický, dva pokrývači a dalších devět mužů, kteří měli na starosti opravy baráků v táboře D, kam byla následně Ukrajinská brigáda přestěhována. Dalších

⁴⁸⁰ Ministerstvo zahraničí muselo v otázce repatriace řešit skutečnost, že některé internované osoby, ať již vojenské či civilní, měly domovskou obec po vzniku nových státních útvarů ve státech, k nimž se nehlásily – např. Poláci na Ukrajině a naopak – a nebylo tedy jednoduché tyto lidi transportovat zpět do jejich domovů, protože se čekalo na vyjádření přijímacího státu. Zuřící občanská válka navíc činila návrat bývalých zajatců a uprchlíků nebezpečným. Nemaou roli hrály rovněž obavy (nejen ČSR), že by repatriovaní posílili řady „rudých“. Tamtéž, inv. č. 3438, čj. 8819/1, kart. č. 185; Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 13601), kart. č. 185. K tomu také např. OLTMER, J.: *Repatriierungspolitik*, s. 272–274; MORITZ, V. – LEIDINGER, H.: *Verwaltete Massen*, s. 63.

⁴⁸¹ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 4492, čj. 28663, kart. č. 280. Inspekční zpráva oproti tomu hovoří o špatném stavu většiny baráků, Ukrajinci navíc řadu z nich využili ku svému přilepšení – vytrhávali z nich prkna a používali je na rozdělování ohňů – k nimž ne nutně využívali kamna, někdy si vystačili s dřevěnou podlahou přímo uvnitř baráků... Některé budovy byly navíc plně smetí. Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 221), kart. č. 186.

⁴⁸² Tamtéž, inv. č. 2898, čj. 2025, kart. č. 128; Tamtéž, inv. č. 4492, čj. 28663, kart. č. 280.

30 mužů bylo ještě převeleno do libereckého tábora, aby zbourali čtyři baráky a materiál z nich pak mohl být využit při opravách v Josefově.⁴⁸³ Z ostatních byli mezi prvními k přestěhování nuceni svobodní vojáci, následně ženatí, a nakonec ženy a děti. Mezním termínem pro vystěhování internovaných byl určen 31. říjen 1921, poslední internovaní určení k transportu do Josefova tak Jablonné opustili v týdnu mezi 17. a 23. říjnem.⁴⁸⁴

Část Ukrajinců ale v Jablonném přeci jen zůstala – vyčleněn byl oddíl 80 mužů se dvěma důstojníky, kteří měli pomoci se zbouráním tábora a úklidem. Také několik jednotlivců se v Jablonném zdrželo déle, než původně zamýšleli. MNO totiž umožnilo Ukrajincům, kteří odmítli být přestěhováni do Josefova a chtěli vystoupit z Ukrajinské brigády, dvě možnosti: být repatriován, nebo zůstat v ČSR jakožto svobodný člověk (ovšem bez nároku na požitky).⁴⁸⁵

Dne 16. září 1921 tak městské zastupitelstvo odhlasovalo (proti jednomu nesouhlasnému hlasu) domovské právo pro nadpor. Josefa Hurka (*1893), který se již předtím oženil s místní Němkou Wilhelminou Moidl (*1890), dcerou učitele, městského zastupitele a od roku 1926 i starosty Německého Jablonného Wilhelma Moidla.⁴⁸⁶ Hurko pocházel z obce Krasne v okrese Borynya jihozápadně od Lvova. Do Ukrajinské haličské armády vstoupil se svým o dva roky mladším bratrem Ivanem. Oba bratři našli v době své internace v Jablonném přístřeší u Moidlů, v domě č. p. 130, Josef následně obýval jeden z bytů se svou chotí, Ivan nadále bydlel (přínejméně k roku 1921) s manželí Moidlovými.⁴⁸⁷ Roku 1923 o domovské právo žádal také Vladimír Gluchovsky, který tou dobou žil se svou o deset let mladší sestrou Annou v podnájmu u svých prarodičů Josefa a Karoline Kittlových, č. p. 342. Anna již v obci zapsaná byla, jelikož se tam narodila (*1900), ale spolu s Vladimírem vyrůstala ve Stanislavově (Ivano-Frankivsk). Vladimír přišel do Jablonného jako hejtman Ukrajinské brigády a rozhodl se se sestrou zůstat ve městě i nadále.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 308966/1147), kart. č. 307.

⁴⁸⁴ MNO kvitovalo v případě Josefova především to, že se tábor oproti Jablonnému nacházel v čistě českém a mnohem bohatším kraji. Tamtéž, čj. 28663, inv. č. 4492, kart. č. 280; Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 49870/8676), kart. č. 307; SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 319v.

⁴⁸⁵ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3439, čj. 8819/14, kart. č. 185; Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 308966/1147), kart. č. 307.

⁴⁸⁶ SOkA Česká Lípa, fond OÚ JvP, sčítání obyvatelstva roku 1921 Jablonné v Podještědí, č. p. 101–210, fol. 85, 88. Online: vademecum.soalitomerice.cz. [cit. 19. 4. 2024]; SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 448, kart. č. 26, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 16. září 1921.

⁴⁸⁷ SOkA Česká Lípa, fond OÚ JvP, sčítání obyvatelstva roku 1921 Jablonné v Podještědí, č. p. 101–210, fol. 85, 88. Online: vademecum.soalitomerice.cz. [cit. 19. 4. 2024].

⁴⁸⁸ Tamtéž, č. p. 331–418, fol. 33. Online: vademecum.soalitomerice.cz. [cit. 19. 4. 2024]. SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 450, kart. č. 26, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 4. ledna 1923.

Internační tábor byl určen k postupné likvidaci. Byla zrušena činnost táborové pekárny i nemocnice. 48 baráků a zásoby uhlí byly dány do prodeje meziministerské komisi, zásoby sena či slámy se předaly intendanci vojenského velitelství. Z oděvu si Ukrajinci vzali s sebou do Josefova, co mohli, vzhledem k obecnému nedostatku se museli však spokojit jen s málem (mnohdy např. s československou vojenskou uniformou, která již armádě nevyhovovala kvůli barvě), ženy a děti se v tomto ohledu musely spolehnout na pomoc Červeného kříže – vojenská správa je šatit nemohla.⁴⁸⁹

Jablonský tábor se do konce října téměř vylidnil, památky na Ukrajinskou brigádu však zůstaly ve městě dodnes. Tou nejpatrnější je socha banduristy, sklánějícího se nad svým nástrojem na velkém pomníku, který ukrajinští vojáci vystavěli u rohu táborového hřbitova roku 1921 a slavnostně jej odhalili za přítomnosti občanů města. Dodnes pomník ve třech jazycích (ukrajinském, českém a německém) hlásá slova „Ukrajinci svým / pozůstalým bratřím“, jména zesnulých na zadní straně pomníku však již smyl čas.

V tuto chvíli nelze říci, zda Gluchovští udržovali (alespoň korespondenční) styky se svými příbuznými v Jablonném už předtím nebo zda byl Vladimír v Jablonném poprvé.

⁴⁸⁹ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 308966/1147), kart. č. 307.

4. Epilog

„Přisílání jsou nyní od všech politických správ všichni cizinci, místo aby vyhoštěni byli z našeho státu, do zdejšího tábora, mnoho z nich po přestálých trestech atd., takže se zde tvoří pomalu kolonie zlodějů a darebáků.“⁴⁹⁰

Příběh zajateckého, resp. internačního tábora v Německém Jablonném ani odchodem Ukrajinců roku 1921 neskončil.⁴⁹¹ V době rozhodnutí o přesunu Ukrajinské brigády do Josefova učinilo MNO další, pro obyvatele Jablonného neméně důležité prohlášení. Tábor přeci jen neměl být zcela zrušen a měl poskytnout přístřeší nové skupině cizinců – Rusů, které potřebovalo MNO přesunout z Josefova, aby se z něj mohl stát ryze „ukrajinský“ tábor. MNO nemělo dostatečné prostory pro ubytování nemalého množství repatriantů, jejich cílovou stanicí se proto stalo Německé Jablonné, jehož likvidace byla tímto odložena.⁴⁹²

Nikoli však zcela: Část tábora byla stále určena k likvidaci a v Jablonném proto zůstal oddíl 80 mužů z Ukrajinské brigády, kteří vypomáhali s rozebíráním nepotřebných baráků. Likvidace tábora byla dlouhodobým procesem a pro shromaždiště repatriantů nebylo třeba využívat celý prostor bývalého zajateckého tábora a záložní nemocnice, proto se měl postupně rozebírat už od podzimu, zejména ty baráky, které se nacházely ve špatném stavu (tedy ty nejstarší, nacházející se nejbližší dvoru Wenzela Schichta). K likvidaci bylo Meziministerské komisi pro věcnou demobilizaci v Praze v zimě 1921 určeno 48 baráků, práce však postupovaly pomalu. Ukrajinci, kteří rozebírání budov obstarávali, se totiž nemohli plně věnovat této činnosti, mj. proto, že vypomáhali velitelství tábora se střežením budov a repatriantů.⁴⁹³

Wenzel Schicht proto adresoval MNO v květnu rozhořčený dopis, v němž si stěžoval, že likvidace tábora nijak nepokročila a ač bylo postoupeno na jaře k likvidaci už celkem 70 baráků, bylo jich dosud zbořeno pouhých šest.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Československé zemské vojenské velitelství adresovalo tuto stížnost hlavnímu štábu Československé branné moci již 2. března 1922. VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 308966/1147), kart. č. 307.

⁴⁹¹ O této poslední etapě existence tábora v Německém Jablonném literatura zcela mlčí. Jedinou dohledanou zmínkou mimo písemnosti uložené ve fondu MNO v Praze je zápis v městské kronice. Viz SOkA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 327v.

⁴⁹² Tamtéž. Muselo samozřejmě dojít k úpravě smlouvy, ta vznikla v únoru 1922 a slibovala majitelům vrátit jim pozemky na jaře následujícího roku (likvidace musela být ukončena k 28. únoru 1923). VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3329, čj. 8767/7 (resp. 9415), kart. č. 172.

⁴⁹³ Tamtéž, inv. č. 3329, čj. 8767/7 (resp. 9415), kart. č. 172.

⁴⁹⁴ Tamtéž, inv. č. 3329, čj. 8767/7 (resp. 9415), kart. č. 172.

Nespokojenost majitelů pozemků musela být o to větší, že kromě toho, že jim nebylo zaručeno přednostní právo na odkoupení objektů, vystavěných na jejich půdě, nebylo jim ani navýšeno pachtovné, a co více, již druhým rokem jim nemělo být ono pachtovné vypláceno vůbec, majitelé navíc museli platit za pozemky sami daně, ačkoli je nemohli využívat.⁴⁹⁵ Jejich roztrpčení se proto nelze příliš divit.

Do tábora byli dovezeni nejprve Rusové z Josefova, následovali muži, ženy a děti z celé ČSR, kteří čekali na repatriaci do své vlasti. Jednalo se o lidi, kteří na území ČSR vstoupili jakožto uprchlíci již v době Velké války nebo je z jejich domoviny vyhnal strach ze zuřící občanské války, kvůli níž se dlouho do své země vrátit nemohli. Většina uprchlíků byla postupně československou (a předtím již rakousko-uherskou) vládou repatriována, nemalé množství jich však stále setrvalo v ČSR. Následky občanské války totiž měly pro uprchlíky dlouhodobé následky mj. v proměně státních hranic: Ti, kdo ještě před časem žili na území rakouské Haliče (a později ZULR) se najednou ocitli v polském státě, další lidé se nemohli domů vrátit, protože předtím otevřeně projevovali antipatie vůči Rusku, které převzalo kontrolu nad sovětskou Ukrajinou. Prošlo tudy dokonce na 1 200 bělogvardějských vojáků armády barona Pjotra Nikolajeviče Wrangela, kteří byli roku 1920 evakuováni z Krymu a následujícího roku převezeni na práce do Československa.⁴⁹⁶ Ačkoli mnozí repatrianti páchali trestnou činnost a byli proto i (někdy opakovaně) vyšetřováni, vláda je nemohla vyhostit, jakkoli si přála zvláště tyto osoby dostat ze svého území. K vyhoštění totiž potřebovala souhlas přijímacího státu, jímž bylo zpravidla Polsko či Ukrajinská sovětská socialistická republika (USSR), ale i Rusko, aby bylo kam ony lidi poslat. Diplomatičtá jednání ministerstva zahraničí⁴⁹⁷ se však protahovala, jelikož přijímací státy nechtěly trestně stíhané osoby přijímat. Jiní uprchlíci se ani domů vrátit nechtěli a všichni tak spolu nadále vyčkávali ve shromaždišti v Německém Jablonném. I ti, kdo se do vlasti vrátit doufali, museli mnohdy dlouho čekat: Aby se vyplatilo ČSR vypravit repatriáčnı́ transport, muselo se v táboře sejít alespoň 300 hlav.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Tamtéž, inv. č. 1671, čj. 9, kart. č. 29; Tamtéž, inv. č. 3329, čj. 8767/7, kart. č. 172.

⁴⁹⁶ Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 2643), kart. č. 307.

⁴⁹⁷ Diplomatičtá se mj. snažili vyjednat internovaným všeobecnou amnestiı́, a to jak v Polsku, tak také v Rusku, aby se mohli domů vrátit beze strachu, že budou popotahováni za to, na čı́ straně bojovali v občanských válkách.

⁴⁹⁸ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 3015, čj. 4101, kart. č. 141; Tamtéž, inv. č. 5051, čj. 44089, kart. č. 307; SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 327v.

Velitelem shromažďovacího tábora pro ruské a ukrajinské repatrianty se stal nadpor. ruských legií Karel Jiří Beránek⁴⁹⁹ (*1887), jemuž byl uložen nelehký úkol: s pomocí dvou četníků uhlídat repatrianty i veškeré táborové objekty. To ovšem nebylo v jejich silách, ve strážní službě jim tak byli nápomocni také Ukrajinci, kteří v táboře zůstali (ubytování v baráku stranou od repatriantů). Ukrajinci však z pozice internovaných nesměli nosit zbraň, u repatriantů neměli přílišnou autoritu a v táboře i mimo něj docházelo k nejrůznějším incidentům a trestným činům, jimž nebylo možno zabránit.⁵⁰⁰

Státní úřady nadále trápilo šíření komunistického myšlení mezi repatrianty, československé posádkové velitelství v Jablonném si však stěžovalo i na to, že se v táboře hromadili kriminálníci, především zloději. Ani obyvatelům Jablonného jistě nebylo pochuti, že se „cizí národy neustále pohybují v ulicích města“.⁵⁰¹ Strach mohl mezi místními vyvolat také případ vraždy v táboře – 22. srpna 1922 informovaly noviny *Sozialdemokrat* o tom, že Rus jménem Maxim Howorow podřizl své ženě hrdlo krejčovským knejpem. Žena byla na místě mrtvá, vrah byl zatčen. Jak proces s ním dopadl, však nevíme.⁵⁰²

MNO si tíživou situaci uvědomovalo, už v dubnu 1922 dokonce chtělo tábor zcela zlikvidovat a repatrianty transportovat prozatímně někam do vnitrozemí (aby se alespoň zabránilo šíření komunismu mezi nimi). Narazilo však opět na problém nedostatku vhodných prostor, kam by bylo možné Rusy a Ukrajince umístit. Po celou dobu se navíc nacházelo v kompetenčním sporu s MV, ani jedno z ministerstev se totiž nechtělo k internovaným příliš hlásit, jelikož péče o ně stála nemalé peníze – MNO navíc oprávněně tvrdilo, že repatrianti nejsou vojáci, ale pouzí civilisté, tudíž by se o ně mělo

⁴⁹⁹ Nadpor. Karel Jiří Beránek patřil mezi první zajatce Velké války – do ruského zajetí padl v Javorivě již v září 1914. V roce 1916 vstoupil do československých legií v Rusku a po válce nadále působil v československé armádě. Velitelem shromažďovacího tábora se nestal ani tak pro své kvality (ačkoli byl popisován jako velice energický a schopný), ale spíše z nouze – jiného volného československého důstojníka v Jablonném československá posádka neměla a její žádosti o posílení stavů zůstávaly opakovaně oslyšeny. K nadpor. Beránkovi: *Beránek, Karel*. Vojenský historický archiv: Databáze VHA: Legionáři. Online: <https://www.vuapraha.cz/legionari/4973> [cit. 20. 4. 2024].

⁵⁰⁰ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 531), kart. č. 307. Posádkové velitelství neutěšenou situaci v táboře sdělovalo MNO už v prosinci 1921, kdy bylo v táboře 240 mužů, 41 žen a 16 dětí, dlouho se však nic nedělo.

⁵⁰¹ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 327v; VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 5051, čj. 44089, kart. č. 307.

⁵⁰² *Mord im Russenlager bei Deutsch-Gabel*. Sozialdemokrat: Zentralorgan der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der tschechoslowakischen Republik 2, č. 169, 21. července 1922, s. 4.

starat MV, které však opakovaně odmítalo jejich agendu převzít, nakonec si náklady na jejich vydržování rozdělili.⁵⁰³

Na konci června 1922 vojenská správa repatriovala již všechny osoby, které se na území ČSR nacházely z titulu bývalých válečných zajatců. Rozhodla se proto zrušit své repatriační oddělení a spolu s ním i internační tábor v Jablonném. Ten však nadále obývalo na 400 repatriantů, jejichž agendu od MNO převzalo ministerstvo zahraničních věcí (MZV). Tomu MNO postoupilo zdarma v užívání v táborové skupině L celkem deset baráků včetně kuchyně, aby mělo MZV kde nechat repatrianty pobývat, protože samo vhodnější objekty k dispozici nemělo. Zavázalo se tak uhradit MNO případné škody na objektech, ale také hradit elektřinu, celkové náklady na chod tábora včetně (vlastního!) personálu a částečně rovněž nájemné za pronajaté pozemky. Zbývající baráky začaly být postupně likvidovány.⁵⁰⁴

Většina mužů Ukrajinské brigády zůstávajících v jablonském táboře byla na žádost MZV převezena transportem 18. června 1922 do Josefova, aby se „předešlo výtkám, že ruští repatrianti jsou Ukrajinci terorizováni“.⁵⁰⁵ Jako pomocné síly na střežení repatriantů v táboře zůstalo ještě 10 Ukrajinců, z nich jeden lékař, ti byli do Josefova převezeni na konci srpna.⁵⁰⁶

Nepodařilo se zjistit, kdy z tábora odešli poslední repatrianti, dohledány byly pouze zprávy MZV, že chce tábor v Jablonném využít pro repatrianty pouze provizorně, dokud nebudou připraveny objekty ve Vojenské nemocnici v Pardubicích.⁵⁰⁷ Co se týče členů Ukrajinské brigády, ti v josefovském táboře pobývali ještě roku 1923, dokud jim československá vláda nedojednala s vládou Polska všeobecnou amnestii.⁵⁰⁸ Následně se konečně mohli vrátit domů.

Tábor v Jablonném byl mezitím skrze meziministerskou komisi pro věcnou demobilizaci likvidován prostřednictvím veřejných dražeb, rozhodovala tedy vždy nejvyšší nabídka. Město odkoupilo již na jaře 1922 za 12 000 korun čtyři baráky, o další dva a o kanalizační roury se přihlásili místní hasiči. Materiál z části baráků byl také využit na výstavbu budov městské nemocnice.⁵⁰⁹ Výčet nezahrnuje zdaleka všechny

⁵⁰³ VHA, fond MNO, Presidium, inv. č. 5051, čj. 44089 (resp. 531), kart. č. 307; Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14 (resp. 139216/10), kart. č. 185.

⁵⁰⁴ Tamtéž, inv. č. 3015, čj. 4101 (resp. 38067), kart. č. 141.

⁵⁰⁵ Tamtéž, inv. č. 3015, čj. 4101 (resp. 37751), kart. č. 141.

⁵⁰⁶ Tamtéž, inv. č. 2897, čj. 1992/14 (resp. 38163/22), kart. č. 127.

⁵⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 3015, čj. 4101 (resp. 38067), kart. č. 141.

⁵⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 3439, čj. 8819/14, kart. č. 185.

⁵⁰⁹ SOKA Česká Lípa, fond AM JvP, inv. č. 450, kart. č. 26, zápis ze zasedání městského zastupitelstva 3. února a 12. května 1922; Tamtéž, fond AM JvP, inv. č. 40, kart. č. 3, městská kronika, fol. 321v.

budovy tábora, kam putoval materiál z těch ostatních, opět nelze říci. Každopádně v průběhu roku 1923 byl tábor zcela rozebrán a dodnes po něm na loukách není ani památka, až na pár fotografií a vojenský hřbitov, který se schovává nedaleko pod větvemi vzrostlých stromů.

Závěr

„Mně se, pane lajtnant, na tom plakátu nelíbí to, jak ten voják zachází se svěřenejma zbraněma, dyť von může ten bajonet zlomit vo zeď, a potom je to vůbec zbytečný, byl by za to trestanej, poněvadž ten Rus má ruce nahoře a vzdává se. On je zajatej, a se zajatci se musí slušně zacházet, poněvadž je to marný, ale jsou to taky lidi,“⁵¹⁰

říká Jaroslav Hašek ústy „geniálního blba“ Josefa Švejka, prohlížejícího si plakát s rakousko-uherským vojákem, který hrdinně probodává bajonetem kozáka. Vyslovuje tak základní myšlenku mezinárodního humanitárního práva týkající se válečných zajatců: Ve chvíli, kdy voják složí zbraň, stává se z odosobněného nepřítele opět živá bytost, mající nárok na patřičné zacházení – protože nepřátelští vojáci jsou „taky lidi“.

Habsburská monarchie se snažila o zajatce náležitě pečovat, ostatně jednalo se o její mezinárodní pověst a čest. Rok od roku se zhoršující hospodářská situace, silně zasažená totální válkou, však neumožnila splnit bezezbytku všechny pokyny uložené ženevskými a haagskými konvencemi a zajatci v táborech tak byli nuceni čelit tristním životním podmínkám. Obecný nedostatek jídla i oděvu přispíval k slábnutí zajatých mužů, náchylnějších na nejrůznější nemoci – ani tábory podunajského soustátí se nevyhnuli ničivým epidemiím, slova Ernsta von Streeruwitze citovaná v úvodu bychom tedy mohli pokládat spíše za zbožné přání než realitu.

Zajatecký tábor v Německém Jablonném patřil v tomto směru mezi ty šťastnější. Po celou dobu jeho existence, tedy v letech 1914–1921, resp. 1914–1923 nepropukla v táboře žádná epidemie, případy tuberkulózy či cholery v táboře přibývaly spíše v souvislosti se vznikem plicního sanatoria a následně záložní nemocnice, které využívaly uvolněné prostory tábora. Tyfus se v táboře objevil s příchodem Ukrajinské brigády, ani ten se ale nerozšířil. Nedošlo tak k naplnění obav civilního obyvatelstva, jež právě v infekčních nemocích spatřovalo jednu z největších hrozeb, které by se mu mohlo od zajatců dostat. Svědčí to snad o lepší péči o zajatce v jablonském táboře než jinde v monarchii? Domníváme se, že nikoli – táboru snad prospělo, že byl poměrně malý a brzy prakticky neobydlený. Se vznikem nemocnice sice přibylo v táboře lékařů, ti však opečovávali především rakousko-uherské vojáky. Jinak se tábor potýkal s obdobnými potížemi, jako další zajatecké tábory v Rakousku-Uhersku i v jiných

⁵¹⁰ HAŠEK, Jaroslav: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Díl 3. Slavný výprask, Díl 4. Pokračování slavného výprasku*. Praha 1987, s. 100.

zemích – s neustále se ztenčujícími zásobami potravin, šatů i palivového materiálu, ale také s násilím páchaným na zajatcích, které se stalo dokonce předmětem vyšetřování do tábora povolane španělské delegace.

Předložený text mj. ukázal, že život zajatců při malém severočeském městečku se nijak zvláště nevymykal oproti životu v jiných táborech. Také v Jablonném byli zajatci nuceni přičiňovat se na táborovém hospodaření, ať už se jednalo o pěstování obilí a zeleniny, o chov prasat nebo o výrobu nábytku a bot. V rámci pracovních oddílů byli vysíláni po celé monarchii, ale i do spojeneckého Německa, aby nahradili pracovní síly, jež si vyžádala válečná fronta. Také v Jablonném jim byl všední život v táboře okořeněný styky s civilisty, kterým nedokázaly vojenské ani civilní orgány absolutně zabránit – rozvinuté citové vazby se podařilo nad veškerá očekávání dobře zdokumentovat na příkladě zajatého důstojníka Dmitrije Čiřakovova. A také v Jablonném vedlo nemalé množství volného času především u důstojníků k psychickým potížím, které nejednou vedly k zosnování plánu na útěk, když se repatriace zdála být v nedohlednu.

Závěrečné kapitoly práce byly věnovány poválečnému osudu tábora, tedy internované Ukrajinské brigádě, jejíž osudy byly nejprve zasazeny do obecnějšího kontextu polsko-ukrajinské války, a repatriantům, čekajícím v Jablonném na vlak, který by je odvezl zpátky domů. Poslední kapitola je přínosná především pro poznání samého závěru existence tábora, neboť dosud se literatura o shromaždišti v Německém Jablonném nezmiňovala.

Dlužno ještě odpovědět na hlavní otázku, již jsme si kladli v úvodu: Proč bylo pro tábor vybráno právě Německé Jablonné? Bezpochyby sehrála roli přítomnost železnice, poměrně jednoduchou odpověď ale poskytl také nenápadný dopis nalezený v Rakouském státním archivu ve Vídni a zápis ze zasedání městského zastupitelstva: byli to právě vrchní představitelé města, kdo si vybudování tábora v Jablonném u ministerstva války vyžádali. Důvod je nasnadě: Tábor musí někdo postavit, zásobovat a poté i zlikvidovat – příležitost pro místní živnostníky.

Diplomová práce se pokusila nahlédnout do nitra jednoho z mnoha zajateckých táborů, které v době první světové války vznikly, a stala se tak příspěvkem do diskuse k válečné zkušenosti a každodennosti zajatých vojáků i domácího obyvatelstva v habsburské monarchii v době první světové války, ale i vojáků z Haliče internovaných v Československu od roku 1919. Na základě analýzy pramenů se podařilo objasnit

vznik i fungování menšího tábora v severních Čechách a povedlo se jej zařadit do složitých struktur zajateckých táborů v Rakousku-Uhersku.

Téma nebylo zcela vyčerpáno. S ohledem na časově náročný výzkum nebylo možné projít ve vídeňském archivu veškeré kartony, v nichž se dle archivních pomůcek nacházejí archiválie k táboru v Německém Jablonném. Text je současně jen malým příspěvkem v diskusi k válečným zajatcům, jež v posledních dvou desetiletích nabývá na intenzitě. Na celou problematiku je možné dále nahlížet z pohledu větších územních celků (např. dle obvodů vojenských velitelství nebo jednotlivých korunních zemí) nebo prizmatem tematickým, podobně jako se např. Heather Jones věnovala srovnání tří válčících států (Velké Británie, Německa a Francie) v otázce násilí na zajatcích.

V tuto chvíli již nezbývá než doufat, že se předloženou diplomovou prací podařilo vyorat další pomyslný řádek pro badatele, kteří by se chtěli tohoto v české historiografii pomalu obdělávaného pole válečných zajatců ujmout a ve výzkumu dále pokračovat.

Seznam použitých zkratek

8/HB	Hochbau (8. stavební oddělení ministerstva války)
Abt.	Abteilung (oddělení)
AIPG	Agence Internationale des prisonniers de guerre (Mezinárodní agentura pro válečné zajatce)
AM	Archiv města
AOK	Armeeoberkommando (vrchní velitelství armády)
AVA	Allgemeines Verwaltungsarchiv (Správní archiv)
BS	Bildersammlung (sbírka fotografií)
Čl.	článek
FA	Feldakten (polní akta)
GZNB	Gemeinsame Zentralnachweisebureau (Společná centrální evidenční kancelář)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Domácí, dvorský a státní archiv)
Int.	intendance
inv. č.	inventární číslo
JvP	Jablonné v Podještědí
KA	Kriegsarchiv (Válečný archiv)
kap.	kapitola
kart. č.	číslo kartonu
Kgf.	Kriegsgefangene (váleční zajatci)
KM-HR	Kriegsministerium – Hauptreihe (ministerstvo války)
KPQ	Kriegspressquartier (válečný tiskový stan)
KÜA	Kriegsüberwachungsamt (válečný dohlédací úřad)
MA	Militärabteilung (vojenské oddělení)
MdÄ	Ministerium des Äußern (Ministerstvo zahraničních věcí)
M.d.I.	Ministerium des Innern (Ministerstvo vnitra)
MNO	Ministerstvo národní obrany
MV	Ministerstvo vnitra
MVČK	Mezinárodní výbor Červeného kříže
OS	Okresní soud
OÚ	Okresní úřad
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv (Rakouský státní archiv)

Präs.	prezidium
s.	strana
SOkA	Státní okresní archiv
ULR	Ukrajinská lidová republika
VHA	Vojenský historický archiv
ZULR	Západoukrajinská lidová republika

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Městský úřad Jablonné v Podještědí, odbor stavební úřad.

Österreichisches Staatsarchiv in Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Allgemein 1900–1918.

Österreichisches Staatsarchiv in Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Politisches archiv.

Österreichisches Staatsarchiv in Wien, Kriegsarchiv, Bildersammlung.

Österreichisches Staatsarchiv in Wien, Kriegsarchiv, Kriegsministerium – Hauptreihe.

Österreichisches Staatsarchiv in Wien, Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung.

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Archiv města Jablonné v Podještědí

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Jan Dukát.

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Marie Dukátová (nezpracováno).

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Okresní úřad Jablonné v Podještědí.

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Okresní soud Jablonné v Podještědí.

Vojenský historický archiv v Praze, fond 9. sborové velitelství.

Vojenský historický archiv v Praze, fond Boje na Slovensku.

Vojenský historický archiv v Praze, fond Ministerstva národní obrany.

Vojenský historický archiv v Praze, fond Vojenská kancelář prezidenta republiky.

Vojenský historický archiv v Praze, fond Zajatecký tábor Německé Jablonné.

Archivní prameny online

Státní okresní archiv Česká Lípa, fond OÚ JvP, sčítání obyvatelstva roku 1921 Jablonné v Podještědí, č. p. 1–418, B, D, A–L; Markvartice, č. p. 1–147; Česká Ves, č. p. 1–61; Zámecká, č. p. 1–8; Valdov, č. p. 1–18. Online: vademecum.soalitomerice.cz.

Tištěné prameny

GIERACH, Erich – RUNGE, Franz: *Deutsch-Gabel in tausendjähriger Vergangenheit*. Deutsch-Gabel 1926.

HAŠEK, Jaroslav: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Díl 3. Slavný výprask, Díl 4. Pokračování slavného výprasku*. Praha 1987.

HOBZA, Antonín: *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva*. Praha 1931.

J-35. *Kriegsgefangenenwesen. Sammlung und Sichtung der eingangenen Erlässe*. Wien 1915. Dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/periodical/uuid:51a34155-4bc6-46c3-97db-b37476303733>.

J-35. *Kriegsgefangenenwesen. Zusammenstellung aller dermalen giltigen „Postbestimmungen“ für die Kriegsgefangenen bei der Armee im Felde einschließlich der Bereiche der k. u. k. Militärgeneralgouvernements*. Wien 1917. Dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/periodical/uuid:51a34155-4bc6-46c3-97db-b37476303733>.

J-35. *Kriegsgefangenenwesen. Zusammenstellung aller dermalen giltigen Postbestimmungen*. Wien 1917. Dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/periodical/uuid:51a34155-4bc6-46c3-97db-b37476303733>.

JAREMA, Jakym Jakymovyč: *Ukrajina v tabori: Ohljad kul'turno-prosvitnoji dijaj'nosti vid červnja 1919 r. do červnja 1920 r. v tabori Ukrajins'koji Bryhady (Čecho-Slovac'ka Republyka)*. Nimec'ke Jablonne 1920. Dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b0646e70-cc87-11e3-b110-005056827e51?page=uuid:f4bf9cd0-f323-11e3-a012-005056825209>.

Kartyny z žyttja Ukrajins'koji bryhady v Nimec'kim Jablonnim, Multipart monograph, Grottau [b. d.]. Dostupné online: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:0b230b90-e638-11e3-a2c6-005056827e51?page=uuid:8cc4cd90-0691-11e4-beed-5ef3fc9ae867>.

KOCH, Daniel: *Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau i. B.* Deutsch-Gabel [1925].

KRACÍK, Karel: *Ze života zajatých Rusů u nás: příběhy z josefovských zajateckých táborů 1914–1918: soubor feuilletonů = Iz žizni plennykh Russkikh u nas: istorii iz žizni lagerej vojennoplennykh v Jozefove 1914–1918: sbornik očerkov*. Praha 2006.

KREIBICH, Karel: *Těsný domov – širý svět*. Liberec 1968.

STREERUWITZ, Ernst Streer Ritter von: *Springflut über Österreich. Erinnerungen, Erlebnisse und Gedanken aus bewegter Zeit 1914–1929*. Wien – Leipzig 1937.

TERLETSKYJ, Markijan: *Tabir internovaných v Nimec'kim Jablennom v Česko-Slovaččyni*. In: *Ukrajins'ka halyc'ka armija u 40-riččja jji učasty u vyzvol'nych zmahannjach v 1918–1920 rr. (Materijaly do istoriji)*, 1958, s. 582–588.

ZALESKYJ, Osyp: *Ukrajins'ka Bryhada v Nimec'kim Jablennom v ČSR*. *Visti kombatanta*, 1976, č. 1, s. 38–51.

Periodika

Pfarramtliche Nachrichten für das Kirchspiel Deutsch-Gabel und Brims 13, 1915, č. 60.

Pfarramtliche Nachrichten für das Kirchspiel Deutsch-Gabel und Brims 17, 1919, č. 10.

Reichenberger Zeitung: Organ für die deutsch-nationale Partei in Böhmen, 55–62, 1914–1921.

Sozialdemokrat: Zentralorgan der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der tschechoslowakischen Republik 2, 1922, č. 169.

Sekundární literatura

BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana – BRUTEŇÁK, Vladimír: *Ozvěny Velké války: zajatecký tábor Jindřichovice 1915–1918*. Sokolov 2012.

BERGMANN, Petr: *Lager Broumov/Braunau, 1915–1918*. Praha 2018.

BLÁHOVÁ, Marie a kol.: *Velké dějiny země Koruny české. Sv. XII.b, 1890–1918*. Praha 1999.

BLAŽKOVÁ, Jana a kol.: *Sborník příspěvků k dějinám dělnického a komunistického hnutí na Českolipsku*. Česká Lípa 1986.

BOOTHBY, William H.: *The Law of War: A Detailed Assessment of the US Department of Defense Law of War Manual*. Cambridge 2019.

BRENNER, Stefan: „*Das Kriegsgefangenenlager in Knittelfeld.*“ *Eine Untersuchung der Akten des Kriegsarchivs Wien von den ersten Bemuhungen Otto Zeilingers zur Errichtung des Lagers Knittelfeld bis zur Umwandlung des Kriegsgefangenenlagers in ein Militarspital*, Graz 2011 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

BUBEN, Radek – PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj – RŮŽIČKA, Jiří: *Diktatura a autoritářské režimy*. In: STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 281–307.

ČERNÁ, Renata: *Jablonné v Podještědí na starých pohlednicích = Deutsch-Gabel in alten Ansichtskarten*. Hostivice 2021.

DEMM, Eberhard: *Censorship and Propaganda in World War I. A Comprehensive History*. London – New York – Oxford 2019.

DENSFORD, Kathryn: *Fellow Citizens, Unwanted Foreigners: The Refugee Crisis in Wartime Moravia*. In: DEVLIN, Judith – FALINA, Maria – NEWMAN, John Paul (eds.): *World War I in Central and Eastern Europe: Politics, Conflict and Military Experience*. London 2018, s. 42–59.

FERGUSON, Niall: *Nešťastná válka*. Praha 2004.

FUČÍK, Josef: *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka Velké války 1914–1918*. Praha 2006.

FUCHS, Jiří: *Mezinárodní humanitární právo*. Praha 2007.

GILL, Andrew: *YMCA in the First World War: the Forgotten Story of the YMCA*. [b. m.] 2016.

HAAS, Hanns: *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu – Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919*. In: MOMMSEN, Hans (ed.): *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*, Brno 2000, s. 113–178.

HANSAK, Peter: *Das Kriegsgefangenenwesen während des I. Weltkrieges im Gebiet der heutigen Steiermark*. Graz 1991 (nepublikovaná dizertační práce).

HANSAK, Peter: *Kriegsgefangene im Gebiet der heutigen Steiermark 1914 bis 1918*. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 84, 1993, s. 261–311.

HIMKA, John-Paul: *Western Ukraine between the Wars*. Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes 34, 1992, č. 4, s. 391–412.

HOLMES, Richard: *Obrazy války: Chování člověka v bitvě*. Praha 2011.

HUTEČKA, Jiří: *Muži proti ohni: Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*. Praha 2016.

CHARYPAR, Michal: *V zájmu širší a užší vlasti. Literární cenzura v éře měšťanského liberalismu a modernismu*. In: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kol.: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*. Sv. I, 1749–1938, Praha 2015, s. 477–690.

CHMELÍKOVÁ, Jitka: *První světová válka a váleční uprchlíci z Haliče a Bukovny v Chebu*. In: PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Česká společnost a první světová válka*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 20. listopadu 1998. České Budějovice 1999, s. 100–107.

JAVŮRKOVÁ, Jana: *Sexualita českých vojáků první světové války v pramenech osobní povahy*. Hradec Králové 2015 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

JONES, Heather: *Violence against Prisoners of War in the First World War. Britain, France and Germany, 1914–1920*. Cambridge – New York 2011.

JUKL, Marek: *Ženevské úmluvy, obyčeje a zásady humanitárního práva (stručný přehled)*. Český červený kříž 2020.

KEEGAN, John: *První světová válka*. Praha – Plzeň 2003.

LÁNÍK, Jaroslav – KYKAL, Tomáš a kol.: *Léta do pole okovaná 1914: Proměny společnosti a státu ve válce*. Praha 2015.

LÁNÍK, Jaroslav – KYKAL, Tomáš a kol.: *Léta do pole okovaná 1914–1918. Svazek II. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy*. Praha 2017.

KARLÍČEK, Petr: *Vdolky z dřevěných pilin a chleba z jehličí. Zásobování Šluknovska potravinami v době světové války*. In: ZEMANOVÁ, Marcela – ZEMAN, Václav a kol.: *První světová válka a role Němců v českých zemích, Ústí nad Labem 2015*, s. 102–124.

KOPÁČ, Radim – SCHWARZ, Josef: *Nevěstince a nevěstky: obrázky z erotického života Pražanů*. Praha 2013.

KRASOVSKA, Kateryna – SRIBNIAK, Ihor: „*Pomiščuvati budemo use, ščo til'ky nadajet'sja do druku...“: Rol' časopisu „Holos tabora“ u zhurtuvanni internovanich vojakiv UHA v Nimec'komu Jablonnomu (ČSR) u žovtni-listopadi 1919 r.* Kyjivski istorični studii / Kyiv Historical Studies 9, 2019, č. 2, s. 95–101. Dostupné online: <https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/197>.

KREJČOVÁ, Jana: *Péče o italské uprchlíky a raněné vojíny v Olomouci 1914–1919, jejich lékaři a vojenští kaplani.* Olomoucký archivní sborník 21, 2023, s. 89–118.

KROTOFIL, Maciej – SRIBNIAK, Ihor: *Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919–1920).* SKHID 6, 2018, č. 158, s. 58–62. Dostupné online: <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/154914>.

KUČEROVÁ, Pavlína: *Zajatecký tábor v Podhradě u Chebu (1915–1918).* Liberec 2015 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

KVAČEK, Robert: *První světová válka a česká otázka.* Praha 2013.

LEIDINGER, Hannes – MORITZ, Verena: *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr. Die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa 1917–1920.* Wien – Köln – Weimar 2003.

MACKOVÁ, Marie: *Státní tabáková režie v Čechách v období první světové války.* In: ZEMANOVÁ, M. – ZEMAN, V.: *První světová válka a role Němců v českých zemích*, s. 92–101.

MONTESQUIEU, Charles Louis de: *O duchu zákonů.* Dobrá voda 2003.

MORITZ, Verena – LEIDINGER, Hannes: *Zwischen Nutzung und Bedrohung: Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich (1914–1921).* Bonn 2005.

MORITZ, Verena: *The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915.* In: BISCHOF, Günter – KARLHOFER, Ferdinand (eds.): *1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I*, New Orleans 2014, s. 233–246.

MORITZ, Verena – WALLECZEK-FRITZ, Julia (Hg.): *Kriegsgefangenschaft in Österreich-Ungarn 1914–1918. Historiographien, Kontext, Themen.* Wien 2022.

MORITZ, Verena: *Zwischen allen Fronten. Die russischen Kriegsgefangenen in Österreich im Spannungsfeld von Nutzen und Bedrohung (1914–1918)*. Wien 2001 (nepublikovaná dizertační práce).

OLACH, Jakub: *Vojenský výcvikový prostor a zajatecký tábor Milovice – Mladá v letech 1904–1918*. Ústí nad Labem 2023 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

OLTMER, Jochen (Hg.): *Kriegsgefangene im Europa des Ersten Weltkriegs*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2006.

OPLT, Jaroslav: *Pobyt Ukrajinců v Jablonném v Podještědí v letech 1919–1922*. Zpravodaj města Jablonné v Podještědí, 2009, č. leden, s. 13–14.

OPLT, Jaroslav: *Zajatecký tábor v Jablonném*. Zpravodaj města Jablonné v Podještědí, 2007, č. prosinec, s. 11, 14.

PAVLENKO, N. I.: *Ukrajins'ki vijs'kovopoloneni j internovani u taborach Pol'sči, Čechoslovaččyny ta Rumuniji: stavlennja vlady i umovy perebuвання (1919–1924 rr.)*. Kyjiv 1999, s. 175–250.

PETERS, Susanne: „Spare neither horse nor rider!“ *Tiere im Ersten Weltkrieg*. In: BURKHARDT, Armin – THORSTEN, Unger (Hgs.): *Der Erste Weltkrieg: Interdisziplinäre Annäherungen*, Hannover 2018, s. 239–256.

POKORNÝ, Pavel: *Liberecký zajatecký tábor v první světové válce*. Ústí nad Labem 2020 (nepublikovaná bakalářská diplomová práce).

PROKŠ, Petr: *Diplomacie a „velká válka“ 1914–1918/1919. Kapitoly o dějinách diplomacie za první světové války v Evropě a na mírové konferenci v Paříži*. Praha 2014.

RUCZ, Jan: *Svorsko-jablonská dráha – založení, stavba a s tím spojené problémy*. Bezděz: Vlastivědný sborník Českolipska 26, Česká Lípa 2017.

RUMPLER, Helmut a kol. (ed.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband, Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas*. Wien 2016.

RUMPLER, Helmut a kol. (ed.): *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914–1918: Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft*. Wien 2014.

RUSZAŁA, Kamil: *Galicyski exodus. Uchodźcy podczas I wojny światowej w monarchii Habsburgów*. Kraków 2020.

RUSZAŁA, Kamil: *The Evacuation and Flight of Galician Refugees in the Habsburg Empire During World War I: An Analysis of the Relocation System*. *Práce Historyczne* 148 (2021), č. 2, s. 331–347.

RYCHLÍK, Jan – ZILYNSKYJ, Bohdan – MAGOSCI, Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. Praha 2022.

SCHEER, Tamara: *Die Ringstraßenfront. Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkriegs*. Wien 2010.

SCHREIBER, Hermann – PEŠEK, Jiří: *Nejstarší řemeslo: kulturní dějiny prostituce*. Praha 1993.

SCHUSTER, Michal: *Ruští váleční zajatci v Borotíně (okr. Blansko) v letech 1917–1918*. *Sborník Muzea Blanenska* 33, 2018, č. 1, s. 42–56.

Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom IV. Warszawa 1883.

SMEJKAL, Ladislav: *Ve znamení revoluce. Ohlasy ruských revolucí 1905 a 1917 na Českolipsku*. Česká Lípa 1972.

SMEJKAL, Ladislav: *Zajatecký tábor*. In: BLAŽKOVÁ, Jana a kol.: *Jablonné v Podještědí: Pohledy do minulosti*. Česká Lípa 1998, s. 97–99.

SNYDER, Timothy: *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Praha 2018.

SPANN, Gustav: *Zensur in Österreich während des 1. Weltkriegs 1914–1918*. Wien 1972 (nepublikovaná disertační práce).

STEUER, Kenneth: *German Propaganda and Prisoners-of-War during World War I*. In: PADDOCK, Troy R.E. (ed.): *World War I and Propaganda*, Leiden – Boston 2014, s. 155–180.

SVOBODA, David: *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*. Praha 2021.

ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. 2. vyd. Praha 2014.

ŠMÍD, Marek: *Vatikán a první světová válka. Proměny zahraniční politiky Svatého stolce v letech 1914–1918*. Brno 2016.

ŠTERNOVÁ, Petra: *Vojenský hřbitov kulturní památkou – Lada v Podještědí*. In: *Zprávy památkové péče* 74, 2014, č. 4, s. 339–341.

ŠVEJNOHA, Josef: *Historie Mezinárodního Červeného kříže*. Praha 2008.

TŮMOVÁ, Miriam: *Italští váleční zajatci v Rakousku-Uhersku*. *Historický obzor* 24, 2013, č. ½, s. 10–18.

TŮMOVÁ, Miriam: *Každodennost v zajateckých táborech Rakouska-Uherska za I. světové války a jejich obraz v deníku Alessandra Pennasilica*. Praha 2010 (nepublikovaná magisterská diplomová práce).

VISCHER, Adolf Lukas: *Ueber Kriegspsychologie*. *Allgemeine schweizerische Militärzeitung* 67, 1921, s. 118–125. Dostupné online: <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=asm-003:1921:67::121#20>.

VISCHER, Adolf Lukas: *Ueber Kriegspsychologie. Schluß*. *Allgemeine schweizerische Militärzeitung* 67, 1921, s. 135–141. Dostupné online: <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=asm-003:1921:67::121#20>.

VOJTÍŠKOVÁ, Marie: *Pozůstalost Jana Dukáta: Archivní katalog*. Česká Lípa 1976.

VOJTÍŠKOVÁ, Marie – VOJTÍŠEK, Břetislav: *Cvikovská dělnická obydlí v době Kreibichova mládí*. *Aktuality* 1/84, Praha 1984.

YEKELCHYK, Serhy: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York 2007.

ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *Češi v zajetí a zajatci v Čechách*. In: PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Česká společnost a první světová válka. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 20. listopadu 1998*. České Budějovice 1999, s. 9–21.

ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *Čeští a slovenští zajatci v Rusku 1914–1920*. Praha 2000 (nepublikovaná rigorózní práce).

ZABLOUDILOVÁ, Jitka: *V ruském zajetí: organizace zajatých Čechů a Slováků v Rusku*. Praha 2018.

ZATŤKOVÁ, Jana: *Zabudnutí vojáci: Zajatci v oblasti vojenského velitel'stva Bratislava 1914–1918*. Bratislava 2013.

ZILYNSKIJ, Bohdan: *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917–1945 (1994)*. Praha 1995.

ŽVANKO, Ljubov M. – GATRELL, Peter (eds.): *Europe on the Move: Refugees in the Era of the Great War*. Manchester 2017.

Internetové zdroje

Beránek, Karel. Vojenský historický archiv: Databáze VHA: Legionáři. Online: <https://www.vuapraha.cz/legionari/4973>.

EGGER, R.: *Raabl-Werner, Heinrich Frh. von*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 8, Wien 1982, s. 358. Online: https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_R/Raabl-Werner_Heinrich_1875_1941.xml.

GAPON, Nadija – NJAŠKEVYČ, Petro: *Jarema Jakym Jakymovyč*. In: Ševčenkivs'ka encyklopedija, 6 t. T–Ja, Kyiv 2015, s. 1103–1104. Online: <https://archive.org/details/shevch06/page/1103/mode/1up?view=theater>.

Hund. Wien Geschichte Wiki, 2023. Online: <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Hund>.

CHOBOT, Lubomír: *Encyklopedie válečného zajetí a internace: O osudech internovaných a válečných zajatců v období novověku. Červený kříž* [2018]. Online: <https://www.cervenkyriz.eu/aktuality/encyklopedie-valecneho-zajeti-internace>.

CHOBOT, Lubomír: *Encyklopedie válečného zajetí a internace: O životě v nacistických ghettech, táborech, věznicích a káznicích v letech 1939–1945. Červený kříž* [2018]. Online: <https://www.cervenkyriz.eu/aktuality/encyklopedie-valecneho-zajeti-internace>.

Kraus, Vinzenz. Parlament Österreich: Recherchieren: Personen: Parlamentarier 1848–1918. Online: https://www.parlament.gv.at/recherchieren/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918/Kraus_1?selectedtab=BIO.

KÜHN, Jiří: *Jablonné v Podještědí. Lužické a Žitavské hory: Historické obrázky*. Online: <http://luzicke-hory.cz/galerie/index.php?pg=hpjabc#gallery-56>.

NAUMENKO, Kim Jelyseyovyč: *Kravs Antin*. Instytut istorii Ukrainy. Encyklopedija istorii Ukrainy. 2008. Online: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21C

[OM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kravs_A](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kravs_A).

NAUMENKO, Kim Jelyseyovyč: *Kurmanovyč Viktor Yosypovyč*. Instytut istorii Ukrainy. Encyklopedija istorii Ukrainy. 2008. Online: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kurmanovich_V.

NAUMENKO, Kim Jelyseyovyč: *Varyvoda Antin*. Instytut istorii Ukrainy. Encyklopedija istorii Ukrainy. 2003. Online: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Varyvoda_A.

PUJMANOVÁ, Magdalena: *Zajatecký tábor a vojenský hřbitov v Jablonném v Podještědí*. Česká Lípa 17. 4. 2018. Online: <http://www.i-noviny.cz/muzeum/zajateck-t-bor-a-vojensk-h-bitov-v-jablonn-m-v-podje-t-d>.

REBHAN-GLÜCK, Ines: *Das Kriegsuberwachungsamt und die Pressezensur*. Die Welt der Habsburger: Der Erste Weltkrieg: ‚Meinungsmache‘: Zensur als Instrument der Kriegsführung. 2024. Online: <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/das-kriegsuberwachungsamt-und-die-pressezensur>.

SCHOBER, R.: *Spiegelfeld, Markus Gf. von*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 13, Wien 2010, s. 20–21. Online: <https://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>.

SLABÝ, Jaroslav: *Akce roku 2007, 3. listopad*. Online: <https://sphmjablone.websnadno.cz/Akce-roku-2007.html>.

Statistický lexikon obcí v Republice československé 1921. Díl I. Země Česká. Praha 2006, s. 424. Online: <https://www.czso.cz/documents/10180/20538302/13n106cd1.pdf>.

ŠVANDRLÍK, Richard: *Zajatecký tábor v sousedství Plané*. Hamelika. Posl. akt. 2023. Online: https://www.hamelika.cz/?cz_10-zajatecky-tabor-u-plane,456.

Vinzenz Kraus: *Biografie*. Parlament Österreich: Recherchieren: Personen. Online: <https://www.parlament.gv.at/person/967?selectedtab=BIO>.

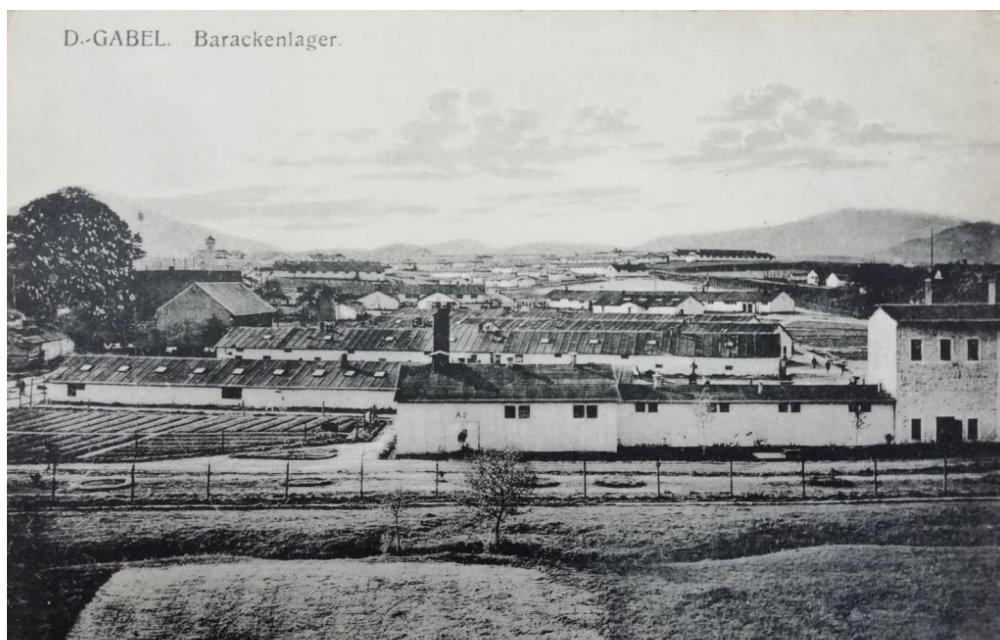
Resumé

The master's thesis deals with the prisoners of war camp / internment camp, which existed in a small town Německé Jablonné (Deutsch-Gabel, nowadays Jablonné v Podještědí) in 1914–1921, or more accurately 1914–1923. By comprehensive analysis of archival and printed sources from foreign as well as domestic archives, the goal is to create a contribution to the debate on the topic of everyday life in war, in connection with both captured soldiers and civilian population. At first, the attention is paid to the care of the prisoners of war during the First World War from the point of view of international law, and to the treatment of prisoners in the territory of the Habsburg monarchy with its censorship, propaganda, and building of a huge network of prisoner of war camps. Furthermore, the thesis focuses in detail on a specific, small camp in northern Bohemia: on its construction, organisation, and difficulties (diseases, escapes, violence against prisoners, etc.) as well as on the everyday life of prisoners of war, mainly of the tsarist, but also of the English, French and Italian armies. In 1917, this camp was partially transformed into a reserve hospital, where Austro-Hungarian soldiers were treated. Shortly after the prisoners of war were repatriated, the camp in Jablonné became a home for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia, but even after their departure to the camp in Josefov in 1921, the history of the camp did not end. The camp turned into a gathering place for men, women, and children, who were still waiting for their return to their homeland. To this day, a small cemetery with the remains of prisoners of war and internees, who did not live to return to their homeland, is a reminder of the camp in Jablonné.

Obrazová příloha

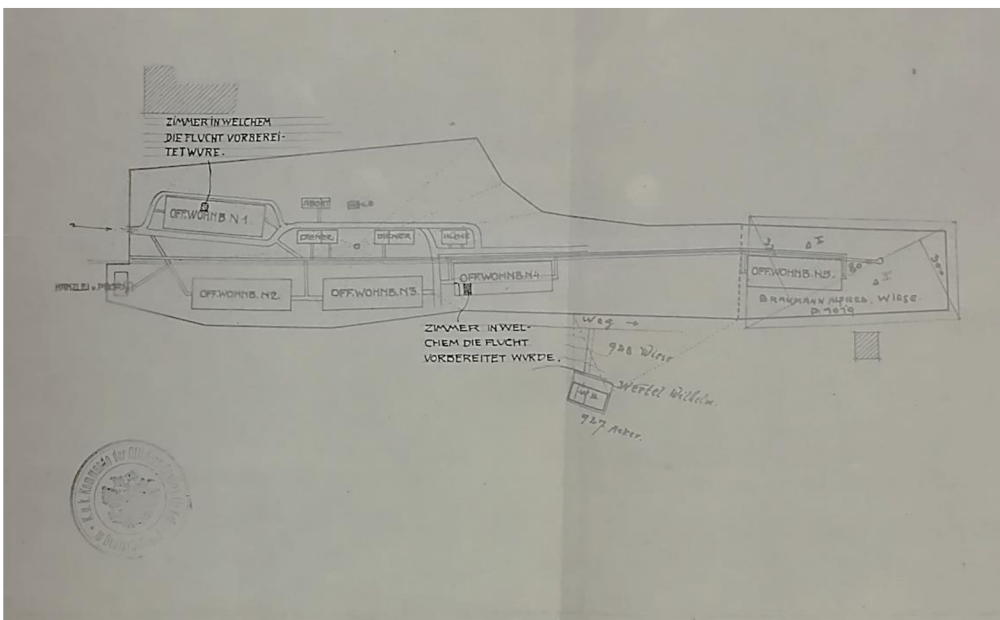
Obr. 1. Fotografie pořízená v počátcích výstavby tábora. Tábor je focen z jihovýchodu. Vpravo lze vidět zděné budovy hospodářského dvora Wenzela Schichta. Městský úřad Jablonné v Podještědí, zajatecký hřbitov (CD).

Obr. 2. Fotografická pohlednice se zajateckým táborem. Tábor je focen z jihovýchodu. V budově A2 v popředí byly sprchy, za nimi se rozkládaly dílny a obytné baráky. V pozadí vpravo vyčnívají díky vyvýšenému terénu budovy izolační skupiny. Za zmínku stojí rovněž patrná obdělávaná půda mezi baráky a podél plotu vyhloubený příkop. SOkA Česká Lípa, fond Jan Dukát, inv. č. 40, kart. č. 5.

Obr. 4. Fotografie s baráky důstojnické stanice pro válečné zajatce. V pozadí lze vidět kostel sv. Vavřince (dnes bazilika sv. Vavřince a sv. Zdislavy) a budovu Střelnice (později Sokolovny), v níž byl ubytován strážní oddíl na zajatce dohlížející. Sbirka Tomáše Nováka. Online: http://luzicke-hory.cz/galerie/hp/20/s09/jabl_h56_940.jpg [cit. 30. 4. 2024]

Obr. 5. Plánek důstojnické stanice pro válečné zajatce z roku 1916. Plánek byl pořízen v souvislosti s vyšetřováním pokusů o útěk – pod podlahou ve dvou barácích byly nalezeny hloubené tunely. VHA, fond 9. vojenské velitelství, Präs. 7290, 1916, kart. č. 104.

Obr. 6. Fotografie zajateckého tábora. Foceno z jihovýchodu. Na oděvu zajatců si můžeme všimnout cedulek s čísly. Vpravo stojí strážní věž. V pozadí vpravo vykukuje hospodářský dvůr statkáře Geblera.
ÖStA KA BS Kgf 28.

Obr. 7. Fotografie z táborové prádelny.
ÖStA KA BS Kgf 28.

Obr. 8. Fotografie zachycující ruské zajatce v zástěrách u varných kotlů.
ÖStA KA BS Kgf 28.

Obr. 9. Fotografie zachycující vojáky ležící v nemocničním baráku.
ÖStA KA BS Kgf 28.

Obr. 10. Ruští zajatci se svými rakousko-uherskými strážnými před vchodem Střelnice v Německém Jablonném na podzim 1918.
SOKA Česká Lípa, fond Jan Dukát, inv. č. 42, kart. č. 6V.

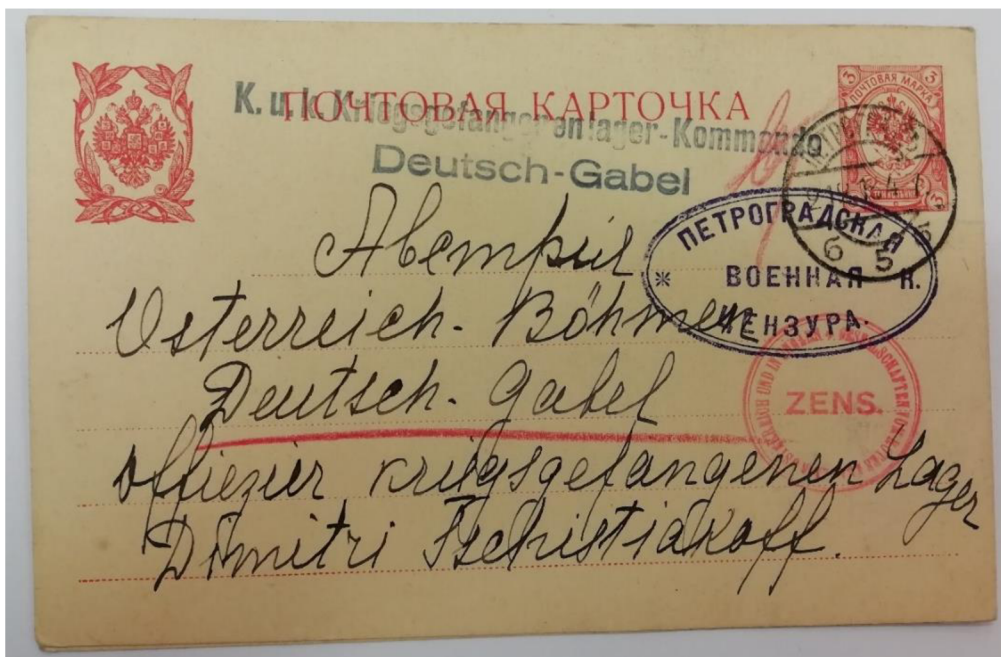
Obr. 11. Váleční zajatci připraveni k transportu před nádražní budovou v Německém Jablonném, za přihlížení civilního obyvatelstva.
SOKA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, Rusové za první světové války, kart. č. 12.

Obr. 12. Dmitrij Ivanovič Čist'akov, zajatý ruský důstojník pocházející z Petrohradu, na rubu je datum 16. září 1918 a petrohradská adresa. SOkA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, zajatecký tábor za první světové války, kart. č. 12.

Obr. 13. Dmitrij Ivanovič Čist'akov (vpravo) se svými rodiči a dvěma bratry Alexandrem a Nikolasem, 1918. SOkA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, Rusové za první světové války, kart. č. 12.

Obr. 14. Dopisní karta s razítky cenzorů z Petrohradu a cenzurního oddělení rakousko-uherského oddělení Červeného kříže spolu s razítkem táborového velitelství. SOKA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, korespondence ruských zajatců, kart. č. 30.

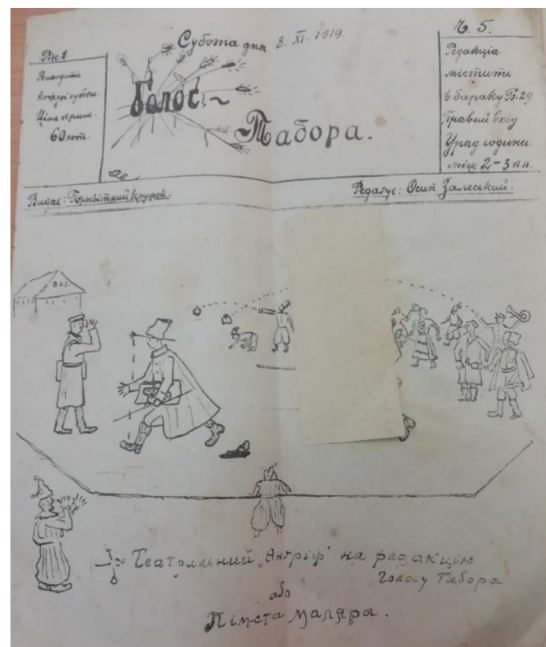
Obr. 15. Ukázka táborových bankovek. Po propuštění zajatců z tábora byly zajatcům tyto poukázky vyměněny za „pravé“ peníze. SOKA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, táborové peníze, kart. č. 11.

Obr. 16. Mince, sloužící jako platidlo důstojníkům ve stanici pro válečné zajatce. Sbírká autora.

Obr. 16. Fotografie ukrajinských divadelních ochotníků v divadle v internačním táboře, 1920.
SOKA Česká Lípa, fond Jan Dukát, inv. č. 43, kart. č. 4.

Obr. 17. Holos tabora – titulní strana ukrajinského táborového časopisu s patriotickými a satirickými texty.
SOKA Česká Lípa, fond Jan Dukát, inv. č. 43, kart. č. 4.

Obr. 18. Fotografie zachycující Ukrajince při bohoslužbě sloužené pod širým nebem.
Soukromá sbírka Jany Mudrové

Obr. 19. Fotografie zachycující internované Ukrajince, číslem „1“ je (přibližně uprostřed)
označen plk. Antin Varyvoda.
SOKA Česká Lípa, fond Marie Dukátová, zajatecký tábor za první světové války,
kart. č. 12.

Obr. 20. Fotografie zachycující slavnostní odhalení pomníku, který vystavěli internovaní Ukrajinci v rohu zajateckého hřbitova v blízkosti tábora, 1921. Městský úřad Jablonné v Podještědí, zajatecký hřbitov (CD).

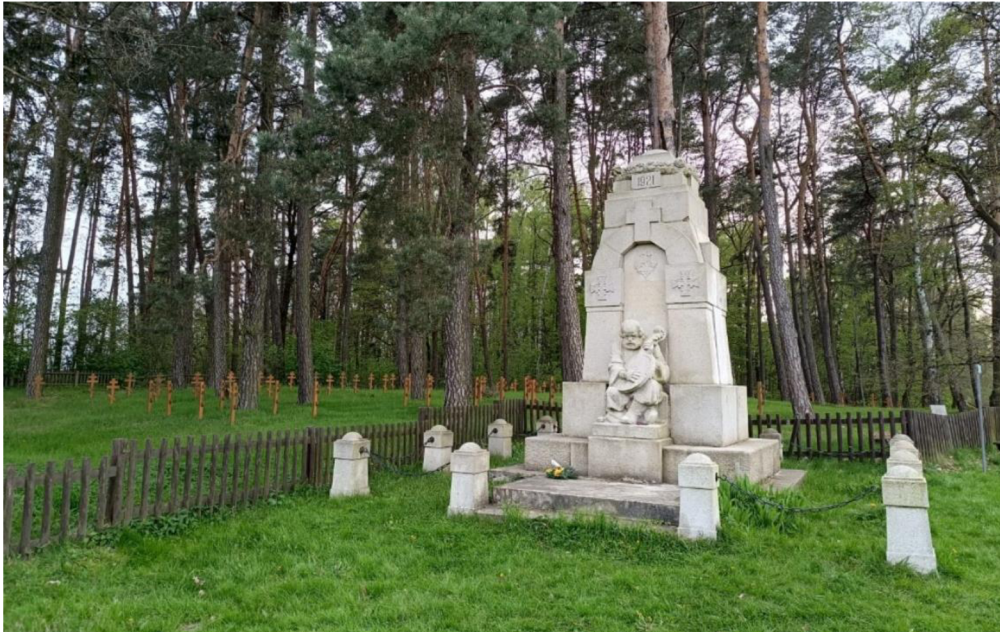

Obr. 21. Fotografie ze zajateckého hřbitova, u mohyl lze vidět latinské i pravoslavné kříže, označující, jakého náboženského vyznání byli zemřelí. Současně jsou zde zachycené dodnes nedochované plechové tabulky se jménem, datem a místem narození a datem úmrtí nebožtíků. Městský úřad Jablonné v Podještědí, zajatecký hřbitov (CD).

pěšák	ZAPUSZYN Vasil	1893	?	Polák	140
pěšák	ZALOBKO Jac	1899	1919	Polák	139
pěšák	ČOKEMANN Ivan Andrejev	1886	1916	Rumun	46
pěšák	GIEHAN Alex.Michailow	1879	1915	Rumun	10
pěšák	HORAN Jerim Georgiev	1878	1916	Rumun	42
pěšák	PANČEŇSKI Andrej Paslov	1893	1918	Rumun	117
pěšák	ALAKUMOV Grigori Nikitov	1892	1918	Rus	107
pěšák	AGEJJEV Nikolaj Karpov	1892	1917	Rus	54
pěšák	ACHAJEV Vasilj Vasiljevič	1889	1915	Rus	12
desátník	ALEKSEJENKO Grigori Ivan	1874	1917	Rus	80
desátník	ANTAMONOV Nestar Platonovič	1877	1916	Rus	39
pěšák	AVANOV Ivan Stepanov	1895	1915	Rus	16
pěšák	BARAMANOV Alexej Štěpano	1890	1917	Rus	90
pěšák	BAŠANOV Michail Georgiev	1877	1918	Rus	106
pěšák	BERESUJAK Pavel Filipov	1892	1917	Rus	100
pěšák	BILIČ NKO Amfri Gawrilov	1885	1917	Rus	79
pěšák	BOGDANOV Timofej Nikiforov	1879	1917	Rus	86
svobodník	BORSENKO Dimitri Kusmič	1899	1917	Rus	99
pěšák	ČERNOBAI Ivan Nasarjevič	1890	1917	Rus	93
desátník	DANIŠEVSKI Taras Tarasov	1875	1915	Rus	26
pěšák	DAVIDOV Michail Nikifor Radramov	1884	1918	Rus	102
pěšák	DEKČENKO Alexandr Grigoriev	1891	1918	Rus	114
pěšák	DEREKOLENKO Pavel Afanasiev	1891	1916	Rus	44
pěšák	DONČENKOV Anton Jakov	1886	1917	Rus	67
pěšák	DRANDASIV Simofej Sidorov	1879	1916	Rus	30
pěšák	ELKIJEV Kensa Alexejev	1882	1917	Rus	77
pěšák	FARASOV Leonti Ivanovič	1891	1915	Rus	6
pěšák	FILIPENKO Ignati Kalenikovič	1893	1916	Rus	37
pěšák	GABA Mejer Salamonovič	1888	1916	Rus	19
desátník	GIBRALSE Georg Germanov	1893	1917	Rus	76
pěšák	GLINKIN Dimitri Andrejev	1884	1917	Rus	61
pěšák	GYNETKIN Nikolaj Maximov	1886	1918	Rus	104
střelec	GOLOVIN Kusma Vasiljev	1884	1917	Rus	60
pěšák	GRIGORAS Feodor Mitrofon	1882	1917	Rus	74
pěšák	GUSEEV Ilia Rochorov	1894	1917	Rus	55

Obr. 22. Část opisu seznamu zemřelých a na zajateckém hřbitově pochovaných vojáků. Na seznamu je kromě hodnosti a jména nebožtíka zapsán také rok narození a úmrtí, národnost a číslo hrobu.

Městský úřad Jablonné v Podještědí, zajatecký hřbitov.

Obr. 23. Přítomnost zajateckého a internačního tábora dodnes připomíná zajatecký hřbitov a dva pomníky, které na hřbitově nechali vystavět zajatí důstojníci a internovaní Ukrajinci. Fotografie zachycuje mladší pomník z roku 1921. Kateřina Sommerová, 2024.

Obr. 24. Kamenný náhrobek označující hrob Salomona Gabeho (1888–1915), jednoho z válečných zajatců a jediného žida, který v jablonském táboře zemřel. Kateřina Sommerová, 2024.

Obr. 23. Zajatecký tábor (včetně oddělené strážní skupiny) a důstojnická stanice pro válečné zajatce (na jihovýchodě města u Střelnice) na mapě města z roku 2024. Mapy.cz, ÖStA Wien, Karten- und Plansammlung KS, G VII, 19-450, 1917; VHA, fond 9. vojenské velitelství, Präs. 7290, 1916, kart. č. 104; Kateřina Sommerová, 2024.

Obr. 24. Dnes jsou na místě zajateckého tábora (vedle koupaliště) jen pole a louky, jižní částí vede silnice I. třídy a v jihovýchodním rohu „starého tábora“ je čerpací stanice. Fotografie zachycuje pohled od silnice na prostor, kde se dříve rozkládal „starý tábor“.
Kateřina Sommerová, 2024.

Obr. 25. Na místě důstojnické stanice pro válečné zajatce vedle Střelnice (Sokolovny) dnes vzniká fotbalové hřiště.
Kateřina Sommerová, 2024.